

genootschap

voor

142/1-2

2005

---

geschiedenis

ARTIKELS

M. De Moor, <i>De Gemene en Loweiden in Assebroek als één van de laatste gemene gronden in Vlaanderen. Beknopte geschiedenis van de instelling en inventaris van het archief</i>	3-45
L. Devliegheer, <i>Een preekstoel van Hendrik Pulinx voor de kerk van Ruddervoorde (1719)</i>	46-53
P. De Lacy, <i>Boekenveilingen in Brugge, 1750-1810. Een repertorium van de gedrukte veilingcatalogi</i>	54-131
K. Rotsaert, <i>Franse kloosterlingen via West-Vlaanderen naar Sluis (1907-1939)</i>	132-147
BOEKBESPREKINGEN	148-182
A. Vandewalle (red.), <i>Te Wapen ! Heraldiek, teken van gezag en identiteit</i> (A. Van den Abeele)	148-149
M. Ryckaert en A. Vandewalle (red.), <i>Brugge. De geschiedenis van een Europese stad</i> (P. Trio)	149-154
Th. A. Boogaart II, <i>An Ethnogeography of Late Medieval Bruges</i> (H. Deneweth)	154-158
J. Decavele, <i>De eerste protestanten in de Lage Landen</i> (L. Vandamme)	159-162
W. Thomas (red.), <i>De val van het Nieuwe Troje. Het beleg van Oostende 1601-1604</i> (L. Vandamme)	162-166
D. Dendooven en J. Snick, <i>Mathijs De Visch 1701-1765</i> (D. Marechal)	167-169
W. van Dievoet, <i>Brugse edelsmeden van de negentiende eeuw</i> (S. Vandenberghe)	170-171
C. Van Louwe en P.J. Verstraete, <i>De Oorlogsbedevaarten. Kroniek van de 'vergeten' IJzerbedevaarten 1940-1944</i> (A. Van den Abeele)	172-174
P. Donche, <i>Geschiedenis en genealogie van de familie Donche, 1365-2004</i> (A. Van den Abeele)	175-178
N. Geirnaert, <i>Portret & document</i> (S. Vandenberghe)	178-182
KRONIEK	183-192

HANDELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

gesticht onder de benaming
«Société d'Emulation» te Brugge

Driemaandelijks tijdschrift voor de studie van de
geschiedenis en oudheden van Vlaanderen

JAARGANG 142 (1-2)

2005

De Gemene en Loweiden in Assebroek als één van de laatste gemene gronden in Vlaanderen. Beknopte geschiedenis van de instelling en inventaris van het archief

Inleiding

Gemene gronden zijn al enige tijd uit ons collectieve geheugen verdwenen. Tot het einde van het Ancien Régime waren er echter in alle Europese landen nog gronden te vinden die gemeenschappelijk gebruikt en beheerd werden. De belangrijkste functie van deze gronden was het weiden van vee; de mest was bestemd voor de akkerbouw. Daarnaast vonden gebruiksgerechtigden er hout voor verwarming en constructie, turf, plaggen, schadden en dergelijke meer. In het gemengde landbouwsysteem dat Vlaanderen lange tijd kenmerkte vormden ze een onmisbare schakel. Een aantal factoren hebben er echter voor gezorgd dat gemeenschappelijke gebruiksrechten op land geleidelijk aan, en vanaf de 19de eeuw in versneld tempo verdwenen uit het landschap: de liberaliseringsgolf, juridische hervormingen (onder andere de invoering van het Burgerlijk Wetboek in 1804), de introductie van meer voedergewassen in het landbouwsysteem, de import van meststoffen en de proletarisering van de gebruikers van de gemene gronden zelf.¹ Deze en andere meer lokaal gebonden facto-

---

1 Voor een uitvoerige beschrijving van het verdwijnen van gemene gronden in Europa -met bijzondere aandacht voor de rol van de liberalisering in dit proces- verwijzen we naar Démélas M.-D. en Vivier N. (eds.), *Les propriétés collectives face aux attaques libérales (1750-1914). Europe occidentale et Amérique latine*, Rennes, 2003. Voor een overzicht van de situatie in België, zie daarin het artikel van M. De Moor, "Les terres communes en Belgique", pp. 119-138.

ren hebben een belangrijke rol gespeeld in de geschiedenis van de Gemene en Loweiden van Assebroek en Oedelem, een aantal weiden die vandaag samen één van de laatste gemene gronden vormen die Vlaanderen nog rijk is. In dit artikel wordt ter gelegenheid van het in bewaring geven in het Stadsarchief van Brugge van een collectie bronnen van de vereniging die de Gemene en Loweiden beheert, een beknopte geschiedenis van deze eeuwenoude instelling gegeven, samen met een aantal conclusies uit het doctoraal proefschrift *Tot proffijjt van de ghemeensaemheijt. Gebruik, gebruikers en beheer van gemene gronden in Zandig Vlaanderen, 18de en 19de eeuw*.² In deze studie werden de Gemene en Loweiden als centrale gevalstudie bestudeerd en vergeleken met de situatie elders in Vlaanderen en Europa. Het eerste deel van dit artikel biedt een interpretatiekader voor het archief met enkele resultaten van het onderzoek; daarna volgt in bijlage de inventaris van dat archief. Ondanks het vaak degelijke bestuur dat vele gemene gronden kenmerkte, zijn er in Europa weinig archivalische sporen die ons toelaten om het beheer en gebruik van de gemene gronden te reconstrueren. Het archief van de Gemene en Loweiden vormt hierop een uitzondering. Dit bronnenbestand wordt gekenmerkt door een grote continuïteit in het bijzonder wat de hoofdboeken³ en de boekhouding betreft.

Situering van de Gemene en Loweiden als gemene grond

In de middeleeuwse landbouw zorgden gemeenschappelijke gebruiksrechten voor een onmisbare aanvulling op het land in pacht, cijns of allodium. Bepaalde gebruiksrechten -zoals het recht op stoppelgang of het recht op aren lezen- waren enkel gedurende een

---

2 In dit artikel wordt de werking van gemene gronden in het algemeen en van de Gemene en Loweiden in het bijzonder toegelicht, om zo de gebruikers van de inventaris en het archief enige houvast te geven bij de interpretatie van de bronnen. Voor de eigenlijke onderzoeksresultaten op basis van de verwerking van de kwalitatieve en kwantitatieve bronnen en de theoretische en historiografische omkadering verwijzen we naar De Moor M., *Tot proffijjt van de ghemeensaemheijt. Gebruik, beheer en gebruikers van gemene gronden in Zandig Vlaanderen, 18de-19de eeuw*, ongepubliceerd proefschrift, Universiteit Gent, 2003.

3 De titels van de hoofdboeken werden reeds gepubliceerd in De Moor M. en Debbaut R., *De aanborders van de Gemene en Loweiden*, Brugge, 2003.

bepaalde periode van kracht, omdat zij rustten op land dat buiten die periodes in private handen was. Dergelijke rechten werden via de gewoonterechtelijke weg geregeld.⁴ De benaming "gemene gronden" wordt meestal enkel gebruikt voor land dat het hele jaar door gemeenschappelijk gebruikt werd. De oorsprong van deze gereguleerde vorm van gemeenschappelijk grondgebruik moet gezocht worden in het einde van de "grote ontginningsperiode" (11de-13de eeuw). Hoewel er voorbeelden uit de 11de-12de eeuw te vinden zijn, dateren de meeste reglementen met betrekking tot gebruiksrechten op de onontgonnen gronden uit de 13de eeuw en daarna.⁵ Gezien hun agrarisch belang, met name het voorzien in onder meer mest, hout en turf, was het belangrijk om, in het licht van de bevolkingsdruk, een deel van de woeste gronden te behoeden voor verdere ontginning. Gemene gronden waren veelal het gevolg van heerlijke concessies.⁶ Niet toevallig werden dergelijke concessies talrijker in de periode 1220-1280, toen er sprake was van economische expansie op het platteland. De reglementen voor hun conservering werden opgesteld ofwel door de lokale heren alleen, ofwel in de vorm van een overeenkomst tussen de lokale heer en de dorpingen ofwel enkel door deze laatsten. Bevolkingsstijgingen, commercialisering van het landelijke productieproces en de wens van de heren om hun gebied beter af te bakenen en hun natuurlijke hulpbronnen van dichtbij te beheren, stuurden de wijze waarop met schaarste werd omgegaan. Deze factoren hebben ertoe aangezet om de niet-gelimiteerde rurale gebruiksrechten te beperken tot welbepaalde gebieden en welbepaalde groepen van gebruiksgerechtigden om zo de dorpingen gedeeltelijk of geheel te weren uit de rest van het gebied.⁷

4 Voor een verdere behandeling van de gemeenschappelijke gebruiksrechten, zie Godding, P., *Le droit privé dans les Pays-Bas méridionaux du 12e au 18e siècle*, Brussel, 1987, pp. 200-205

5 Billen C., "Jeux de pouvoirs, jeux de profits: remarques à propos de l'histoire des droits d'usage et des biens communaux (XIIe-XIXe siècle)", in: *Les structures du pouvoir dans les communautés rurales en Belgique et dans les pays limitrophes (XIIe-XIXe)*, Brussel, 1988, pp. 435-450 (Handelingen van het Gemeentekrediet, Historische uitgaven, nr. 77)

6 Engel, R., "Le partage des biens communaux dans le Duché de Luxembourg depuis Marie-Thérèse jusqu'à la fin de la domination Autrichienne", in: *Hémécht. Zeitschrift für Luxemburger Geschichte*, 1956, 9, p. 34

7 Bij de situatie zoals geschetst door Billen, sluit ook de ontstaansgeschiedenis van de Oost-Nederlandse markegenootschappen aan. De markegenootschappen als beheerders van de gemene gronden in het oosten van Nederland ontstonden vol-

De benaming "Gemene en Loweiden" verwijst naar een aantal weidelanden verspreid over de huidige gemeenten Assebroek en Oedelem. Het grootste aaneengesloten deel is de Gemene Weide, gelegen net ten noorden van het Sint-Trudoledeken.

Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden (Ferrariskaart, 1771-1778) (Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I / Gemeentekrediet van België)

---

gens Slicher van Bath tussen 1250 en 1350 in een periode van snelle bevolkingsgroei. De belangrijkste reden daarvoor zouden de snelle bevolkingsgroei en navnante grootschalige ontginningen in deze periode geweest zijn. Slicher Van Bath stelt dat hierdoor de gemene gronden steeds schaarser werden. De overgang naar de vorming van een echte instelling had zich alleszins nog niet voltrokken. Het eigenlijke initiatief tot oprichten van die markegenootschappen werd vooral door grote landeigenaars genomen, uit vrees voor het verdwijnen van hun rechten op de gemene gronden ten gevolge van de toenemende ontginningen. Dit was vooral het geval in de provincies Overijssel en Gelderland, terwijl in Drente waar er nauwelijks grote landeigenaars te vinden waren en de boeren hun eigen land bezaten. Deze boeren stonden wellicht in voor de oprichting van de marken. Het verschil tussen de groep die de marke beheerde en deze die het dorp beheerde was daar vaak onduidelijk. Enkel in het oosten van Nederland kwamen er markegenootschappen voor, in het westen beschikte de soeverein over alle rechten op de woeste gronden. De woeste gronden werden er ten gevolge van de bevolkingsstijging opgedeeld in kleine stukken en verkocht aan de boeren. Uit de documenten met betrekking tot de markegenootschappen die vanaf de 14^e eeuw werden opgemaakt, blijkt volgens Slicher van Bath en Van Zanden duidelijk dat dit gebeurde om overexploitatie van de marken te voorkomen. Van Zanden, J.L., "The paradox of the Marks. The exploitation of commons in the eastern Netherlands, 1250-1850 (Chaloner Memorial Lecture)", in: *Agricultural History Review*, 47 (1999), 2, p. 127-130. Zie tevens Hoppenbrouwers, P., "The use and management of commons in the Netherlands. An overview", in: M. De Moor et al., *The management of common land in North West Europe, ca. 1500-1850*, Turnhout, 2003, p. 93.

Bij het tot stand komen van een nieuwe gemene grond werd een reglement opgemaakt, doorgaans in de vorm van een keure waarbij zowel de gebruiksgerechtigden als de heer zich ertoe verbonden de neergeschreven regels en overeenkomsten te respecteren. In die gevallen waar de gemene grond beheerd werd door de lokale overheid maakte het reglement deel uit van de dorpskeure. De oudste bewaarde keure van de Gemene en Loweiden dateert uit 1514 en werd opgemaakt *by den hoofdmannen ende by den ghedeputeerden amborchtighen van der ghemeene weede van Assebroucke*. Het is een afschrift van een reglement van 1475 met de bedoeling *om thonderhouden ende oorboir van de selve weede*⁸. In de keure wordt opgemerkt dat het gaat over rechten die al lang bestonden, zonder het beginpunt ervan te kennen.⁹ Tot vandaag wordt het ontstaan van de Gemene en Loweiden - en ook van het Beverhoutsveld- via overlevering verklaard door een legende. Een jonkvrouw van Beveren, een adellijke dame, zou de goederen in de 13de eeuw aan de bewoners van het omliggende gebied geschonken hebben uit wraak tegenover de familie die haar -toen ze haar beide ouders verloren had- hadden opgevoed. Deze familie zou haar op één of andere wijze onvruchtbaar gemaakt hebben met de bedoeling haar rijke erfenis in te palmen. Als dank voor de toenmalige schenking wordt tot op vandaag door de vereniging van aanborders jaarlijks een misdienst gehouden ter ere van de Jonkvrouw van Beveren. De bewaarde documenten geven ons een wellicht getrouwer beeld van de werkelijkheid. De documenten wijzen ook meer op een economische verklaring voor het ontstaan van de Gemene en Loweiden dan op een familievete. De oudste keure uit 1514 geeft ons een inzicht in de overeenkomst die de basis vormde van de Gemene en Loweiden, zij het dat er op dat moment nog geen sprake was van de Loweide maar enkel van de Gemene weide en drie kleinere stukken weide.¹⁰ Er wordt in deze tekst ook naar de weide verwezen als *de weede van/en de meersche van Ommelbrouck*. *De eigendom wordt*

8 Zie het reglement uit 1514: BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 2, Zie tevens L. Gilliodts-van Severen, *Courumes du Franc de Bruges*, deel III, Brussel, 1880, p. 154.

9 BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 1, Kopie van de keure van 1475 door Karel de Stoute, 1514.

10 De keure werd opgemaakt "by den hoofdmannen ende by den ghedeputeerden amborchtighen van der ghemeene weede van Assebroucke": *ibidem*.

omschreven als int ghemeene ende onverdeeldt. De oorsprong –in de vorm van de eerste mondelinge overeenkomst– ligt vrijwel zeker nog vóór 1327, aangezien vóór dat tijdstip al verwijzingen te vinden zijn naar de *parochie van Orsebrouc in die ghemeene weede*. De Loweide wordt rond dit tijdstip, meer bepaald in 1331, ook elders vermeld, maar op dat moment werden de Gemene weide en de Loweide nog niet samen beheerd. Eind 14de eeuw was er ook sprake van hoofdmannen van de *Louweede*, wat wijst op een vermoedelijk afzonderlijk beheer van die gemene weide.¹¹

Over de juridische status van het gebied en de mate van autonomie die de aanborders zich konden veroorloven is er enige onduidelijkheid. In de keure van 1475 werd bepaald dat jaarlijks een som van één vierde pond parisis aan de graaf van Vlaanderen en het dubbel voor "relief" diende betaald te worden *s'il y échet, à payer au receveur des grands brief de Flandre, au quartier de Bruges*.¹² In 1554 meldden de aanborders in een proces dat zij jaarlijks aan de ontvanger van de grote brief van Vlaanderen de renten dienden te betalen in het voordeel van *zijne keizerlijke majesteit*. De verplichting om een dergelijke som te betalen was gebruikelijk in overeenkomsten tussen gebruiksgerechtigden en de lokale heer. De 19de-eeuwse rechtshistoricus Errera stelt dat het gebied daardoor niet als een vrij leen beschouwd kan worden maar evenmin als een voorbeeld van een werkelijke feodale situatie, aangezien de aanborders niet als vazallen konden beschouwd worden. De toestemming die noodzakelijk was voor de verkoop van goederen, wijst op een slechts beperkt beschikkingsrecht van de hoofdmannen en de aanborders over "hun" gemene grond. Dat –zoals Errera beweert– de hoofdmannen geen pachtcontracten konden afsluiten wordt tegengesproken door de keuren waarin hen uitdrukkelijk het recht toegekend werd om een aantal weiden te verpachten ...*alst noodt ware ende den opperhoofman ende amborteghen goed ende oorboirelic dincken zouden*¹³, en door de praktijk. De rekeningen vermelden het afsluiten van talrijke pachtcontracten, zowel met aanborders als met niet-gebruiksgerechtigde geïnteresseerden.

---

11 De Flou, K., *Woordenboek der toponymie van Westelijk Vlaanderen, Vlaamsch Artesië, het Land van den Hoek, de graafschappen Guines en Boulogne, en een gedeelte van het graafschap Ponthieu*, Brugge, 1914, IX, p. 212.

12 Gilliodts-Van Severen L., *Coutumes du Franc de Bruges*, deel III, 1880, p. 154.

13 Zie Artikel 6: *idem*.

Over de belastingen die de Gemene en Loweiden aan de heerlijkheid van Sijsele moesten betalen bestond er onenigheid.¹⁴ De aanborders beweerden dat zij *vrije ende exempt waren van alle lasten soo van pointinghe, settinghe, contributie, prochiekosten als alle andere, soo ordinaire als extraordinaire gheene ghesondert nochte ghereserveert*. In 1706 liet de ontvanger van de heerlijkheid Sijsele enkele stuks vee van de weide halen om de lasten te vereffenen, waarna beide partijen in proces gingen bij de Raad van Vlaanderen.¹⁵ Keer op keer weigerden de Gemene en Loweiden de lasten te betalen.¹⁶ Ze weigerden in 1729 de parochiekosten te betalen voor de grote Loweide en voor de kleine Loweide -die eigenlijk binnen het Maandagse lag. De bestuurders van de Gemene en Loweiden interpreteerden de betreffende passage uit hun reglement zo breed mogelijk en rekenden er ook waterschot (aan de watering van het Sint-Trudoledeken) en schouwboeten onder, tot groot ongenoegen van de betrokken instanties.¹⁷ In 1728 verzetten de aanborders zich tegen het betalen van de schouwboeten voor de Loweidebeek voor het voorafgaande decennium, waarop zij door de parochie van Oedelem voor de Raad van Vlaanderen werden gedaagd. De hoofdmannen Rotsaert en Allaert hielden vol dat zij aan geen schouwboeten konden onderworpen worden maar na verder onderzoek was gebleken dat zij voordien wel schouwboeten betaald hadden, waarop de hoofdmannen wijselijk besloten zich *wyt deselve saeck te scheeden hymmers te accoorderen dat wy saude betaelen*.¹⁸

14 Jaar 1656; BRUGGE, Rijksarchief, Heerlijkheid en Ambacht van Sijsele, nr. 199, Rekeningen 1656-1798, f. 18v.

15 Zie BRUGGE, Rijksarchief, Heerlijkheid en Ambacht van Sijsele, nr. 83 Rekeningen van Ambacht en Heerlijkheid van Sijsele, alsook van de acht "branchen", 1706, fo. 16r-v; De ontvanger van de heerlijkheid Sijsele had al meermaals geklaagd over de weerspanningheid van de aanborders. Op fo. 16v-17r, voorafgaand aan het in de tekst opgenomen citaat, laat de ontvanger van de heerlijkheid Sijsele nog noteren dat "de amburgers vande ghemeene weede van Assenbrouck...hem niet respecteren".

16 BRUGGE, Rijksarchief, Heerlijkheid van Praet en Oedelem, nr. 213, Originele rekeninghe vuysent der prochie van Oedelem d'anno 1729, fo. 68v-70r.

17 De hoofdmannen en ontvanger rapporteren over de sommatie door de ontvanger van de watering van Sint-Trudoledeken met betrekking tot verschillende niet betaalde waterschotten. Zie tevens de resolutie van 10 mei 1733, BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 7, Resolutieboek 1672-1787.

18 Resolutie van 5 mei 1728: *idem*.

In de hiernavolgende paragrafen wordt dieper ingegaan op de wijzen waarop de toegang, het gebruik en het beheer georganiseerd werden. Deze werden deels vastgelegd in de keuren maar doorheen de tijd ook aangepast in de resolutieboeken.¹⁹ Deze boeken dienden voor het noteren van *"alle de resolutien van de ghemeene ende loode weede liggghende op de prochien van Assebrouck ende Hoedelem die ghetrocken sullen worden in alle nootsakelickheden ende alle de vergaderinghen van de hooftmannen ende vrije amborghers der selver weede"*.²⁰ Voor de gevalstudie zijn resolutieboeken bewaard die de periodes 1672-1787,²¹ en voor de periode 1882-1927. Voor bijna een hele eeuw (tussen 1787 en 1882) zijn er geen resoluties beschikbaar en moeten de motivaties voor beslissingen gezocht worden in andere documenten. In de resolutieboeken werden regels uit de keuren gespecificeerd, gewijzigd of aangepast aan de toenmalige omstandigheden en werden problemen genoteerd en de genomen maatregelen becommentarieerd. Uit het herhalen of benadrukken van bepaalde regels kunnen we ook opmaken dat een probleem gerezen was en dat de aanborders op hun plichten dienden gewezen te worden. Knelpunten in het reglement werden geduid en oplossingen verantwoord. Voor de studie van het beheer van gemene gronden vormen resolutieboeken dan ook de ideale aanvulling op het reglement.

Toegang tot de gemene weiden

In tegenstelling tot wat vaak wordt verondersteld, was de toegang tot en het gebruik van gemene gronden steeds welomschreven.²²

19 BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nrs. 7 t.e.m. 11.

20 Resolutie van 16 maart: BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 7 Resolutieboek 1672-1787.

21 BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 7, Resolutieboek 1672-1787.

22 Ik verwijs hiermee naar het debat rond de "Tragedy of the commons" dat ontstond na de publicatie van een artikel met de gelijknamige titel van de Amerikaanse bioloog Garret Hardin in het tijdschrift *Science* in 1968. In dit artikel stel Hardin dat alle dorpsbewoners toegang hadden tot de middeleeuwse gemene gronden. Door hun hebzucht werden de weiden al snel te intensief begraasd, met het verdwijnen -tragedie- van de gemene gronden tot gevolg. Ondanks de historische onjuistheid van de beweringen waarop deze metafoor gebaseerd is, heeft het verhaal een bijzonder grote impact gehad op het discours over het gebruik van natuurlijke rijkdommen. Cox stelde als eerste -ruim 15 jaar

Verschillende methoden werden gebruikt om het aantal gebruiksgerechtigden te beperken tot een aantal dat niet zou leiden tot overexploitatie van de natuurlijke rijkdommen waarover het gebied beschikte. In de Kempen was het vaak voldoende dat de gebruikers woonden in de parochie of vrijheid waartoe de gemene grond behoorde.²³ Elders, zoals op het Maleveld, gold bezit -of precies het ontbreken ervan- als voorwaarde tot toegang. Enkel *aerme huisgezinnen* mochten hun vee laten weiden op het Maleveld.²⁴

Gebruiksrecht van de Gemene en Loweiden werd bepaald en gelimiteerd door overerving: enkel mannen die konden aantonen dat voorouders (of de voorouders van de echtgenote) gebruiksgerechtigden waren, konden aanspraak maken op dit recht. Wellicht mochten in het begin ook vrouwen dit recht opeisen. In het eerste hoofdboek vinden we immers een aantal vrouwen terug en in de akte van 1514 wordt gesteld dat *...zoo wat vrouwen ofte mannen die aen dese vrye geprivilegierde weede ende meersch van Assenbrouc amborchtich worden...*, wat erop wijst dat zowel vrouwen als mannen hun recht konden opeisen.²⁵ In de hoofdboeken werden tot het midden van de 17de eeuw regelmatig vrouwen te boek gesteld. In juli 1622 wordt bijvoorbeeld de *jonge dochter* Mayken van Ghistele, dochter van Absoloen, uit Male ingeschreven. Men kon het recht ook "ontlenen" aan zijn/haar huwelijk met een vrouw of man die van aanborders afstamde. Maar diegenen die *by causes van huwelike alleenlick aan-*

---

na de publicatie van het artikel!- de historische onjuistheid van de metafoor aan de kaak en omschreef het als "a regrettable situation which occurs when a historical event is reported and memorized inaccurately but consistently until the resulting fiction is believed to be the truth". Cox, S.J.B., "No Tragedy of the commons", in: *Environmental Ethics*, 7 (1985), p. 51.

- 23 Zie bijvoorbeeld het 15^e eeuwse Arendonk. Enkel personen van binnen de vrijheid mochten "zyn scapen brenghen int gemeyn broeck", Moeskop, G., *Het gebruik van gemene gronden in de Antwerpse Kempen tijdens het Ancien Regime*, ongepubliceerde thesis, Leuven, KUL, 1985, p. 30.
- 24 Errera P., « Ordonnance sur le pâturage et le tourbage du Maelevelt », in: *Les masuïrs. recherches historiques et juridiques sur quelques vestiges des formes anciennes de la propriété en Belgique, deel II : Preuves*, Brussel, 1891, pp. 215-217 (verwijzend naar het « Resolutieboek der stede, parck ende barronye van Male, 1710-1726 »).
- 25 Artikel 8 in het reglement van 1514; BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 2, Kopie (eind 17e eeuw) van een fragment van de confirmatiebrieven van Karel De Stoute, 1514. Zie tevens Gilliodts-Van Severen L., *Coutûmes du Franc de Bruges*, deel III, Brussel, 1880, p. 154.

borger werden, konden enkel zolang de echtgenoot/echtgenote leefde van dit recht gebruik maken, waarna *vrauwe ofte man, dan weduwe ofte weduwenare zynde, vervremt ende onbekent gherekent van zyn ambortichede*. Hadden zij echter *kinderen commende vande voorseide ambortichede* dan bleven die *daer innen gherecht als amborteghe by generatie ende recht van hoirie van geboorten naer oude costumen*.²⁶

De personen met gebruiksrecht werden aanborgers genoemd. De benaming *aanborger* of *amburger*, *amborchteghe*, *ambuerdeghe* wordt in de literatuur verklaard als een verbastering van de woorden *aenboordig*, *aenbortig* of *aenborchtig*. Het zou een samenstelling zijn van *aenboord* of *aenboorte* en de uitgang -ig, wat zou betekenen "bezit van iets". Aangeborenschap verwijst naar het bezitten van een zaak/recht door verwantschap, geboorte, opvolging of erfenis.²⁷ Het gebruik van de term *ghelande* in andere documenten, laat ook een andere verklaring toe, namelijk dat de gebruikersgroep in oorsprong bestond uit personen die rond de weiden woonden. Het gebruik van dezelfde benaming voor de gebruiksgerechtigden van het nabijgelegen Beverhoutsveld waar de toegang beperkt was tot de bewoners van het rond het veld afgebakende vrijdom, bevestigt dit vermoeden. In deze zin is het waarschijnlijk dat naarmate de bevolking groeide men bijkomende voorwaarden (zoals de afstamming) introduceerde om het aantal gebruiksgerechtigden enigszins in te perken. De reden waarom de toegang tot het Beverhoutsveld niet werd ingeperkt doorheen de tijd moet gezocht worden in de lagere waarde van de beschikbare natuurlijke rijkdommen van dat veld. Het ligt voor de hand dat de vette weiden van de Gemene en Loweiden -die overigens ook veel kleiner in oppervlakte waren dan het Beverhoutsveld- relatief gezien meer geïnteresseerden lokten dan de over het algemeen magere heidevegetatie van deze laatste. De verenging van de toegangsvoorwaarden voor gemene gronden is een fenomeen dat in geheel Europa

---

26 *Ibidem*.

27 De Bo, L. *Westvlaamsch idioticon*, Gent, 1892. De benaming aanborger (of een variant) vinden we ook nog elders terug. Gilliodts verwijst bijvoorbeeld naar een rekening van de heerlijkheid Zotschore (uit 1547) waarin vermeld werd met betrekking tot een gemene grond: "Ontfaen ter causen van der herfvelicke rente van Zotschoore in veltschattinghe die diversche persoonen en de ambochten jaerlicx ghelden telcken S. Jans avende mits somers."

wordt vastgesteld vanaf de 16de eeuw.²⁸ Dit proces verklaart wellicht ook het initiatief om vanaf het begin van die eeuw (1515) de namen van aanborgers in de zogenaamde hoofdboeken te noteren.

Hoewel in het reglement van 1514 niet expliciet vermeld werd dat het aanborgerschap niet op één of andere wijze kon gekocht worden, werd dat wel door de hoofdmannen benadrukt in een processtuk uit 1554.²⁹ Enkel de familiebanden met andere aanborgers konden aangehaald worden om het recht op te eisen. De procedure om "verhoofd" of als aanborger erkend te worden bestond er uit dat men zich bij de lokale pastoor liet optekenen in het hoofdboek en éénmalig één pond groten betaalde.³⁰ De kandidaat-aanborger diende vergezeld te zijn door twee getuigen die verklaarden dat hij waarachtig afstamde van een aanborger, dit om misbruiken te voorkomen. Dat dit diende te gebeuren ten overstaan van de lokale pastoor, zorgde voor een bijkomende controlemogelijkheid. De pastoor had immers, naast het bijhouden van de hoofdboeken, ook een zicht op de geboortes, huwelijken en overlijdens in het dorp. Bovendien mag men veronderstellen dat men tegenover de biechtvader zelf toch wel meer schroom moet gehad hebben om te liegen over zijn afkomst, dan tegenover

---

28 Zie hiervoor Warde P., "Preliminary conclusions. The commons of north west Europe", in: M. De Moor et al., *The management of common land in North West Europe, ca. 1500-1850*, Turnhout, 2003, pp. 247-260.

29 "Item dat niemint int zelve vrydom ontfanghelick en es omme de voers. weede te possesieren ende gebruycken, dan alleenlick by successien van zynen voorders by huwelcke an de gone die vry zyn ende niet by coope ofte anderen onbehoerlickien middele". BRUSSEL, Algemeen Rijksarchief, Oorkonden van Vlaanderen, reeks 1, nr. 1714, f. 3.

30 In 1672 was er ook sprake van een tijdelijk extra bedrag van 5 schellingen, wellicht een bijkomende belasting die diende "betaelt worden in handen vanden ontfangere in prouffijtte vande weede" (Resolutie van 19 oktober 1672: BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 7, Resolutieboek 1672-1787). Gedurende de 18de eeuw werd steeds 1 pond grote betaald tot 1821. Op het einde van de 19de eeuw bedroeg het ongeveer 6 fr. (Zie BRUGGE, Rijksarchief, Gemeentearchief Assebroek, nr. 294, Bundel rakende de Gemeene en Looweiden, 1822-1915: "mits een regt te betaelen van zes franken, zoodra dat zij dit regt hebben, voldaan worden zij als mede Eigenaer aenschouwd en mogen van alle de voordeelen aan deze weide verbonde, genieten.") Sommige personen werden echter niet door de pastoor in hoofdboeken ingeschreven maar werden via de rekeningen verhoofd. Tot het einde van de 18de eeuw gebeurde dit regelmatig; in de meeste 18de-eeuwse rekeningen is minstens één verhoofding per rekening te vinden. Daarna zijn er geen verhoofdingen in de rekeningen meer terug te vinden. Precies omdat deze niet via de geijkte weg -de eigenlijke hoofdboeken- werden ingeschreven, ontstond er af en toe een discussie over hun rechten.

een leek. Bij twijfel dienden drie getuigen het aanborgerschap binnen veertig dagen te bevestigen.³¹ Bij eed verklaarden zij dat die persoon van *rechter ghetrauwe hoiry*e geboren en zonder enige twijfel ambortig (afstammend van een aanborger) was, hetzij via vaderlijke hetzij via moederlijke zijde, volgens de oude gewoonten.³² Af en toe werd een kandidaat-aanborger geweigerd of de kandidatuur in twijfel getrokken.³³ In 1898 weigerde de ontvanger Frans Dermulle in te schrijven in het hoofdboek.³⁴ Wellicht probeerde deze zijn recht te bekomen op basis van zogenaamde afstamming van de op het einde van de 18de eeuw verhoofde Joannes Dermulle.

Gedurende de periode 1623-1899 werden er gemiddeld acht personen verhoofd per jaar. Tijdens de eerste 75 jaar van de 18de eeuw lag

---

31 Artikel 15 van het reglement van 1514.

32 Artikel 3 van het reglement 1514. Zo werd in 1720 het recht van Gillis Verpoortere om zijn veulen op de weide te zetten, in twijfel getrokken door verschillende aanborgers. Verpoortere had nog maar net dat jaar zijn verhoofdgeduld betaald maar had "tot noch toe gheen preuven ghebrocht". In 1722 wordt in de rekening genoteerd dat Gillis Verpoortere op 1 mei van dat jaar 2 getuigen had gebracht die zijn recht op aanborgerschap bevestigden. Tussen 1720 en 1725 liet hij elk jaar één of twee paarden weiden op de Gemene en Loweiden. BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 71. Rekening 1721-1723; afgesloten in 1725

33 De aanborgers stelden zelf regelmatig vragen bij nieuwe kandidaat-aanborgers, zoals in het geval van de familie Vande Kerckhove. De inschrijving van enkele leden van deze familie als aanborger werd in vraag gesteld. Men moest op zoek naar betrouwbare getuigenissen die hun rechtmatige afstamming konden bevestigen of ontkrachten. Op 20 juni 1673 wordt schriftelijk vastgelegd dat Lambrecht Vanden Kerckhove, Pieter Sneijaert en Guilliams Van de Walle niet gerechtigd waren om als vrije aanborgers hun vee op de Gemene Weide te laten grazen. Er werd al eerder, in 1671, vee van Van de Walle van de weide gejaagd. Zijn echtgenote aan wie hij zijn gebruiksrecht te danken had, was inmiddels al overleden. Op 24 januari 1673 werden twee nieuwe aanborgers ingeschreven, Lambrecht Vanden Kerckhove, zoon van Pieter, kleinzoon van Josine De Jaegher dochter van Christoffels en zijn schoonbroer Pieter Sneyaert gehuwd met Maeyken Vanden Kerckhove (eveneens dochter van Pieter en zus van Lambrecht). Op de jaarlijkse vergadering van de hoofdmannen van 1674 werd hun kandidatuur, evenals die van Guilliams Van de Walle, getrouwd met Petrnolle Sneyaert, dochter van Pieter, echter afgewezen. De verongelijkten startten een proces voor de Raad van Vlaanderen. Verschillende getuigen, door de hoofdmannen opgetrommeld, verklaarden dat de eisers geen aanspraak konden maken op het aanborgerschap. Lambrechts vader, Pieter Vande Kerckhove, woonde te Oedelem en was gehuwd met Margriete Muytens, afkomstig van Hansbeke. Een zus van deze Pieter, Caroline Vande Kerckhove, gehuwd met Jan Temmerman, zou een tiental jaren eerder uit de Gemene en Loweiden verjaagd zijn toen ze daar haar vee liet grazen.

34 Zie uitgaven rekening van 1898: BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 123 Rekening 1892-1895; afgesloten in 1898.

het aantal inschrijvingen relatief laag (1623-1700: gemiddeld tien personen; 1700-1750: nog geen drie verhoofdingen per jaar). De stijging tussen 1750 en 1799 was vooral een gevolg van een tijdelijke toename van het aantal inschrijvingen tussen 1779 en 1789. Pas vanaf de jaren 1820 kwam het gemiddeld aantal inschrijvingen per jaar opnieuw op het vroegere niveau, onder invloed van een paar wijzigingen in het beleid van de Gemene en Loweiden. Vanaf dan zou het onophoudelijk stijgen, met een gemiddeld aantal inschrijvingen van tien per jaar in de tweede helft van de 19de eeuw. Tijdens de periode 1862-1882 werden er geen nieuwe aanborgers ingeschreven. Tijdens deze twee decennia werd het beheer van de weiden door het gerecht uit handen genomen van de hoofdmannen naar aanleiding van twisten over het eigendomsrecht van de weiden tussen de aanborgersgemeenschap enerzijds en de gemeentebesturen van Assebroek en Oedelem anderszijds. Er werd een extern bestuur aangesteld, met aan het hoofd een sekwester, om tijdelijk het bestuur waar te nemen. Dit bestuur achtte het overbodig om aanborgers in te schrijven omdat het gebruiksrecht van de Gemene en Loweiden volgens hen aan de hele gemeente toekwam, en niet aan een selecte groep uitverkorenen. In 1882 kregen de aanborgers het bestuur over hun weiden terug in handen, na een lang aanslepend proces en met de steun van de bekende kanunnik Jozef Andries (1796-1886).³⁵ Na deze periode werden de meeste oude gewoonten weer opgenomen en weer nieuwe personen ingeschreven (zie ook verder in dit artikel).

In de 19de eeuw werd in een aantal jaren er uitzonderlijk veel verhoofdingen opgetekend. Dit was het geval in 1854 (57 verhoofdingen), 1889 (60 verhoofdingen) en 1895 (56 verhoofdingen). Het hoge aantal verhoofdingen in 1854 moet gezien worden als een piek in een proces van een stijgend aantal verhoofdingen dat al een decennium eerder ingezet was. De verklaring voor de toename van het aantal aanborgers tijdens de volledige 19de eeuw is tweeledig. Enerzijds had men tijdens de periode van extern bestuur niet de gelegenheid

---

35 Zie tevens de artikelen die kanunnik Andries destijds voor dit tijdschrift schreef: Andries, J. O., "Procès et jugement du tribunal civil de Bruges concernant les Gemeene- en Looweiden, situées à Assebrouck et à Oudelem les Bruges", in : *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, 32 (1881-1882), pp. 317-357 : ID., « Recueil de documents tendant à résoudre la question de propriété des gemeene et looweiden situées à Assebrouck et Oedelem lez-Bruges », in : *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, 30 (1879), pp. 141-186.

gehad zich in te schrijven, waardoor velen zich in de daaropvolgende periode onmiddellijk verhoofden. Anderzijds zorgde de steeds groeiende bevolking voor een groter potentieel aan gebruiksgerechtigden, die onder invloed van de landbouwcrisis teruggrepen naar het oude gebruik van de gemene gronden. Door de flexibiliteit van het gebruik vanaf de jaren 1840 was men wellicht ook minder veeleisend inzake de toegang, waardoor het aantal aanborgers ook sneller kon toenemen.

Om de overdracht van gebruiksrecht tussen generaties te begrijpen is enig inzicht in het Vlaamse erfrecht noodzakelijk. Wall wijst er op dat het Vlaamse gewoonterecht de individuele boven de huishoudelijke gemeenschap plaatste.³⁶ In het "lineage marriage" (zoals in Vlaanderen) wordt dat onder meer bewerkstelligd door het feit dat huwelijkspartners hun aparte rechten behouden over de eigendom die zij in het huwelijk hebben gebracht behouden. Wanneer één van beiden stierf, kwam die eigendom in handen van de erfgenamen van die persoon en niet in de handen van de overlevende echtgenoot, zoals in Wallonië het geval was. Dit verklaart het systeem dat in de Gemene en Loweiden werd toegepast bij het overlijden van de rechthebbende echtgenote. Vrouwen konden hun recht om de Gemene en Loweiden te gebruiken enkel laten gelden via hun echtgenoot. Wanneer de vrouw overleed, verloor de echtgenoot het recht om de weide te gebruiken, maar de kinderen behielden dit recht.

Dergelijke strikte voorwaarden om toegelaten te worden tot de groep van gebruiksgerechtigden, vormen geen uitzondering. Immers, omdat de natuurlijke rijkdommen die te vinden waren op de gemene gronden beperkt waren, probeerde men het aantal gerechtigden ook zoveel mogelijk te beperken. De aard van de barrières om het gebruiksrecht te bekomen speelde ook een rol bij het reguleren van de toegang tot de gemene gronden: afstamming is een absolute, niet veranderlijke factor. Men stamt af van een familie of niet. De getuigen speelden bij de verificatie daarvan een belangrijke rol. De tweede barrière met betrekking tot de overdraagbaarheid van het recht was slechts in zekere mate veranderlijk. In een dorp waar een groot deel

---

36 Wall, R., "Does owning real property influence the form of the household? An example from rural Flanders", in: P. Laslett, J. Robin and R. Wall (ed.), *Family forms in Historic Europe*, Cambridge, 1983, p. 381.

van de inwoners recht had op de gemene weide,³⁷ kon het vinden van een rechthebbende echtgenote niet echt een probleem zijn, maar toch. Omdat een gebruiker die het gebruiksrecht via huwelijk bekomen had, na het overlijden van zijn echtgenote dit recht verloor, kon het recht niet aan een andere familie worden doorgegeven bij een tweede huwelijk. Beide barrières limiteerden sterk de potentiële gebruikersgroep. Andere toegangsregels, zoals de woonplaats als voorwaarde, zijn meer flexibel en konden de grootte van de potentiële gebruikersgroep minder binnen de perken houden. De keuze voor afstamming als voorwaarde tot de toegang tot gemene gronden vinden we in opvallende mate terug in de nabijheid van stedelijke kernen, zoals in het geval van de Gemene en Loweiden, en het Vrijbroek te Mechelen.³⁸ Een gelijkaardige situatie is te vinden bij de erfgooiers, of gebruiksgerechtigden van het Nederlandse Gooi, vlakbij de stad Naarden. In tegenstelling tot de andere markegenootschappen waar het recht op het gebruik van de gemene gronden (de marken) verbonden was aan de boerderij, was het recht van de *erfgooiers* enkel overerfbaar.³⁹ Het is vrij waarschijnlijk dat afstamming als voorwaarde gesteld werd als barrière tegen de immigratie van stedelingen naar het platteland.

---

37 In de 18de en begin van de 19de eeuw varieerde het aandeel van de aanborders onder de (mannelijke) inwoners tussen de 40 en 55%. Zie De Moor M., *Tot profijt*, p. 264.

38 Het Vrijbroek van Mechelen werd in 1260 door Wouter Bertoud aan 28 "goede lieden" geschonken. Deze, "ende alle hunne naercomelinghen van wettighen gheboorten", zullen er van genieten, mits het betalen van "2 schellingen Lovens" per jaar (zie De Vos L.F., "Het Vrijbroek en de "gemeynten" te Mechelen", in: *Mechelse bijdragen*, III (1936), p. 30 en 1937, p. 63. In een betoog van de gerechtigden in de Gemene Weide van den Holm, aan de Magistraat van Mechelen, is er sprake van "die beesten van eenige andere persoonen niet commende van den geslachte oft familie van degenen die den Holm alsoo hadden op chijs aanveert" (*Ibidem*).

39 "Markegenootschap" of kortweg "marke" was de benaming voor een gemene grond in bepaalde delen van Nederland. Zie P. Hoppenbrouwers, *art.cit.*, pp. 99-100. Zie ook voetnoot 7.

Het beheer van de gemene weiden

Intensief gebruik van de natuurlijke rijkdommen van gemene gronden vereiste een adequate en flexibel aanpasbare regelgeving en een nauwgezet toezicht. Deze verantwoordelijkheid lag bij het dagelijks bestuur, samengesteld uit ofwel leden van het lokale dorpsbestuur, zoals bijvoorbeeld in de Kempen, ofwel uit verkozen gebruiksgerechtigden, zoals bij de Gemene en Loweiden. De opperhoofdman en zijn vier assistenten (hoofdmannen) die allen werden gekozen onder de aanborders *met generaelen voijs*.⁴⁰ Na de verkiezingen legden de hoofdmannen een eed af, in het bijzijn van de baljuw van de heerlijkheid van Sijsele. Het recht om zich kandidaat te stellen voor de functies van (opper)hoofdman, ontvanger of koewachter was voorbehouden aan aanborders maar oorspronkelijk niet gekoppeld aan de wijze waarop men verhoofd werd. Begin 20ste eeuw werden personen die niet rechtstreeks maar via hun huwelijk verhoofd waren, uitgesloten van het recht om hoofdman te worden.⁴¹ De hoofdmannen ontvingen elke drie jaar een vergoeding voor hun diensten, soms aangevuld met tussentijdse vergoedingen voor extra geleverde diensten.⁴²

---

40 Resolutie van 16 maart 1719: BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 7, Resolutieboek 1672-1787, fo. 4 verso.

41 In 1931 werd door de hoofdmannen -evenwel zonder ruggespraak van de aanborders- besloten dat "er geen ander kandidaten als hoofdman zullen aanvaard worden als degene die vrij zijn van hunzelf... Daar de aangetrouwde zelf geen aanborders zijn maar alleenlijk vertegenwoordigers zijn van hun vrouw". De argumentatie hiervoor was dat "de aangetrouwde aanborders maar vrij zijn in de Gemeene & Loo Weiden zoolang hun vrouw in 't leven is en dat er daardoor een zekere niesche bestaat voor 't volledig getal te behouden". Achter deze argumentatie schuilt mogelijk een andere reden, die meteen ook verklaart waarom de aanborders niet bij deze -toch wel verregaande- beslissing betrokken werden. Het is niet ondenkbaar dat men hiermee welbepaalde aanborders poogde uit te sluiten die zich mogelijk kandidaat zouden gesteld hebben bij de eerstvolgende verkiezingen. (Resolutie van 2 juli 1931: Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 9, Resolutieboek 1882-1927).

42 Tot het midden van de 18de eeuw bedroeg het loon van de hoofdmannen 2 ponden groten per jaar. In de tweede helft van dezelfde eeuw bedroeg dit nog slechts de helft van dat bedrag. In de 19de eeuw (vanaf de rekeningen van 1815) was het opnieuw 21 fr. (of 2 ponden). In de jaren 1830 werd het loon verdubbeld, naar 44 fr., en zo blijft het ook tot het einde van de 19de eeuw. Na de periode van extern bestuur, in 1883, verzochten de hoofdmannen dit loon jaarlijks in plaats van driejaarlijks te mogen ontvangen, wat hen ook toegestaan werd. Resolutie van 2 november 1883: *idem*

Meestal betrof het hier onkosten die zij hadden opgelopen door processen aangespannen door of tegen de Gemene en Loweiden. In 1735 liepen de proceskosten van de Gemene en Loweiden zo hoog op dat in dat jaar de hoofdmannen verscheidene malen de aanborgers om een bijkomende betaling vroegen, om hun eigen onkosten te vergoeden⁴³ of om de kas te spijzen.⁴⁴

De opperhoofdman van de Gemene en Loweiden had volgens het reglement van 1514 *principaelic tlast ... omme te waeren ende onderhouden de rechten ende vryhenden van de voorseide weede* en mocht daartoe vergaderingen bijeenroepen *omme den oirboir ende prouffit vande voorseide weede*. De aanborgers werden door middel van zondagse kerkgeboden op de hoogte gebracht van de vergaderingen. Het bestuur had de opdracht te waken over de uitvoering van het reglement *ten meesten oorboire ende ten prouffite van den ghemeenen amborteghe wel ende deuchdelick*. Zo mochten zij in tijden van financiële nood bijvoorbeeld de Daverlodries verpachten, in plaats van deze ter beschikking te stellen van de eigen aanborgers.⁴⁵ De hoofdmannen verzorgden ook het contact met externe partijen. Elke drie jaar werd, in de aanwezigheid van afgevaardigden van de gezagsdragers van Sijsele (de baljuw), rekenschap gegeven aan de heer.⁴⁶ Zoniet, dan dienden zij daarvoor rekenschap te geen aan de heer van Sijsele.⁴⁷

Het aantal hoofdmannen veranderde weinig doorheen de tijd. In de keure van 1514 lezen we dat er één opperhoofdman en vier hoofdmannen als assistenten waren aangesteld. Eind 17de eeuw vinden we in totaal slechts vier hoofdmannen in het resolutieboek, wat kan verklaard worden door de eerder financieel moeilijke tijden.⁴⁸ De helft

43 Resolutie van 29 mei 1735: BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 7, Resolutieboek 1672-1787.

44 Resolutie van 17 april 1735: *idem*.

45 Artikel 14 in het reglement van 1514: *idem*.

46 Gilliodts-Van Severen L., *Coutumes du Franc de Bruges*, deel III, Brussel, 1880, p. 422.

46 Zo kregen ze op 25 mei 1669 het bevel om, binnen twee weken, de rekening voor de voorgaande drie jaren te presenteren. Twee maanden later besloot het college, dat had vernomen dat de hoofdmannen die dag rekenschap gaven aan de aanborgers zonder hen daarvan op de hoogte gebracht te hebben, om in naam van de heer waarvan het recht miskend was, oppositie aan te tekenen. Zie resolutie van 14 juni 1661: BRUGGE, Rijksarchief, Heerlijkheid en Ambacht van Sijsele, nr. 3. Register en notullen van resolutiën, 1660-1677, folio 9 verso.

48 Zie resolutie van 7 januari 1673: BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 7, Resolutieboek 1672-1787.

van het bestuur van de hoofdmannen werd jaarlijks vervangen. Uitzonderlijk werd ook besloten om minder hoofdmannen te verkiezen dan voorheen. Zo werd in 1740 besloten om naast Guillaume Hallaert voor de daaropvolgende drie jaren *geenen tweeden hooftman te kies*en omdat de processen van de weide al voorbij waren en de Gemene en Loweiden al onder zo'n zware financiële druk stonden dat het salaris van Allaert alleen al voldoende was.⁴⁹ In geval van vroegtijdig -vóór het einde van het mandaat- overlijden van een hoofdman werd naar een tijdelijke oplossing gezocht. Zo overleed opperhoofdman Jeronimus Montejine in januari 1722, enkele maanden voor het neerleggen van de rekeningen. Hoofdman Pieter Maenhaut verzocht daarop de verzamelde aanborgers *om eenen medemaet ofte eenen gheauthoriseerden om de affaires van de ghemeene ende loode weede neffers hem tot het uijtreden vande rekeninghe*.⁵⁰ Daarop werd de toenmalige ontvanger Pieter Vermeulen door de aanborgers aangeduid om voor de twee daaropvolgende maanden de functie van hoofdman waar te nemen, samen met Pieter Maenhaut. Dat voor zo'n beslissing een bijzondere algemene vergadering werd bij elkaar geroepen, getuigt van een omzichtig omspringen met de functies en een nauwe betrokkenheid van de aanborgers bij (de samenstelling van) het bestuur.

De ontvanger werd gekozen onder de aanborgers die zich kandidaat stelden, waarna de functie toekwam aan de minst vragende partij. Uit het soms hoge aantal kandidaten kunnen we afleiden dat het een zeer geëerde functie was. Het loon was dan ook vrij hoog in vergelijking met die van hoofdman. Sommige ontvangers pakten het wel handig aan om de functie in de wacht te slepen. Zo beloofde Jan de Schepper niet alleen de functie gratis te vervullen maar hij gaf ook nog eens *een halve tonne bier* ten besten naar aanleiding van zijn aanstelling tot ontvanger in 1760.⁵¹ Een ontvanger -aangesteld voor drie

---

49 Wellicht wog vooral deze laatste overweging door, aangezien de aanborgers moeilijk konden voorspellen of er niet opnieuw een proces tegen hen aangespannen zou worden. Guillaume Allaert overleed echter korte tijd daarna. Er werd een nieuwe vergadering belegd waar opnieuw twee nieuwe hoofdmannen werden verkozen. Op voorwaarde dat zij als loon jaarlijks één pond zouden ontvangen, beloofden ze "alle de diensten een mijle int ronde" gratis te doen. Zie resolutie van 19 februari 1741: *idem*.

50 Zie resolutie van 25 januari 1722: *idem*.

51 Resolutie van 8 april 1760: *idem*.

jaar- deed de algemene administratie in samenspraak met en met de goedkeuring van de hoofdmannen en zorgde voor de *schrijvingen vande resolutien accoorden, bestedeijnghen, ende aennemijng van beesten mitsgaeders tmaecken vande rollen, ende opnemen vande beesten*.⁵² De ontvanger kon onder geen beding aanspraak maken op een deel van de verkoop van goederen of op een deel van de winst op het einde van een driejaarlijkse periode.⁵³ Hij diende verantwoording af te leggen aan de aanborgers over zijn boekhouding.⁵⁴ De zware verantwoordelijkheid van de ontvanger blijkt ondermeer uit de aantekeningen van 5 mei 1735. Ontvanger De Schepper werd in het resolutieboek op de vingers getikt door de officier Pieter De Brabandere, namens de hoofdmannen. De Schepper had de schatgelden van 1734 ontvangen, die hij acht dagen later aan de hoofdmannen diende over te leveren, inclusief twee dubbels van het ontvangboek en nog te verffenen schulden.⁵⁵

In de Gemene en Loweiden werd ook het toezicht op het vee door koewachters verpacht aan de minst biedende(n). Het verpachten gebeurde driejaarlijks bij het opmaken van de rekening en de functie ging in op 1 mei van dat jaar, bij de aanvang van het nieuwe beweidingseizoen. Dit kon een vaste som zijn of een bedrag per stuk vee dat de koewachter onder zijn hoede nam. Zo werd op 2 april 1799 het koewachten in de Gemene en Loweiden verpacht aan de *mijns biedende de naeste op de condissie dat den pachter sal trecken van ijder pert ofte voelen boven de houyde van een yaer die in hun handen ghestelt worden tot de somme van eenen schellinck per maende ende van ijder coy ofte rent boven de selve houde tot de somme van ses groote per mande*. Er zijn ook jaren waarin er meerdere koewachters werden aangesteld.⁵⁶ De koewachter werd verondersteld om zorg te dragen voor het vee en

52 Takenpakket in 1743, zie resolutie van 28 april 1743: BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 7, Resolutieboek 1672-1787.

53 Zie ondermeer de resolutie van 8 april 1760: *idem*.

54 BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 59, rekening 1699-1702; afgesloten in 1702.

55 Resolutie van 5 mei 1735: BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 7, Resolutieboek 1672-1787.

56 Op 16 maart 1719 werd "verpacht het wachten van de beesten aen Jacob De Bruijcker voor de somme van £ 0-10-0 d. r'sjaers ende het selve overghelaten aen met consente van de heer pastoor ende hooftmannen aen Pieter Hidde fs. Gillis met last van de selve somme goet te doen" (resolutie van 16 maart 1719: *idem*).

de nodige maatregelen te nemen indien dieren ziek werden.⁵⁷ Indien er vee uitbrak, dan betaalde de koewachter alle daaraan verbonden onkosten. Daarnaast werd hij verplicht klussen in de weiden uit te voeren in opdracht van de hoofdmannen. Naast zijn loon ontving hij ook (een deel van) de boetes van overtreders.⁵⁸

Het toezicht op het beheer en gebruik van de Gemene en Loweiden gebeurde door een veldwachter die voor zijn taken ook betaald werd door de Gemene en Loweiden. Eind 19de eeuw stelde veldwachter De Blicck vast dat er in de Gemene Weide grachten gedolven waren zonder dat daarvoor toestemming verleend was en hij ging op onderzoek bij verschillende betrokken partijen. Uit zijn rapportering werd duidelijk dat de veldwachter door de aanborgers als buitenstaander beschouwd werd. Pieter en Louis Tanghe hadden hem gezegd dat hij *daergeen affeirens daarmede en hebben, hem daer niet mede te moeyen te hebben* en dat hij *dat moeten gaan rieken dat zy alleen meester zijn van de weijden dat er geen duyvele nog menschen hun te vreezen te hebben wenschen en vloeken en zweeren dat zij de oproermaekers zijn van de werkers van het volk uyt de weyden dat zy zullen van den brande en ander uyt de gemelde weyden zullen slaen*.⁵⁹ De andere ondervraagden stelden dat zij de opdracht tot delven gekregen hadden van de hoofdmannen en dat ze er verder niets over kwijt wilden aan de veldwachter. Vanaf 1824 werd aan de veldwachter van Assebroek jaarlijks een bedrag toegekend *voor ten dienste van de hoofdmannen en ontfanger te zijn*.⁶⁰ Wellicht bestond dit enkel uit het houden van enig toezicht op de Gemene en Loweiden, maar steeds werd hem ook gevraagd aanborgers tot betaling van hun schuld aan te manen. Vanaf 1889 werd ook een sluismeester aangesteld. Deze betaalde functie werd meestal samen met een andere functie -zoals hoofdman- gecombineerd. Deze aanstellingen wijzen op een toene-

---

57 "Den pachter moet sorghe draeghen datter daer enige beesten sijck ofte cruepel wierden dat opden tit van af moeten in ken doen aen den heygenaere sonder vergelt van siene pacht en den pachter moet borghe stellen ten contentment van de hooftmannen" (resolutie van 28 april 1743: *idem*). In 1744: 2 lb.10 s. 0 d. (resolutie van 12 april 1744: *idem*).

58 Resolutie van 1 mei 1749: *idem*.

59 BRUGGE, Rijksarchief, Gemeentearchief Assebroek, nr. 294, Bundel rakende de Gemeene en Looweiden, 1822-1915.

60 BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 110, 1821-1823; afgesloten in 1824: BRUGGE, Stadsarchief, Archief Gemene en Loweiden, nr. 111, 1824-1826; afgesloten in 1827.

mende tussenkomst van niet-gebruiksgerechtigden, en van de lokale overheid in de controle van de Gemene en Loweiden. Vanaf het einde van de 18de eeuw werd het aantal aanborders dat actief deelnam aan het systeem van de Gemene en Loweiden relatief gezien kleiner. Veel gebruiksgerechtigden hadden wel gebruiksrecht maar benutten dit niet. Hierdoor werd het ongetwijfeld steeds moeilijker om enkel via sociale controle misbruiken aan het licht te brengen. Het inzetten van externe controleurs bood dan een oplossing.

De rechten van de aanborders bestonden uit het gebruik van de beschikbare faciliteiten, met respect voor de specifieke regels waarmee dit behoorde gepaard te gaan. Vanaf het einde van de 19de eeuw hadden de aanborders recht op een vergoeding bij aanwezigheid op vergaderingen (presentiegeld), terwijl dit privilege voorheen enkel toekwam aan externe functionarissen (de baljuw en pastoor).⁶¹ In 1886 bedroeg het presentiegeld nog 10 fr. voor elk van de 154 aanwezige aanborders.⁶² In augustus 1889 werd tijdens de algemene vergadering aan de in totaal 204 aanwezige aanborders elk 5 fr. presentiegeld betaald.⁶³ De invoering van het presentiegeld voor de gebruiksgerechtigden zou kunnen beschouwd worden als het resultaat van de toenemende functiedeling en professionalisering van het systeem. Doorheen de 18de en 19de eeuw groeit de groep aanborders die enkel om economische redenen (bv. voor het weiden van vee) gebruik maken en diegenen die de officiële functies vervullen steeds verder uit

---

61 Zie bijvoorbeeld de vermelding van de betaling van presentiegeld in de rekening van 1898 ("over presentiegeld aan 225 aanborders elk 5 fr.") (BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 123, Rekening 1892-1895; afgesloten in 1898). Een voorbeeld uit 1895: "Vooraleer te eindigen zal iederen aanborder -hoofd van een huisgezin- zeven frank vijftig centiemen aanwezigheidsgeld ontvangen. Om daartoe recht te hebben moet hij in persoon de vergadering hebben bijgewoond en in die vergadering den notariale akt onderteekend of verklaard hebben, voor den dienstdoenden Notaris dat hij niet kan schrijven." (BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 197, Aankondigingen & kerkgeboden). "De Aanborders die in de mis aanwezig zijn zullen elk een frank aanwezigheidsgeld ontvangen en bijgevolg er naar beliefte kunnen over beschikken." (jaar 1892: BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 9, Resolutieboek 1882-1927). Op het einde van de 19de eeuw werd ook presentiegeld betaald indien de mis op de Meidag werd bijgewoond (1892): zie BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 122, Rekening 1889-1892; afgesloten in 1892.

62 BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 121, Rekening 1886-1889; afgesloten in 1889.

63 *Ibidem*.

elkaar. Deze laatste groep heeft steeds minder interesse in de economische voordelen, terwijl de eerste groep er niet meer in slaagt om tot de besturende elite door te dringen. Een plausibele verklaring is een dalende interesse in de Gemene en Loweiden: een kleine aansporing was nodig om hen tot deelname aan het bestuur aan te zetten. Het belang van deelname en betrokkenheid bij het bestuur werd erkend door de bestuurders. Het zorgde er immers voor dat ieder op de hoogte was van nieuwe reglementen, waardoor de kosten voor controle (zie bijvoorbeeld de veldwachter) zoveel mogelijk konden beperkt worden, en dat tegelijkertijd de namen van de schuldenaren bekend werden binnen de aanbordersgroep.

Vóór de Franse Revolutie werden vergaderingen bijgewoond en voorgezeten door de baljuw van Sijsele, die daarvoor een vergoeding ontving. Ter gelegenheid van de algemene vergadering werd een feestmaal georganiseerd *waeraen dat alle de regthebbende plaetse nemen en alwaer men den overschot bijna geheel en al op eet en drinkt*.⁶⁴ De aanborders werden op de hoogte gebracht van een verzoek van het bestuur (bijvoorbeeld het vereffenen van de schulden) of van een nakende vergadering. Het reglement van 1514 bepaalde dat vergaderingen dienden aangekondigd te worden *by kerckgeboden sondaghs te vooren in diversche prochie kercken ontrent Brugghe*.⁶⁵ Vanaf de 18de eeuw werden de vergaderingen gehouden in een lokale herberg.⁶⁶

De verplichting om aanwezig te zijn op de vergaderingen ter beoordeling en autorisatie van de door de hoofdmannen voorgestelde maatregelen, maakte van de aanborders ook medeplichtigen: wie instemt met een bepaalde maatregel, bevestigt tegelijkertijd ervan op de hoogte te zijn. De aanborders werden op die wijze ook aangezet tot sociale controle op de toegang en controle van het gebruik. *Zij droegen zelf de verantwoordelijkheid om allen personen wie zy zyn niet*

---

64 BRUGGE, Rijksarchief, Gemeentearchief Assebroek, nr. 294, Bundel rakende de Gemeene en Looweiden, 1822-1915.

65 Gilliodts-Van Severen L., *Contumes du Franc de Bruges*, deel III, Brussel, 1880, p. 154.

66 In de rekening van 1702 wordt de herberg het Walleken van Jan Clynckemalie vermeld. In 1722 wordt een vergadering belegd in "de herberghe ghenaeamt alteby bij de ghentpoorte". Tot ongeveer 1730 gingen de bijeenkomsten normaal door in het Scheurcaproen, vanaf 1760 tot de jaren 1960 in het Pannenhuis. Aankondiging van 15 maart 1722: BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 197, Aankondigingen & kerkgeboden.

*amborchtlich bekennt...met alder neersticheden te weerne ende te helpen weerne uit de voorseide weede de beesten...sonder iemandt erinne te spaerene.*⁶⁷ Aanborgers waren ook bevoegd om de dieren te schutten indien ze er aantroffen op de Gemene en Loweiden.⁶⁸ Daarnaast waren ze vrij van plichten. Slechts in geval van overmacht werden ze verzocht gratis werken uit te voeren, in tegenstelling tot wat het geval was bij andere gemene gronden. Náar aanleiding van de veeziekte in 1724, werd iedere aanborger verzocht een halve dag te helpen een gracht te delven rondom de Mattemeers om te verhinderen dat de koeien in quarantaine zouden uitbreken.⁶⁹

Vanaf 1730 tot in de jaren 1960 vond de jaarlijkse vergadering van de aanborgers plaats in de herberg "Het Pannenhuis" in Assebroek. (Foto, z.d.; privé-verzameling)

67 Artikel 2. van het reglement van 1514; BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 2.

68 Artikel 1. van het reglement van 1514: *ibidem*.

69 "Men ghebedt ende laet eenyghelick weten als datter noodich moest ghedolven zijn aen den mattemeersch teghen pieter vlietincx sticken tot bewaeringhe van de siecke koÿen op dat zy niet en souden uÿtbreken ende daer door groote moeylichheden door den voors.e vlietinc en die van de ghemeene weede te gheschieder sal worden vermaent alle de amborgers om eenen halven dagh te komen delven om daer door te evÿteren ver oncosten. Elck seght den andere voorts." (BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 197, Aankondigingen & kerkgeboden).

Intermezzo: de sekwesterperiode

In de eerste helft van de 19de eeuw namen de lokale en hogere overheden de Gemene en Loweiden -zoals de andere gemene gronden in België en elders in Europa- onder vuur, met het oog op hun onteigening, verkoop en mogelijke ontginning. De crisis van 1846 vormde de aanleiding tot de goedkeuring van de wet van 25 maart 1847 op de ontginning en privatisering van woeste gronden. Deze voerde opnieuw de belastingsvrijstelling in, in combinatie met andere juridische instrumenten die ook de Oostenrijkers –echter met veel minder succes– hadden gehanteerd. De gemeenten werden verplicht hun gemene gronden te verkopen en te cultiveren.⁷⁰ Het zou onjuist zijn om de wet van 1847 als een onverdeeld succes voor te stellen. Zo leverde het betreffende ontginning nauwelijks areaalwinst op. Tussen 1846 en 1866 nam het totaal areaal slechts toe met 10%. In de periode na 1880 was er zelfs sprake van een lichte afname. Wegens de moeizame ontginning van de vrij onvruchtbare zandgronden hadden de kopers immers de gronden op grote schaal met dennen bebost.⁷¹ De privatisering -en dat was uiteindelijk toch wel de verholen bedoeling van de wet- sorteerde echter wel veel effect. Zo nam het gemeentebezit in de provincie Antwerpen vooral in de jaren 1840-1850 sterk af, ten gevolge van de wet van 1847.⁷²

Naast de wetgevende initiatieven, vormden ook een aantal juridische hervormingen een belangrijk instrument bij het privatiseringsproces van de gemene gronden. De 18de eeuwse drang naar codificatie -onder meer onder invloed van de Verlichting- zou uiteindelijk leiden tot de vervanging van het gewoonrecht door een meer "geordend" recht. De nationalisering van het recht die daarmee gepaard ging gebeurde ten koste van het kosmopolitisme van het *ius commune* en het particularisme van het gewoonrecht. Op het einde

---

70 Voor een uitvoerige bespreking van de wet van 1847, zie Maes M., *Bijdrage tot de studie van de privatisering en de ontginning van de woeste gemeentegronden tijdens het midden van de negentiende eeuw. Het vloeiveidenproject en het kanton Achel, 1840-1870*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Leuven, KUL, 1986, p. 87 e.v.

71 Craeybeckx J., "Het agrarisch bedrijf (1844-1873)", in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. 12, Haarlem, 1977, pp. 20-33.

72 Van Looveren E., "De privatisering van de gemeentegronden in de provincie Antwerpen: vier case studies", in: *Bijdragen tot de geschiedenis*, LXVI (1983), p. 201.

van de 18de eeuw volgde daarvan een eerste neerslag in de eerste nationale wet met betrekking tot de afschaffing van gemene gronden. De uitvaardiging van de wet van 10 juni 1793 van de Franse Conventie, waarin voorgesteld werd om de gemene gronden af te schaffen en die al een aantal jaren in voorbereiding was, werd ook van kracht in de Zuidelijke Nederlanden.⁷³ Naast de politieke invloed (namelijk de vorming van soevereine nationale staten) dienden de nieuwe wetboeken ook tegemoet te komen aan een aantal economische verlangens van de burgerij, waaronder de afschaffing van de feodaliteit. Zo vaardigde de Derde Stand in de eerste fase van de Franse Revolutie een groot aantal wetten uit inzake grondeigendom.⁷⁴ De codificatiebeweging en de drang naar een eigen nationaal wetboek verdreven het regionalisme ten voordele van het nationalisme.⁷⁵ Een in deze context belangrijk voorbeeld is de introductie van het Burgerlijk Wetboek in 1804. Hoewel in het Burgerlijk Wetboek verschillende oude costuimen overgenomen werden, werden fenomenen zoals gemene gronden, ondanks hun enorme verscheidenheid, over eenzelfde kam geschoren. Het artikel 542 -het enige dat aansluit bij de eigendomssituatie van de gemene gronden- stelt "gemeentegoederen" gelijk aan die "waarop de inwoners van een of meer gemeenten een verkregen recht van eigendom of van genot hebben".⁷⁶ In vele gevallen werden de gemene gronden voorheen echter zonder eigenlijke zeggingschap van de lokale overheid door de gebruiksgerechtigden zelf beheerd. De introductie van art. 542 van het Burgerlijk Wetboek vormde een inbreuk op die autonomie; het artikel zou in de 19de eeuw een belangrijk toevoegsel aan het juridisch instrumentarium voor de opheffing van de gemene gronden blijken. Onder meer ten gevolge van deze wijzigingen werden vele gemene gronden in de 19de eeuw ingelijfd bij het gemeentelijk domein of patrimonium en kwam het recht om te beslissen over de bestemming van de gronden in handen van de gemeenten.

---

73 Gemeenten die beschikten over gemeenschappelijke eigendom dienden binnen de 8 dagen na de publicatie van de wet een verkiezing te houden om te beslissen over de toekomst van de gronden. Verdeling was evenwel niet verplicht. Een gemeente kon beslissen om haar gronden te verkopen of te verpachten, zij het enkel met goedkeuring van de departementale autoriteiten.

74 Van Caenegem, R., *Geschiedkundige inleiding tot het recht, deel I: privaatrecht*, Deurne, 1996, p. 123.

75 ID., *op.cit.*, pp. 177-178.

76 *Belgisch Burgerlijk Wetboek, bijgewerkt op 15 februari 1993*, Alleur, 1992, p. 127.

Ook de Gemene en Loweiden bleven niet gespaard van de aanspraken van lokale besturen op hun weiden. De aanborders hebben zich evenwel sterk verzet tegen de onteigening van hun gronden. Na tussenkomst van de arrondissementscommissaris werd het bestuur van de Gemene en Loweiden echter uit handen van de hoofdmannen genomen en werd er in 1862 door het provinciebestuur een externe bestuurscommissie aangesteld. De aanborders spanden een rechtszaak aan tegen de gemeente Assebroek en enige tijd later werd een sekwester, een door de rechtbank aangeduide externe persoon, aangesteld. De sekwester -in dit geval een notaris- nam zaken van de Gemene en Loweiden waar zolang het niet tot een vergelijk kwam tussen de betrokken partijen. Hierdoor werden de aanborders en hun hoofdmannen tijdelijk uit hun rechten ontzet. Tot 1882 -het jaar dat de aanborders het pleit wonnen- bleef het bestuur in handen van de sekwester. Daarna werd het oorspronkelijke bestuur van de hoofdmannen, gekozen uit de gebruiksgerechtigden, in ere hersteld. Het bestuur is werkzaam tot op vandaag en is hiermee één van de weinige overblijven de gemene gronden in de Lage Landen. In onze onmiddellijke omgeving vinden we hier en daar nog landschappelijke sporen van het vroegere bestaan van gemene gronden. Hoewel we vandaag nog nauwelijks gemene gronden aantreffen in West-Europa, overleefden ze in de meeste andere Europese landen nog tot het midden van de 20ste eeuw. In Groot-Britannië zijn ze nooit uit het collectieve geheugen verdwenen, meer nog, er wordt door de nationale overheid zelfs een actief "commons and rights of way"-beleid gevoerd.⁷⁷

Het gebruik van de weiden

De dieren van andere personen dan gebruiksgerechtigden (onvrijen) waren -althans volgens het reglement- onder geen beding toegelaten in de Gemene en Loweiden. Daartoe werden de weiden met draaibomen afgesloten. Zo stond er een draaiboom op de weg die liep

---

⁷⁷ Zie bijvoorbeeld de recente beleidsinitiatieven van het Department for Environment, Food and Rural Affairs van Groot-Britannië. Zie <http://www.defra.gov.uk/wildlife-countryside/issues/common/legislation/clps.htm>. (31.08.2005)

uit de Gemene Weide naar de Daverloo-dries en een draaiboom op de *ganc dam* van deze weide om loslopend vee te verhinderen in de weide te komen. Enkel aanborders waarvan geen twijfel was over hun aanborderschap mochten over de sleutels van die draaibomen beschikken.⁷⁸ Tot het midden van de 18de eeuw werden in de praktijk op verzoek ook dieren van niet-gebruiksgerechtigden (de zogenaamde onvrijen) toegelaten tot het gebruik van de Gemene en Loweiden als grasweide. In 1699 werd door hoofdman Galle en de andere hoofdmannen in de rekeningen vermeld dat *bij accorde ...diversche beesten van vremde persoonen aanvaard werden ter causen datter abundantie van garssynghe was*.⁷⁹ In sommige gevallen werd ook het vee van weduwen toegelaten. Ook niet-gebruiksgerechtigde personen die een straat of land in pacht hadden bij de Gemene en Loweiden werden erop gewezen dat zij geen gebruik konden maken van de overige weiden.⁸⁰ Mogelijk werden de gemene weiden door sommige onvrijen enkel gebruikt om hun beesten bij te vetten, net vóór de verkoop van hun vee op de jaarmarkten.

Een goed beheer veronderstelt ook dat schadelijk vee niet werd toegelaten tot de weiden. Zo werden onbehoorlijke *hoofdclieke* en schadelijke dieren zoals *rudeghe* paarden, culpaarden, paarden besmet met *flederzyn* geweed.⁸¹ Vanaf 1699 gold ook een verbod op vee met veeplaag besmet.⁸² Verder werden ook ossen van twee jaar en ouder,⁸³ en stieren van één jaar en ouder⁸⁴ geweed. Varkens, schapen, geiten

78 Artikel 12 van het reglement van 1514: BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 2.

79 Zie inkomsten van 1699: BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 59, 1699-1702; afgesloten in 1702 (Uitgave in het jaar 1699).

80 "Ten selven daghe is door dese voorenstaende personen gheresolveert ende gheordonneert aen Pieter Vermeulen ende belast te doen apprehenderen de schaepen toebehoorende aen de religieusen van het klooster van de Jacobinessen als mede de koijen van Joos Nobis als sij hun vervoorderen van te drijven ofte passeren ende pastureren in de ghemeene ende loode weede ofte op eenighe straeten die sij niet in pachte en hebben ende dit par ordre van de hooftmans ende ghemeen amborghers" (resolutie van 30 mei 1726: BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 7, Resolutieboek 1672-1787).

81 Artikel 1 van het reglement van 1514; BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 2.

82 BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 59, 1699-1702; afgesloten in 1702 (uitgave in het jaar 1699).

83 Artikel 1. van het reglement van 1514: BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 2.

84 *Ibidem*.

en ganzen waren niet welkom omwille van hun nogal destructieve invloed op de vegetatie.⁸⁵ In de praktijk werden op de Gemene en Loweiden wel paarden en vaarzen van minimum één jaar oud toegelaten. In de rekeningen vinden we verschillende aanwijzingen dat varkens in sommige periodes toch toegelaten werden. In de rekeningen werd in het midden van de 18de eeuw nog expliciet vermeld dat *naer maeninghe vande gemeene amborghers ... voortaan geene swijnen en sul-len vermogen te pastureren in dese weeden nochte geene gebofde ganssen behauwdens eenen inloop diemen niet en can voorsien*.⁸⁶ Vanaf 1789 werden varkens dan weer wel expliciet toegelaten –ze werden ook opgenomen in de beestentellingen, wellicht als een gevolg van de algemene verpaupering onder de aanborgers. De specifieke kenmerken waaraan de dieren dienden te voldoen, werden gedeeltelijk gehaald uit de gewoontrechtelijke regelgeving. Zo werd in mei 1732 door de hoofdmannen Maenhaut, Hallaert en De Brabandere verordend dat de eigenaars wiens paarden *van achter beslegghen met issers* waren zouden vermaand worden de *issers afte reken ofte te weyren* omdat dit rechtstreeks inging tegen hun *costume*. Indien ze niet ingingen op de vermaning dan zouden ze voorgedragen worden aan de baljuw om door hem bestraft te worden. Het vee werd geschat door de opperhoofdman of zijn assisterende hoofdmannen of door de aanborgers indien zij daar zouden aanwezig zijn.⁸⁷

85 *Ibidem*. Het reglement stelde dat zwijnen, biggen en ganzen verboden waren op de Gemene en Loweiden. In de jaren 1760 werd het de aanborgers nog herhaaldelijk verboden zwijnen, biggen en ganzen te laten weiden. De reden daarvoor was wellicht het feit dat deze de grond omwoelden. Dit verbod diende uitdrukkelijk herhaald te worden omdat er vele klachten gekomen waren van vrije aanborgers. Indien men opnieuw overtredingen vaststelde zou "men...asyreren met den duerwaerder vuyt den raede van Vlaenderen" (zie aankondiging 10 juli 1763: BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 195, Aankondigingen & kerkgeboden; zie ook resolutie 3 juni 1766: BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 94, 1763-1765; afgesloten in 1767).

86 BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 86, Rekening 1751-1753 (afgesloten in 1755), p. 18.

87 Artikel 1 van het reglement van 1514: BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 2. In 1554 wordt in een processtuk vermeld dat "in possessien van allen vremen beesten den supplianten niet toebehoorende ende commende ofte gebracht werdende in de selve weede ende pasturaige by vremde personen niet vry zynde (ghelyck sy supplianten zijn) byden officier vander voors. heerliche de te doen schuttene ender int scut te doen dryvene omme daer aen te doen verhaalen de boete daer toe staende ten proffyte vander Key. Mat. ofte

Bij veeziekten werden preventieve en curatieve maatregelen getroffen. Gegevens daarover zijn in de rekeningen en in andere bronnen ten overvloede te vinden rond 1724, toen een veeplaag het Brugse Vrije teisterde. Guillame Hallaert was in dat jaar veeopzichter op de Gemene en Loweiden en meldde *datter de koiijplaghe was ghekomen onder de beesten ende datter daghelickx waeren dootgaende*. Om nog meer sterfte onder het vee te vermijden werd besloten dat *voortaen eenighe koiijen sieck zijnde ende wordende zullen naer ghedaene de wete van de eijghenaers de selve door den eijghenaere ghehaelt worden ende van de ander beesten gheweirt ofte dat men sal agieren tot sijnen laste*. Eén aanborger in het bijzonder, met name Lieven de Schepper, werd door de aanborgers verzocht *dat hij sijne renders sal hebben te houden uijt de loode weede tot het evijteren van toekomende plaghe*.⁸⁸ In het geval van veeplagen werden er voorzorgsmaatregelen genomen, zoals het in quarantaine plaatsen van het besmette vee. De besmette dieren werden samen gebracht in de Mattemeers, die werd omgeven door een gracht.⁸⁹ Daarnaast werden er ook pogingen ondernomen tot *cureren van de koyen die met de grasserende sieckte ofte plaeghe waeren besmedt*. Voor de dieren die in 1724 op de Gemene en Loweiden geweid hadden en ten gevolge van de koeienplaag in die zomer gestorven waren, werd het schatgeld voor dat jaar terugbetaald.⁹⁰

Het gebruik van de grasweiden werd ook beperkt in de tijd. De weiden werden pas geopend voor gebruik vanaf 1 mei.⁹¹ Dit had te maken met het feit dat de Gemene Weide een natuurlijk overstromingsgebied vormde van het Sint-Trudoledeken. Het gebeurde

---

zynen bailliu vander zelve heerliche" (zie: BRUSSEL, Algemeen Rijksarchief, Oorkonden van Vlaanderen, reeks 1, nr. 1714).

88 BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 7, Rekening 1699-1702; Resolutieboek 1672-1787.

89 "Tot het drincken te gheven aen de beesten oock over het opsetten van de grachten delven om de beesten te drincken ende oock over moyenissen van 't houden van de beesten alsij drinken inghegoten wierden als oock different" (BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 71, Rekening 1721-1723; afgesloten in 1725; zie uitgaven).

90 *Ibidem*.

91 "Voor meye ghepubliceert kerckghebodt dat hem niemant en sal vervoorderen van dien tyt af sijne beesten te laeten gaen in dese voornoemde weeden voor de eersten dach van meye in elck jaer": BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 59, Rekening 1699-1702; afgesloten in 1702; Uitgave in de rekening van 1702. Het einde van de beweidingsperiode is niet geheel duidelijk. Wellicht werd het beweidingsseizoen rond september afgesloten.

regelmatig dat deze termijn verlengd of verkort werd of dat een bepaalde weide gesloten werd voor gebruik.⁹² De aanborders dienden een bedrag aan *schatgeld* te betalen *naer advenant vande quantiteyt van hunne pastureerende bestiaelen*.⁹³ In bijzondere omstandigheden kon men vrijgesteld worden van het betalen van schatgeld of kon men (een deel van) het schatgeld terugvorderen. In 1722 kreeg een onvrije die drie runderen op de weide had staan van hoofdman Jeronimus Monteijne de vrijstelling van betaling voor één rund omdat het was *ghescheurt gheweest door een wolf*.⁹⁴ Ook indien vee overleed gedurende de periode van beweiding -door ziekte of onvoorziene omstandigheden- werden de eigenaars vrijgesteld van betaling voor die dieren. Maarten Vermeere, ook onvrij, betaalde in 1710 slechts de helft van zijn schatgeld voor zijn veulen omdat het tijdens de periode van beweiding overleden was.⁹⁵

Het belangrijkste product naast gras (en hooi) was ongetwijfeld het hout van de bomen in en rond de Gemene en Loweiden. Het hout van de bomen langs straten toebehorende aan de Gemene en Loweiden werd gesnoeid en verkocht ten voordele van de weide. Sporadisch vinden we in de rekeningen van de Gemene en Loweiden ook vermeldingen van de verkoop van turf. In het begin van de 19de eeuw werd er aan zes personen turf verkocht uit de Gemene en Loweiden.⁹⁶ Daarnaast werden goederen zoals leem,⁹⁷ hooi,⁹⁸ het gras

92 "Op den 17^e meye 1699 ghepubli.t kerckgebodt dat niemant en soude bedrijven de cleene ghemeene weede om redenen te kennen te gheven inde vergaedinghe van ghemeente in scheurcaproen alwaer de resolutie raeckende eenighe affaires deser weede vooren te soude" (Kerkgebod van 17 mei 1699: BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 204, Losse stukken).

93 Brief van 9 november 1712: BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 197, Aankondigingen & kerkgeboden.

94 Zie uitgaven van 1720: BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 68, Rekening 1718-1720; afgesloten in 1722.

95 Zie "Bestiaelen van onvrije personen" van 1709: BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 64, Rekening 1707-1709; afgesloten in 1710.

96 BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr 167, Venditie van turf, ca. 1810 (datum onbekend).

97 "Ontfaen van Jacob de Budt over het haelen van twee vooren leem vuyt de groote ghemeene weede ten jaere 1702 ghehaelt bij sekeren Jacob de Brauwere tot de somme van twee schellynghen grooten" (zie ontvangsten van het jaar 1702: BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 59, Rekening 1699-1702; afgesloten in 1702).

98 "...den rendant affirmeert dat hij heeft ghedaen alle moghelicke debvoiren omme te achterhaelen wie coopers ende ontblooters hebben gheweest van het gars inde mattemeersch ten tijde...." (*Ibidem*).

langs de straatkant (van een straat die aan de Gemene en Loweiden toebehoorde)⁹⁹ en brem die langs de straatkant te vinden was, ook verkocht aan derden.¹⁰⁰ In sommige gevallen werd een weide of een stuk ervan niet gebruikt door de aanborders maar werd het gras verpacht of het snoeihout verkocht om zo bijkomende inkomsten te verwerven. De groep gebruiksgerechtigden kon zelf beslissen of ze deze straten en weiden verpachten, "*om ten prouffite van der weede te beseghen als noodt is*". In sommige gevallen werden bepaalde weiden alleen gebruikt in hoge nood.¹⁰¹

In de reglementen vinden we verder veelvuldige richtlijnen verbonden aan het gebruik en praktische beheer van bepaalde stukken grond of gebruik van bepaalde grondstoffen. Om het grasveld niet te beschadigen mochten geen wagens geladen met hooi of andere vruchten door de meers rijden.¹⁰² Herhaaldelijk werd er in de jaren 1760 gewezen op het verbod op het roten van vlas in de putten of grachten van de weiden,¹⁰³ omdat dit allerlei ziekten en stank veroorzaakte. Wanneer koeien en paarden van het vervuilde water zouden drinken, dreigden ze te stikken door de resten van het vlas.¹⁰⁴ Elders, bijvoorbeeld op het Beverhoutsveld, had men een eeuw eerder al dergelijke verbodsbepalingen geïntroduceerd. Indien de benodigde specialisatie niet binnen de aanbordersgemeenschap aanwezig was (bijvoorbeeld een slotenmaker), werden onderhoudswerken uitbesteed. De opdracht werd aangekondigd via kerkgebod en tijdens de daaropvolgende vergadering uitbesteed aan de minst biedende.¹⁰⁵

---

99 "De straete loopende van het steene brughskan tot aen het keelhecken is aengaende het gars verpacht gheweest aen Jan de Jonghe., blijvende het verwasch van het taillie hout ten profytte vande weeden ..." (*Ibidem*).

100 "Den brem staende in de ghemeene weede straete" (BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 64, Rekening 1707-1709; afgesloten in 1710; ontvangst uit het jaar 1707).

101 In het reglement van 1514 werd bepaald dat aan de Gemene Weide "een hau" toebehoorde "opde west zyde van den weghe, om ten prouffite van der weede te beseghen als noodt is" (Artikel 11. van het reglement van 1514: BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 2).

102 Artikel 13 van het reglement van 1514: *ibidem*.

103 Zie voor het jaar 1762 de resolutie van 18 juli: BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 197, Aankondigingen & kerkgeboden.

104 Aankondiging van 10 juli 1763: BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 195, Aankondigingen & kerkgeboden

105 Zie bijvoorbeeld: "Item opden sesden Juny 1702 het kerckghebodt van het bestedinghe van het delven vande gracht lopende lanst dese weede voor minst bieden-

Een bijzonder interessant onderdeel van elke rekening onder het onderdeel ontvangsten- is de telling van het vee. De betaling voor het vee dat aanborders lieten grazen op de weiden, werd tot de jaren 1840 geregeld met het zogenaamde "bestiael". Per seizoen diende voor elke koe of paard een bepaald bedrag betaald te worden door de aanborder, waarvan de ontvanger nauwkeurig akte nam. Dankzij deze overzichten van het vee dat jaarlijks op de weide graasde, kon ook de intensiteit van de begrazing van een gemene grond gereguleerd worden. In de literatuur wordt er vaak vanuit gegaan dat de gemene gronden voortdurend overbegaasd werden. Dit gaat terug op de veronderstelling dat er geen of onvoldoende toezicht was op het aantal stuks vee dat elke gebruiksgerechtigde er kon plaatsen.¹⁰⁶ Op basis van de veetellingen in de rekeningen bleek dat de hoofdmannen -met de goedkeuring van de overige aanborders- zoveel mogelijk streefden naar een constant beweidingsniveau (van ongeveer 150 grootvee-eenheden). Dit was mogelijk door het prijsmechanisme dat men hanteerde: indien het aantal koeien en paarden een bepaald niveau dreigde te overstijgen, dan werden de prijzen per dier verhoogd, waarna vervolgens een daling van het aantal stuks vee op de weiden merkbaar werd, en omgekeerd. Vanaf de jaren 1820 werd het prijsmechanisme steeds minder toegepast. Steeds meer land werd verpacht in percelen, waarop dan ook akkerbouw mogelijk was. Vanaf de jaren 40 van de 19de eeuw werd het land nagenoeg uitsluitend verpacht.

Tot het midden van de 18de eeuw was er af en toe sprake van een dreigende onderbeweiding. Vandaar dat er preventief ook vee van niet-gebruiksgerechtigden werd toegelaten. Wanneer een niet-verhoofde zich op de algemene vergadering aandienende met de vraag om vee op de weide te mogen jagen, werd dit verzoek in overweging genomen en soms -afhankelijk van de omstandigheden- toegekend.¹⁰⁷

---

de de naeste" (Resolutie van 6 juni 1702: BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 204, Losse stukken).

106 Zie ondermeer de literatuur van het eerder vermelde debat rond de "tragedy of the commons" (zie voetnoot 22).

107 Voorbeeld van afwijzing van een niet-aanborder: "ghepuliceert kerckghebodt dat hem niet en soude hebben te verwoorderen van dese weeden te doen bedrijven ten sij eerst behoorlick verhoofft te wesen present ghetuyghen, alsmede niet te drijven met eenighe beesten met smettende plaeghe oock volghens doude costumen" (Kerkgebod van 25 april 1699: BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Loweiden, nr. 59, Rekening 1699-1702; afgesloten in 1702).

In de 18de-eeuwse rekeningen vinden we verschillende vermeldingen van onvrijen die gebruik maakten van de weiden. Zo werden er in 1699 *diversche beesten van vremde persoonen aanvaard ter causen datter abundantie van garssynghe was*.¹⁰⁸ Dit komt slechts voor tot het midden van de 18de eeuw.¹⁰⁹ Het ging echter altijd om een zeer tijdelijke gunst, gezien het weideseizoen voor de onvrijen in een aantal gevallen beperkt werd tot het zomerseizoen. De bedragen die onvrijen hiervoor dienden te betalen lagen vaak tot 20 keer hoger dan deze voor de vrije aanborders.

Uit ons onderzoek blijkt dat gedurende de gehele onderzochte periode de Gemene en Loweiden financieel vrij gezond waren: slechts een klein aantal boekjaren eindigde met een negatief saldo.¹¹⁰ Het nettosurplus of de overblijvende reserve -en dus ruimte voor bijkomende investeringen- was tot aan het tweede decennium van de 19de eeuw echter eerder beperkt.¹¹¹ Tot de sekwesterverperiode (1862-1882) was er van een nettosurplus nauwelijks sprake. Het contrast van de 18de-eeuwse situatie met het beleid tijdens de periode van extern bestuur is opmerkelijk. Dit externe bestuur slaagde erin om de winst van de Gemene en Loweiden tot ongekeerde hoogten te brengen, met een jaargemiddelde dat 60 keer hoger lag dan voorheen. Daarna -tussen 1884 en 1899- viel dit resultaat weer sterk terug, tot een bedrag dat in de buurt lag van de inkomsten gegenereerd tijdens de periode vóór het beheer door de extern aangestelde bestuurscommissie. De externe bestuurscommissie had door haar beleid duidelijk gemaakt hoe omvangrijk het winstpotentieel van de Gemene en Loweiden was. In principe hadden de aanborders en bestuurders dat beleid naderhand kunnen verderzetten, maar ze deden dat slechts in beperkte mate. Na de externe bestuurscommissie werd de vroegere bestuurswijze (van

---

108 *Ibidem*.

109 Tussen 1698 en 1752 werd in de rekeningen maar liefst 241 keer toegestaan aan de onvrijen om hun vee te weiden op de Gemene en Loweiden (in 19 gevallen betrof het weduwen). Mogelijk werd ook voor 1698 aan onvrijen toegestaan om de weide te gebruiken. De rekeningen werden echter maar vanaf 1698 verwerkt.

110 Met name de boekjaren 1702, 1734, 1764, 1776, 1779, 1782, 1791, 1815 en 1868. Het saldo waarnaar verwezen wordt komt overeen met het resultaat van de inkomsten min de uitgaven. Deze berekeningen zijn inclusief positieve en negatieve saldo's van voorafgaande jaren.

111 We verkiezen hier geen gebruik te maken van de term "winst" omdat het overblijvende bedrag vrij laag was. We gebruiken wel de term "winststreven" om aan te geven of er pogingen ondernomen werden om het nettosurplus te vergroten.

vóór 1862) verdergezet. De winst die vanaf de jaren 1820 door de aanborders gemaakt werd, was ten opzichte van het eigenlijke winstpotentieel vrij marginaal. Dat potentieel werd na de periode van extern bestuur meer, maar nog steeds in beperkte mate, benut. Voorheen was het beheren van de Gemene en Loweiden slechts gericht op het bekomen van een kleine positieve balans. Dit had vooral te maken met de sociale functie van de gemene grond: het was voor de aanborders in de eerste plaats van belang dat het systeem betaalbaar bleef voor de gebruiksgerechtigden; de economische belangen werden daaraan ondergeschikt geacht.

Het archief van de Gemene en Loweiden

Het bronnenmateriaal aangaande gemene gronden is meestal zeer schaars. In het bijzonder het onderzoek naar het voorkomen en de geografische verspreiding van gemene gronden wordt door een gebrek aan éénduidige gegevens sterk bemoeilijkt. Kwantitatieve overzichten van de oppervlakten van gemene gronden ontbreken. Er zijn ook tal van benamingen voor een "gemene grond". In de praktijk spraken gebruiksgerechtigden niet over "hun gemene grond", maar wel over hun "aard" of "vroente" of "gemene weide". Wanneer we een overzicht trachten te geven van het voorkomen van het fenomeen "gemene gronden" en de precieze locatie ervan, vormt dit een struikelblok. In de weinige gevallen waarin voor het huidige grondgebied België onderzoek verricht werd naar het voorkomen van gemene gronden, speelde die toponymische verscheidenheid enquêteurs parten.¹¹² Zo organiseerde het Nederlandse Ministerie van Binnenlandse Zaken, Onderwijs en Waterstaat in 1824 een rondvraag aangaande *het bestaan der zogenaamde Marken in sommige Provinciën des Rijks zijnde grotendeels onbebouwde heide gronden, welke ...in onverdeelde eigendom worden bezeten*. Omdat deze veelal ...woest en

---

112 In Frankrijk werden een aantal rondvragen i.v.m. gemene gronden georganiseerd. Voor de verwerking van enquêtes over gemene gronden in Frankrijk, zie Bloch M., « La lutte pour l'individualisme agraire dans la France du XVIIIe siècle », in: *Annales d'Histoire Economique et Sociale*, 2, 7-8, (1930), pp. 329-383, 511-556, en Vivier N., *Propriété collective et identité communale. Les biens communaux en France 1750-1914*, Paris, 1998.

*ongecultiveerd blijven liggen was het zijne majesteit voor het algemeen wenschelijk voorgekomen, dat er eene algemeene verdeling dier Marken werd tot stand gebracht, ten einde daardoor veele dorre oorden en vruchtbare streken te doen herscheppen...*¹¹³ De benaming "marken" was de Zuid-Nederlandse administratie geheel onbekend en zorgde voor de nodige verwarring bij het beantwoorden van de enquête. In de meer algemene tellingen zoals de landbouwtellingen werden de gemene gronden niet als dusdanig maar doorgaans gewoon als "woeste gronden" opgenomen. Het onderscheid met niet-gemeenschappelijke woeste gronden is dan moeilijk te maken. In de kadastrale tellingen werden ze dan weer als gemeentegronden genoteerd, waardoor geen onderscheid kan gemaakt worden met andere vormen van gemeentelijke eigendom. Tijdens het Ancien Régime vinden we ze om reden van belastingvrijstelling die voor vele gemene gronden gold, evenmin in de belastingkohieren terug. Kortom, de variatie in de toponymie en de belastingvrijstelling die onbewerkte gronden normaliter genoten maakt het vrijwel onmogelijk om de totale oppervlakte van de gemene gronden in het 18de-19de eeuwse Vlaanderen -laat staan in de periode ervóór- precies te bepalen.

Over het eigenlijke reilen en zeilen van gemene gronden, beschikken we vaak over meer bronnen dan verondersteld wordt. Informatie over gevallen die behoorden tot de zogenaamde "open types", dat zijn uitgestrekte gemene gronden die door de lokale overheid bestuurd werden, moet gezocht worden in de archieven van de lokale overheden. De andere gevallen met een meer gesloten karakter beschikken soms over een apart archief. Het archief van de Gemene en Loweiden behoort tot deze laatste categorie en kan prat gaan op een uitzonderlijke continuïteit en volledigheid. Zo zijn vanaf het begin van de 16de eeuw de namenlijsten van de gebruiksgerechtigden bewaard. Daarenboven bevinden zich in het archief resolutieboeken en rekeningen voor lange en nagenoeg aansluitende periodes uit voornamelijk de 18de en 19de eeuw.

---

113 GENT, Rijksarchief, Provinciebestuur 1830-1850, nr. 824/1, Stukken betreffende het ontginnen van de heide 1831-1847.

Copie

De vermaerde bevestiginge den 23den Julij 1514
 anno 23^{di} Junij 1514 te Brugge den amborsen

It em vnde restmich ordonantich, sicutu, d'ingeden
 vanden gemene boerde van assenbroeck inden 17^{den} Junij
 by bringe inde provincie van D'Assel wessend f'anne
 rotscheit, ende den Ende van D'Assel Ende de bringe
 d'ies eussche assenbroeck herde oft ende v'roste
 ne luygen vnde die s'edel van g'istwa

Also vnde l'etich van p'mil'ing' end
 confirmac' ont' v'edings' g'ed' den 23^{den} Junij van
 pleid'ere d'vrof v'eder be'ent'ic' d' v'eder de
 v'roefen van g'end'ic' v'ant van p'ed'ing'ing'
 v'and' den 23^{den} Junij

Aanhef van de statuten van 23 juli 1514 (kopie eind 17^e eeuw) (BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Lowiden, nr. 2)

actum den 1sten meij 1769 is geregistreert
 geworden als vrien amb'chepa
 d'el' weeden den persoon van j'et
 van wassenhove f' martini v'ijwee
 kende in't den hoofde van sine moeder
 Laurintia Claij's filius petri de prius
 v'een sijn v'oeschmas bevent ende
 p'iter de grote.

ija affirme
 G. H. De Smet past' in
 D'Asselbroeck
 1769

soh' registratie.

Aanvaarding van Joannes van Wassenhove als aanbinger op 1 mei 1769 (BRUGGE, Stadsarchief, Archief van de Gemene en Lowiden, nr. 14: hoofdboek 1769-1889)

**Inventaris van het archief van de Gemene en Loweiden bewaard
in het Stadsarchief van Brugge.**

- 1 Kopie van de keure van 1475 van Karel de Stoute, 1514
- 2 Kopie (eind 17de eeuw) van een fragment van de confirmatiebrieven van Karel de Stoute (vertaling van de oorspronkelijke Franse tekst uit 1475). "Recueil - Fait en 1514, des coutumes, ordonnances, privilèges, etc. "
- 3 Costuymen ende ordonnantien vande ghemeene weede van Assebrouck. Kopie van document van 1514, gemaakt in januari 1887
- 4 Extract (juli 1669) uit de costuymen van de gemeene weede van Assebroek van 1514
- 5 Kopie van een stuk van de keure van 1514 (niet geda-teerd)
- 6 Octroÿ gemeene weede in Assebroek van den 3en augustÿ 1553 van Keizer Karel uit 1553 (erkenning van het volle eigendomsrecht van de aanborgers over de Gemene weide)
- 7 Resolutieboek 1672-1787
- 8 Resolutieboek 1719-1731
- 9 Resolutieboek 1882-1927
- 10 Diverse akten van Algemene Vergaderingen (om de drie jaar) en van toekenning van gebruiksrechten (om de negen jaar)
- 11 Resolutie, s.d.
- 12 Hoofdboek. Boek van de geslachten van de Gemene en Loweede, 1622-1703
- 13 Hoofdboek. Boek van de geslachten van de Gemene en Loweede, 1718-1767, kopie
- 14 Hoofdboek. Boek van de geslachten van de Gemene- en Loweede 1769-1889
- 15 Hoofdboek van de aanborgers 1889-1981
- 16 Hoofdboek 1981 - heden
- 17 Document m.b.t. de inschrijving van aanborgers, 1667
- 18 Lijst van aanborgers, 1910
- 19 Lijst van aanborgers, 1925
- 20 Lijst van aanborgers, 1931

- 21 Lijst van aanborders, jaren 1980
- 22 Lijst van aanborders, 1981
- 23 Document m.b.t. aanstelling hoofdmannen en verhoofding van Maerten Goethals, 1619
- 24 Document i.v.m. verkiezing van hoofdmannen voor de jaren 1803-1805
- 25 Processen-verbaal van de openbare en algemene vergadering, 1981 en 1937
- 26 Rekening 1573-1575; afgesloten in 1576
- 27 Rekening 1576; onvolledig
- 28 Rekening 1576-1578; origineel, sterk beschadigd
- 29 Rekening 1576-1578; dubbel
- 30 Rekening 1579-1581; dubbel
- 31 Rekening 1610-1612; origineel + fotokopie van origineel
- 32 Rekening 1610-1612; dubbel + fotokopie van dubbel
- 33 Rekening 1613-1615; origineel + fotokopie van origineel
- 34 Rekening 1616-1618; origineel + fotokopie van origineel
- 35 Rekening 1616-1618; dubbel
- 36 Rekening 1621-1623; afgesloten in 1625; origineel + fotokopie van origineel
- 37 Rekening 1621-1623; dubbel, onvolledig
- 38 Rekening 1625-1627; origineel + fotokopie van origineel
- 39 Rekening 1625-1627; dubbel + fotokopie van dubbel
- 40 Rekening 1628-1630; origineel + fotokopie van origineel
- 41 Rekening 1631-1633; origineel + fotokopie van origineel
- 42 Rekening 1634-1636; dubbel + fotokopie van dubbel
- 43 Rekening 1637-1639; afgesloten in 1640
- 44 Rekening 1661-1664; afgesloten in 1665
- 45 Rekening 1667, onvolledig
- 46 Rekening 1670-1671; afgesloten in 1672, onvolledig
- 47 Rekening 1672; onvolledig
- 48 Rekening 1677-1679; afgesloten in 1680, onvolledig
- 49 Rekening 1680-1682; afgesloten in 1683, onvolledig
- 50 Rekening 1680-1682; dubbel
- 51 Rekening 1684 -1686 (enkel het stuk "ontvang van cijzen en verpachtingen")
- 52 Rekening 1684-1686; afgesloten in 1686
- 53 Rekening 1684-1686; dubbel

- 54 Rekening 1684-1686; stuk van dubbel, onvolledig
- 55 Rekening 1693-1695; afgesloten in 1696
- 56 Rekening 1693-1695; dubbel, onvolledig
- 57 Rekening Schatgeld op de veestapel, 1698-1701
- 58 Rekening 1698-1699; afgesloten in ?
- 59 Rekening 1699-1702; afgesloten in 1702
- 60 Rekening 1699-1702; dubbel, onvolledig
- 61 Extract uit rekening afgesloten in 1699, opgemaakt in 1757
- 62 Rekening 1704-1706; afgesloten in 1707
- 63 Rekening 1703-1705; dubbel
- 64 Rekening 1707-1709; afgesloten in 1710
- 65 Rekening 1707-1709; dubbel
- 66 Rekening 1710-1712; onvolledig
- 67 Rekening 1712-1717; onvolledig
- 68 Rekening 1718-1720; afgesloten in 1722
- 69 Rekening 1718; onvolledig
- 70 Ontvangboek "Handboek vanden ontvanger van 1° de akkoorden over het pastureren van de onvrije beesten 2° de schatgelden gestemd over de beesten der aanborders, van 1719-1732".
- 71 Rekening 1721-1723; afgesloten in 1725
- 72 Rekening 1721-1723; dubbel
- 73 Rekening 1721-1723; dubbel
- 74 Rekening 1724-1726; afgesloten in 1728
- 75 Rekening 1724-1726; dubbel
- 76 Rekening 1724-26; onvolledig
- 77 Rekening 1727-1729; afgesloten in 1731
- 78 Rekening 1730-1732; afgesloten in 1734
- 79 Rekening 1733-1735; afgesloten in 1737
- 80 Rekening 1734; onvolledig
- 81 Rekening 1736-1738; afgesloten in 1740
- 82 Rekening 1739-1741; afgesloten in 1743
- 83 Rekening 1742-1744; afgesloten in 1746
- 84 Rekening 1745-1747; afgesloten in 1749
- 85 Rekening 1748-1750; afgesloten in 1752
- 86 Rekening 1751-1753; afgesloten in 1755
- 87 Rekening 1751-1753; dubbel

- 88 Rekening 1754-1756; afgesloten in 1758
89 Rekening 1754-1756; dubbel
90 Rekening 1757-1759; afgesloten in 1761
91 Rekening 1757-1759; dubbel
92 Rekening 1760-1762; afgesloten in 1764
93 Rekening 1760-1762; dubbel
94 Rekening 1763-1765; afgesloten in 1767
95 Rekening 1763-1765 (rekening werd niet afgewerkt)
96 Rekening 1766-1768, afgesloten in 1770
97 Rekening 1769-1771; afgesloten in 1773, kopie
98 Rekening 1772-1774; afgesloten in 1776
99 Rekening 1772-1774; dubbel
100 Rekening 1775-1777; afgesloten in 1779
101 Rekening 1775-1777; dubbel
102 Rekening 1778-1780; afgesloten in 1782
103 Rekening 1778-1780; dubbel
104 Rekening 1781-1783; afgesloten in 1785
105 Rekening 1784-1786; afgesloten in 1788
106 Rekening 1787-1789; afgesloten in 1791
107 Rekening 1787-1789; dubbel
108 Rekening 1811-1813; afgesloten in 1815
109 Rekening 1818-1820; afgesloten in 1821
110 Rekening 1821-1823; afgesloten in 1824
111 Rekening 1824-1826; afgesloten in 1827
112 Rekening 1827-1828; afgesloten in 1828
113 Rekening 1828-1829; afgesloten in 1831
114 Rekening 1831-1832; afgesloten in 1833
115 Rekening 1833-1835; afgesloten in 1836 (dubbel)
116 Rekening 1836-1838; afgesloten in 1839
117 Rekening 1839-1841; afgesloten in 1842
118 Rekening 1863-1868; afgesloten in 1885 (sic!)
119 Rekening 1868-1882; afgesloten in 1884
120 Rekening 1882-1886; afgesloten in 1886
121 Rekening 1886-1889; afgesloten in 1889
122 Rekening 1889-1892; afgesloten in 1892
123 Rekening 1892-1895; afgesloten in 1898
124 Rekening 1895-1898; afgesloten in 1898
125 Rekening 1898-1901; afgesloten in 1901

- 126 Rekening 1901-1904; afgesloten in 1904
- 127 Rekening 1904-1907; afgesloten in 1907
- 128 Rekening 1907-1910; afgesloten in 1910
- 129 Rekening 1922-1925; afgesloten in 1925
- 130 Rekening 1946-1948; afgesloten in 1948
- 131 Rekening 1966-1969; afgesloten in 1969
- 132 Rekening 1969-1972; afgesloten in 1972
- 133 Rekening 1972-1974; geen afsluitdatum opgegeven
- 134 Rekening 1975-1978; afgesloten in 1978
- 135 Rekening 1978-1981; afgesloten in 1981
- 136 Rekening 1984-1987; afgesloten in 1985
- 137 Stukken van rekeningen (o.a. 1672, 1683, 1693, 1699, 1701)
- 138 Enkele ontvangstbewijzen, 17de-18de eeuw
- 139 Grote hoeveelheid gedrukte en ingevulde kwitanties uit 19de en 20ste eeuw
- 140 Extract van rekening van de Baronie van Praet met de parochie Oedelem, 1725
- 141 Verpachting, overdracht van Clement Neveu aan Jacques Gevaert, 1661
- 142 Verpachting, 1667
- 143 Stuk m.b.t. rente, 1685
- 144 Verkoopsakte, 1687
- 145 Vercijnsing, 1694 (?)
- 146 Verpachtingsakte, 1698
- 147 Verpachting aan Adriaan de Nolf (voor 36 jaar), 1699
- 148 Verpachtingsakte, 1737
- 149 Vercijnzing, 1757
- 150 Verpachting van koewachten, 1788
- 151 Verpachtingsakten, 1843-1844
- 152 Verpachtingsakte, 1849
- 153 Verpachtingsakte, 1849
- 154 Verpachtingsakte, 1858
- 155 Verpachtingsakte, 1868
- 156 Verpachtingsakte, 1871
- 157 Verpachtingsakte, 1874
- 158 Overzicht van pachters voor de jaren 1868, 1871, 1874
- 159 Verpachtingsakte, 1877

- 160 Verpachtingdakte, 1880
- 161 Vepachtingsakte, 1883
- 162 Verpachtingsakte, 1892
- 163 Verpachtingsakte, 1910
- 164 Verpachtingsakte (jachtrecht), 1912
- 165 Verpachtingsakte, 1928
- 166 Aankonding van verpachting van het jachtrecht, 1984 (?)
- 167 Venditie van turf, 181?
- 168 Proces hoofdmannen contra Jan en Joos Yman, 1624-1627 (incl. proces tegen Jan Dysselinck precedent, 1612)
- 169 Proces kartuizerklooster contra hoofdmannen m.b.t. loop van het St-Trudoledeken, 1669-1735
- 170 Aanborgerschap Lambrecht van de Kerckhove, 1673-1675
- 171 Stuk proces tegen Antoon Plasschaert, 1670
- 172 Proces hoofdmannen contra Heerlijkheid Sijsele (m.b.t. belastingen), 1675
- 173 Proces G. Hoorickx en Pr. Maeyens contra Maryn van Renterghem, 1704
- 174 Proces Speliers en erfgenamen m.b.t. obligatie, 1701-1724
- 175 Proces i.v.m. schatgeld bij Raad van Vlaanderen
- 176 Proces heerlijkheid Sijsele contra Jacob de Budt e.a., 1707
- 177 Proces Gillis Hidde contra Pieter Maeyens, 1707-1709
- 178 Proces Nicolaëys Maertens, 1717-1718
- 179 Proces tegen Pastoor Thiery, 1717
- 180 Proces hoofdmannen contra debiteurs, 1718-1721
- 181 Weduwe van baljuw Schaap contra hoofdmannen, 1719
- 182 Proces tegen Charles de Brabandere en Jan de Vlieghere (mbt schatgeld), 1719 en 1742
- 183 Proces G. de Vlieghere tegen G. Allaert, 1731
- 184 Proces tegen Eekhoutabdij, 1757
- 185 Proces tegen Carel Huys (m.b.t. de Mattemeers)
- 186 Proces mbt het vellen van een lindeboom, 1772-1773
- 187 Proces L.B. Vermeulen, pastoor van Koekelare, contra advocaat Claeysens, 1789
- 188 Processtuk 1884

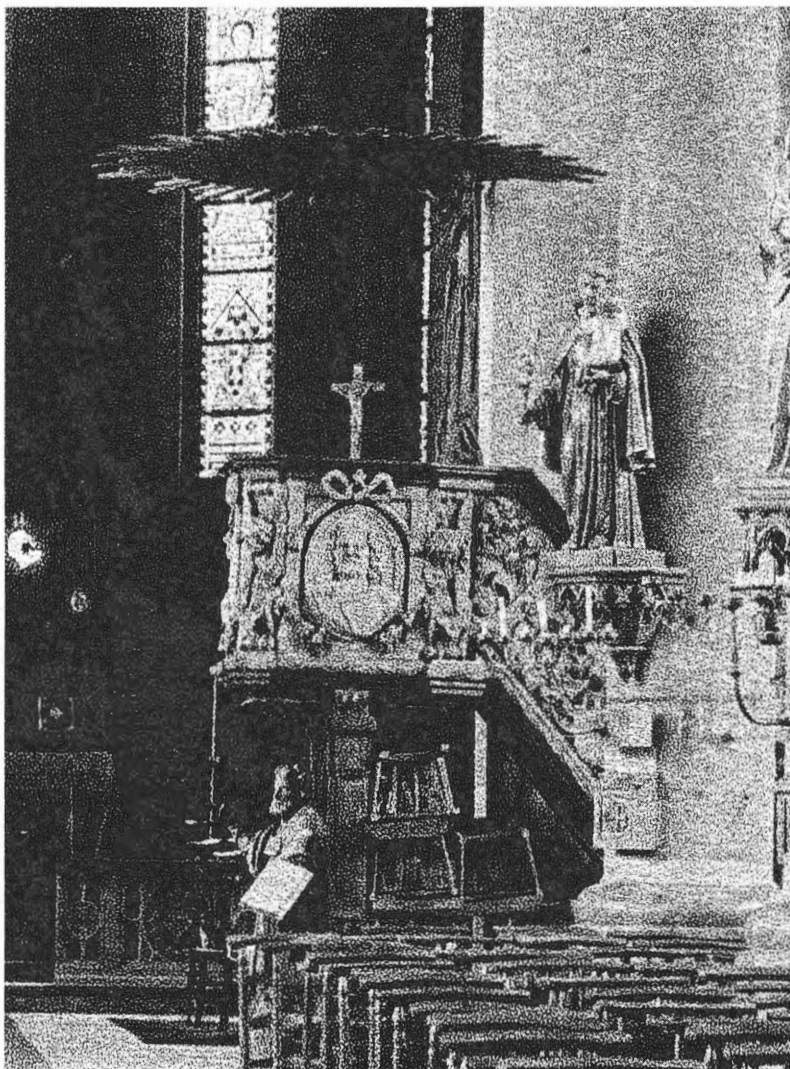
- 189-193 Afschriften uit het Rijksarchief, die gediend hebben als processtuk bij het proces van 1863, opgezocht door kanunnik J.O. Andries
- 194 Proces m.b.t. beschadiging van populieren, 1976
- 195 Losse stukken processen
- 196 Getuigenis, 1757
- 197 Aankondigingen, kerkgeboden
- 198 Verschillende kopies van kaarten m.b.t. de Gemene en Loweiden (Stuk van kadastraal plan, overzicht van de gehuchten en meersen in Sectie B van kaart van Assebroek,...)
- 199 Brief, 1718
- 200 Brief, 1722
- 201 Artikels mbt de gemene - en loweide: M. Boussauw, "De Amborgers van de Gemeene Weede, Assebroek 1515-1703", in: *Vlaamse Stam*, 10 (1974) 1; kopie uit *Les Masuirs* van Errera (1891); Boekje *Procès et jugement tribunal civil de Bruges concernant les Gemeene- & Loo-weiden*, 1882
- 202 Documenten i.v.m. grondbelasting, 19e en 20ste eeuw
- 203 Biografisch materiaal m.b.t. kannunik J.O. Andries door J. De Cuyper
- 204 Losse stukken

Een preekstoel van Hendrik Pulinx voor de kerk van Ruddervoorde (1719)

In 1911-1913 werd het driebeukige schip van de Sint-Eligiuskerk te Ruddervoorde vervangen door een neogotische hallenkerk naar het ontwerp van de architect Jules Carette (1866-1927) uit Kortrijk; dit nieuwe werk sloot aan bij de koorpartij en de kruisbeuk uit 1880 e.v. (architect Arthur Verhaegen, 1847-1917). De bestaande oude preekstoel paste volgens toen geldende opvattingen niet meer in het neogotische kerkinterieur en in 1912 werd dan ook een nieuwe preekstoel aangekocht bij de Kortrijkse beeldhouwer Jozef Lelan (1868-1953) die in het bezit kwam van de oude kansel en deze in 1925 doorverkocht aan de Sint-Dionysiuskerk te Geluwe die architect Carette in 1911-1912 gedeeltelijk had verbouwd¹. Daar staat de Ruddervoordse preekstoel nu nog, met dien verstande dat het houten bisschopsbeeld, dat als een fictieve steun onder de kuip stond, thans – spijtig genoeg – als een beeld van de H. Dionysius afzonderlijk in de kerk staat opgesteld en dat het oude (schelpvormig ?) klankbord niet bewaard is gebleven².

---

1 Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd in 1917, bij de ontruiming van het dorp, meubilair uit de kerk van Geluwe in veiligheid gebracht, o.a. de communiebank (begin 18^e eeuw) en de biechtstoel (1696); de preekstoel bleef ter plaatse en ging in het oorlogsgeweld ten onder. E. HUYS, *Geschiedenis van Gheluwe. Kortrijk*, [1937], 2^e uitg., blz. 66-68. Voor zover mij bekend, heeft Godfried Billiet (1917-1997) die in 1969-1986 pastoor te Geluwe was, de herkomst van de preekstoel achterhaald aan de hand van een binnenzicht van de kerk van Ruddervoorde. Op een kaartje, dd. 31 augustus 1981, schrijft hij me o.m.: "Ik meld u een merkwaardige ontdekking: onze preekstoel + beeld eronder dat gesigneerd en geda-teerd is: HP 1719 (Hendrik Pulinx) komt uit de kerk van Ruddervoorde!!! Een binnenzicht van genoemde kerk van voor 1914 toont het onomstootbaar aan." Voordien had pastoor Billiet verondersteld dat de preekstoel uit een kerk uit het frontgebied afkomstig was, en uit voorzorg naar het atelier van Lelan was overgebracht (brief van 4 juni 1970).

De preekstoel in de Sint-Eligiuskerk te Ruddervoorde; H. Pulinx, 1719 (vóór 1911).

- 2 Bij de aankoop in 1925 had de preekstoel geen klankbord meer; waarschijnlijk is het in 1912 niet mee naar Kortrijk verhuisd (E. HUYS, o.c., blz. 68: "Alleen het galmbord ontbrak, maar zijn vernieuwing werd bij 't aankopen bedongen.").

De heilige bisschop draagt een albe, roket en koormantel; op de grond staat zijn mijter. Met de rechterhand houdt hij een (nieuwe) bisschopsstaf vast en met de linker een palmtak, wat verwijst naar zijn huidige identiteit als de bisschop-martelaar Dionysius, de 3de-eeuwse eerste bisschop van Parijs. Onderaan het beeld staat - gedeeltelijk achter de mijter - het inschrift HP.1719. De uitbeelding van de bisschopsfiguur is niet ten volle geslaagd. Onder het linkerbeen ligt een kussen; de knie is niet gebogen, maar de schoen lijkt nochtans te horen bij

De preekstoel – zonder het latere klankbord – in de Sint-Dionysiuskerk te Geluwe (foto A.C.L. 1944).

iemand die knielt. Het rechterbeen daarentegen is – te zien aan de knie – wel wat gebogen. De kledij is met weinig inspiratie uitgewerkt zoals het roket met zijn lange evenwijdige plooiën en de koormantel met grote onversierde vlakken bewijzen. Op een prentbriefkaart uit 1905 die het interieur van de Sint-Eligiuskerk te Ruddervoorde afbeeldt, ligt tegen de linkeronderarm van de heilige een groot open boek, maar het is niet bekend of dit de oorspronkelijke toestand weergeeft. Als de voorgestelde heilige de kerkpatroon Eligius (de 7de-eeuwse bisschop van Doornik-Noyon) zou zijn, zou men eerder een opgeheven linkerhand met een (gekroonde) hamer als attribuut verwachten.

De kuip van de preekstoel rust op twee steunen die een andere vorm hebben dan degene die te zien zijn op de foto uit 1905. Op de kuip zijn in médaillons de borstbeelden van de vier evangelisten voorgesteld, waarboven telkens een strik met kwastjes. Tegen de afgesneden hoeken van de kuip bevinden zich de symbolen van de evangelisten tussen ornamenten in Lodewijk XIV-stijl: bovenaan een ruitvormig traliemotief, onderaan een lambrequin. De leuning van de trap is opengewerkt met C-vormige ornamenten waartussen acanthusbladwerk en druiventrossen.

Het hierboven opgegeven inschrift verwijst naar Hendrik Pulinx (1698-1781), de bekendste Brugse beeldhouwer uit de 18de eeuw³. Als zoon van de schrijver Aernout Pulinx (1671-1754) zal hij zijn eerste kennis van houtbewerking bij zijn vader hebben geleerd. Volgens de Brugse schilder en kroniekschrijver Pieter Ledoulx (1730-1807) in zijn hs. "Levens der konst-schilders, konstenaers en konstenaresen..." (1795, Brugge, Stadsarchief) leerde hij het beeldhouwen bij de Brugse beeldsnijder Jan van der Plancke en bij de Gentse recolettenbroeder Jan Boeksent die toen in het Brugse Recoletten- of Franciscaner klooster aan het werk was. Pulinx was een talentvolle jon-

---

3 Over Hendrik Pulinx beeldhouwer, architect en keramist: M. SELSCHOTTER, Henri Pulinx, sculpteur brugeois, 1698-1781, in: *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, 73 (1930), blz. 1-35; E. DHANENS, Hendrik Pulinx (1698-1781), in: *Drie Vlaamse Meesters van de XVIIIe eeuw*, Brugge, 1955, blz. 69-88; L. DEVLIEGHER, in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, 2 (1966), kol. 711-715; F. VROMMAN, Beeldhouwer Hendrik Pulinx en de achttiende-eeuwse kunst in Brugge, 1698-1781. Brugge, 2003 (recensie in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 141, 2004, blz. 189-191). In deze laatste monografie wordt Pulinx' preekstoel uit Ruddervoorde niet vermeld, alhoewel dit werk van Pulinx in recente plaatselijke literatuur wel wordt gesignaleerd, o.a. bij H. DRIESSENS, Kuieren rond en in de Geluwe parochiekerk, in: *De Autotoerist*, 29 (1976), blz. 661-664.

Beeld van de H. Eligius (foto Chris Deweerdt, 2005).

gen en reeds in 1715 – op 17-jarige leeftijd – werd hij als vrijmeester opgenomen in het ambacht van de schrijnwerkers waartoe de beeldhouwers in hout toen behoorden.

De gegevens over zijn vroegste werken stammen uit het jaar 1719. In dat jaar maakte hij – ongevroegd – een engel als bekroning voor het nieuwe orgel in de Sint-Salvatorskerk te Brugge. De orgelkast werd in 1717-1719 gemaakt door de Brugse schrijnwerker Michiel Clauwaert en het beeldhouwwerk door de reeds vernoemde Jan van der Plancke, bij wie de jonge Pulinx in de leer was geweest. De engel van Pulinx en de "officiële" engel werden allebei beoordeeld als "beyde de ingels goedt te weesen", maar men verkoos toch de engel die van der Plancke had gebeeldhouwd, omdat hij al het houtsnijwerk van het orgel had gemaakt⁴. In 1719-1720 beeldhouwde Pulinx een "godt" voor het altaar van de confrerie van de gelovige zielen in het vagevuur die gevestigd was in de kerk van het Wilhelmiatenklooster te Brugge⁵.

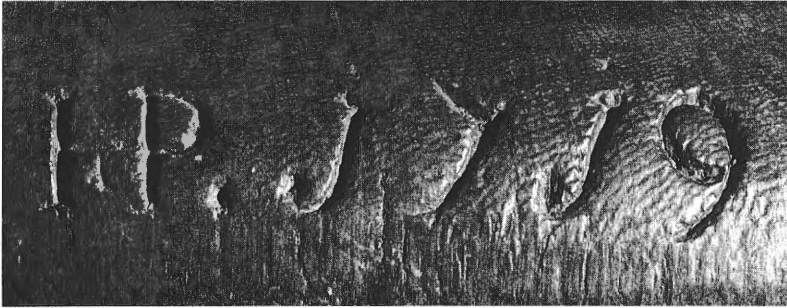
Tenslotte is er het belangrijkste werk, de 1719 gedateerde preekstoel uit de Sint-Eligiuskerk van Ruddervoorde. We mogen wel aannemen dat vader Aernout het gewone schrijnwerk van de preekstoel heeft vervaardigd en dat zoon Hendrik het beeld, de reliëfs en de ornamenten heeft gesneden. De twee soorten werk – schrijnwerk en beeldhouwwerk – waren inderdaad streng van elkaar gescheiden. In de kerkrekeningen wordt dikwijls enkel de naam vermeld van de schrijnwerker die de opdracht voor het kerkmeubel heeft gekregen en zelf een beeldhouwer heeft aangesproken voor het artistiek gedeelte (beelden, reliëfs, opengewerkte panelen)⁶. Maar in die rekeningen kunnen ook de namen van de uitvoerders ontbreken, bijv. als het een gift betreft. In de rekeningen van de kerk te Ruddervoorde uit die periode, staat niets genoteerd betreffende de aankoop van de preek-

---

4 L.DEVLIEGHER, *De Sint-Salvatorskatedraal te Brugge. Inventaris (Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen, 8)*, Tielt-Amsterdam, 1979, blz. 54-56.

5 "Betaelt aen Pulinx beeldesnijder over het maken van enen godt tot stellen op den autær. 0-9-0 lb.": BRUGGE, Bisschoppelijk Archief, S. 372. Rekening van de "confrerie van de gelovige zielen" in het Wilhelmiatenklooster te Brugge, f° 9 v°. Op f° 5-10 staat de rekening van 1 november 1719 tot 31 oktober 1720. In zijn boek "De beelidsnijder Pieter Silvester Van Walleghem (Lichterfelde 1697-Brugge 1776). Leven en werk". (Lichterfelde, 2002), plaatst G. VAN WALLEGHEM ten onrechte dit werk van Pulinx in het jaar 1717 (blz. 15).

6 L. DEVLIEGHER, *Brugse beelidsnijders tijdens de 17de en 18de eeuw*, in: *Biekerf*, 105 (2005), blz. 97-116.

Inscriptie HP.1719 op het beeld van de H. Eligius (1985).

stoel⁷; blijkbaar is er wel één of andere tussenkomst van de plaatselijke confrérie van Sint-Elooi geweest⁸.

In de preekstoel uit Ruddervoorde is de architecturale vorm goed bewaard gebleven; de onderdelen zijn gescheiden gehouden en niet overwoekerd door uitdeinend beeldhouwwerk. Het lijkt niet onwaarschijnlijk dat de preekstoel van de Antwerpse beeldhouwer Michiel van der Voort (Vervoort) die in 1715 in de Sint-Donaaskathedraal werd opgesteld, indruk heeft gemaakt op de 17-jarige Hendrik Pulinx die – zoals vermeld – in dat jaar vrijmeester-beeldsnijder werd. Pulinx' beeld van Sint-Denijs heeft o.i. inspiratie gezocht bij het beeld van Sint-Donaas uit de Brugse kathedraal dat evenwel van meer artistieke kwaliteit getuigt⁹.

Het is leerrijk Pulinx' eerste preekstoel te vergelijken met zijn latere jeugdwerken uit 1726 (in de O.-L.-Vrouw-Hemelvaartkerk te Watervliet), uit 1727-1728 (in de Sint-Walburgakerk te Veurne) en uit 1728 (in de H.-Bloedkapel te Brugge). In de eerste twee werken zijn de beelden onder de kuip – resp. de H. Hieronymus, de patroonheilige van de stichter van de kerk Hiëronymus Lauweryn uit het

7 BRUGGE, Rijksarchief, Kerkfabriek Ruddervoorde, kerkrekeningen nrs. 62 (1715-1716) – 65 (1721-1722).

8 "Betaelt door Adriaen Krekelberg tot concurrentie van den predickstoel VIII lb. gr. Betaelt aen den heer pastoor over coop van een nieuwe wieme rondtom den predickstoel VIII sch. gr.": BRUGGE, Rijksarchief, Kerkfabriek Ruddervoorde, rekening confrerie Sint-Elooi nr.133 (1720-1721).

9 De preekstoel van Van der Voort kwam ten gevolge van de sloping van de Sint-Donaaskathedraal terecht in de Sint-Bartholomeuskerk te Pollinkhove waar hij – op drie beelden onder de kuip na – in 1853 door een brand werd vernield. Cfr. o.m. het onlangs verschenen artikel van J.L. MEULEMEESTER, De preekstoel van de Brugse Sint-Donaaskathedraal, in: *Biekorf*, 101 (2001), blz. 205-209.

begin van de 16de eeuw, en de H. Johannes op Patmos - een expressieve en bewogen compositie geworden. Te Veurne is de kuipvorm haast volledig verdwenen door het reliëf met God de Vader in de wolken die doorlopen op de trapleuning en de kuip a.h.w. verbinden met de trap. De preekstoel in de Brugse H.-Bloedkapel heeft dan weer een opmerkelijke en sobere kuip in de vorm van een wereldbol die bovenaan met een gebeeldhouwd doek is belegd.

Met de preekstoel uit 1719 is visueel het begin van Pulinx' artistieke loopbaan enkele jaren achteruit geschoven. We zien hier nog een traditionele kunstenaar aan het werk die daarna, in enkele jaren tijd, een hele evolutie zal doormaken. Die vroege jaren 1719-1726 hebben echter hun geheimen nog niet prijsgegeven.

Beelden onder de kuip van de preekstoel, certijds in de Sint-Donaaskathedraal te Brugge, nu in de Sint-Bartholomeuskerk te Pollinkhove; M. Vervoort, 1715 (foto A.C.L. 1967).

Boekenveilingen in Brugge, 1750-1810. Een repertorium van de gedrukte veilingcatalogi

Books changed the appearance and state of the whole world.

Francis Bacon (1561-1626)

Inleiding

Boeken en bibliotheken zijn niet weg te denken uit de Europese cultuurgeschiedenis. Als voornaamste maatstaf van het geestesleven bepalen boeken en bibliotheken de tijdsgeest, de dromen en betrachtingen van mensen². Bibliotheken zijn wereldbeelden. Belangstelling, nieuwsgierigheid, eruditie, drang naar kennis, voorliefde, smaak en mode maar ook financiële draagkracht vormen het samenspel die het boekenbezit aanspoort. Boekenverzamelaars hebben onschatbare monumenten uit de kunst en de wetenschappen, de literatuur en de filosofie als erfgoed bewaard voor de volgende generaties. Het behoud van die essentiële efemera danken wij nog steeds aan enkele duizenden bekende of onbekende boekenfanaten.

-
- 1 Pierre De Laey (1933-2004) overleed op 28 juni 2004. Dit repertorium zag de auteur als een eerste stap naar een meer breedvoerige inhoudelijke studie van Brugse privé-bibliotheken. Een slepende ziekte stond deze plannen in de weg. Kort voor zijn overlijden werd, in overleg tussen auteur en redactie, beslist om dit eerste deel, het repertorium, te publiceren. In dankbare herinnering aan een bevlogen intellectueel en een innemend mens.
  - 2 Deze studie werd uitgevoerd in overleg met Ludo Vandamme, wetenschappelijk medewerker voor de Historische Collecties van de Openbare Bibliotheek Brugge. Mijn oprechte dank aan Ludo Vandamme die mij de kans gaf voor dit onderzoek dat hij voortdurend steunde met raad en daad. Ook wens ik baron Emmanuel de Bethune (Marke) en zijn bibliothecaris Philippe Peperstraete van harte te bedanken. Samen openden zij voor mij de toegang tot een overweldigend bronnenmateriaal. Mijn oprechte dank aan Brecht Desplenter voor zijn medewerking in het aanvullen van mijn repertorium met veilingcatalogi uit de centrale bibliotheken van de KUL en de UCL.

Van de Brugse privé-bibliotheken is er maar weinig overgebleven. Zij zijn verdwenen, verkocht of verdeeld over generaties erfgenamen, of zij werden doorheen de jaren ingepast in steeds grotere boekenverzamelingen, zodat het haast onmogelijk is de juiste samenstelling van een 18de-eeuwse bibliotheek te kennen. Maar er bestaat wel een methode om die boekencollecties te reconstrueren. Vanaf 1727-1729 bestond in de Oostenrijkse Nederlanden de wettelijke verplichting om gedetailleerde catalogi op te stellen en te laten drukken bij iedere openbare verkoop en veiling van boekencollecties. Alleen het groot aantal veilingcatalogi van privébibliotheken die sedert 1729 bewaard zijn gebleven, maakt het mogelijk de boekencultuur uit die belangrijke periode met grote nauwkeurigheid te leren kennen. Een overzicht van de boekencollecties te Brugge in de 18de eeuw wordt pas mogelijk als eerst de bewaard gebleven veilingcatalogi worden opgespoord, geduid en gerepertorieerd. Hier staan wij echter voor een groot probleem. Er bestaan geen naslagwerken over de Brugse boekencultuur uit de 18de eeuw omdat de bewaarde veilingcatalogi, die in verschillende openbare en privé-verzamelingen te vinden zijn, nooit werden geïnventariseerd. Het opstellen van een repertorium van Brugse veilingcatalogi was hoogst dringend en zal de toegankelijkheid van dit bronnenmateriaal voor verder onderzoek verzekeren.

Deze studie heeft tot doel de catalogi van boekenveilingen die te Brugge werden gehouden tussen 1750 en 1810 te beschrijven en te repertoriëren. Er werd gekozen voor die beperkte periode om drie redenen. Vooreerst, vóór 1750 komen boekenveilingen met catalogi te Brugge slechts uiterst sporadisch voor.³ Na 1810 zijn die veilingen zo frequent geworden dat hun studie onoverzichtelijk wordt voor een alleenstaande onderzoeker. De tweede reden: de ideeën van de Verlichting zullen pas goed doorbreken te Brugge rond 1770⁴. Deze

---

3 In 2004 doken op een veiling in Brussel twee onbekende Brugse veilingcatalogi op, daterend uit 1704 en 1708. Deze catalogi hebben de vorm van een "in plano" (affiche), werden gedrukt door Judocus van Pee en zijn nu veruit de oudst bekende gedrukte veilingcatalogi voor Brugge. Ze werden aangekocht door de Openbare Bibliotheek Brugge (boeknummers HF249 en HF250). Zie : L. VANDAMME, 'Boekenveilingen in Brugge. De verwerving van de oudste gedrukte gedrukte veilingcatalogi (1704-1708)', in : *Inzoemen : Nieuwsbrief van de Vrienden van de Biekerbibliotheek*, 19 (2005), 5-8. [De redactie]

4 Y. VANDEN BERGHE, *Jacobijnen en traditionalisten. De reactie van de Bruggelingen in de Revolutietijd (1780-1794)*, 2 dln., Brussel, 1992.

nieuwe ideeën kennen er een ongewone bijval, nemen toe met de tijd maar blijken reeds voorbijgestreefd rond 1810⁵. De opkomst van de filosofie van de Verlichting vormt de voornaamste voorbode van de moderniteit en zal op korte tijd de tijdsgeest volledig doen kenteren. Het op de voet volgen van de doorbraak van die ideeën te Brugge vormt een aantrekkelijk studieproject. Een derde reden: tot op het einde van de 18de eeuw was de boekdrukkunst nog steeds een artisaanambacht dat de noden en wensen van een beperkte elite doeltreffend kon beantwoorden. De methode van het zetten en van het drukken van boeken en pamfletten kende haast geen verandering sedert de eerste werken van Gutenberg, drie eeuwen voordien. Maar vanaf 1810 verandert de boekdrukkunst volledig. De elitaire cultuur maakt plaats voor een massacultuur en de methode om boeken te drukken wordt grondig hervormd. Mechanisering vervangt de verouderde handenarbeid en het artisaan drukkersatelier wordt een industrie. Nieuwe uitvindingen versnellen het werk en nieuwe machines kondigen het hedendaagse materiaal aan. De platinadruk, de lithografie, de cylinderpers en het gebruik van nieuwe lettertypes verhogen de productiesnelheid van het drukken⁶.

In een eerste hoofdstuk willen we, aan de hand van excerpten uit veilingcatalogi, een beeld ophangen van de boekenveilingen die in die tijd in Brugge plaats vonden. Het klimaat, de werking maar ook de opgelegde beperkingen die het veilen van boeken beïnvloedden vormen hier het studieobject. De samenstelling en de vormevolutie van de veilingcatalogi worden het onderwerp van het tweede hoofdstuk. In het derde hoofdstuk bieden we een inventaris aan van de gedrukte en bewaard gebleven veilingcatalogi. Dit repertorium werd uitsluitend opgesteld aan de hand van vaste onderzoekssleutels. Een reeks registers met persoonsnamen, ambten, objecten en omstandigheden werden opgesteld om het repertorium toegankelijker te maken.

---

5 P. HAZARD, *La pensée Européenne au xviiie siècle. De Montesquieu à Lessing*, 2 vol., Parijs, 1946.

6 L. FEBRVE & H.J. MARTIN, *L'apparition du livre*, Parijs, 1971.

CATALOGUE

D E

L I V R E S

CHOISIES, CURIEUX ET RARES,

En toutes Facultés & Langues

SUIVIE D'UN

C A B I N E T

De plusieurs Curiosités

DE L'ART ET DE LA NATURE,

DELAISSE' PAR FEU MONSIEUR,

CHARLES FRANÇOIS CUSTIS, ESCUIER,

En son vivant Ancien Echevin & Commis au moyens des Fortifications de la Ville de Bruges, &c.

Qui seront vendus dans une Maison vuide, située dans la rue vulgairement nommé la rue de St. Jean, le 25. d'Octobre 1752 & jours suivans, sous la direction de Pierre de Sloovere, Libraire.

La Vente se fera en Argent Courant de Flandres.

A B R U G E S,

Chez PIERRE DE SLOOVERE, Imprimeur - Libraire juré de la Ville, rue de Dominicains.

Où on fera la distribution des Catalogues.

Het veilen van boeken

Frequentie en omvang van boekenveilingen

Tot nu toe werden in 6 openbare en privécollecties 154 veilingcatalogi teruggevonden die te Brugge tussen 1750 en 1810 werden gedrukt en betrekking hebben op veilingen die in Brugge plaats vonden⁷. Al die veilingcatalogi werden gerepertorieerd en gerubriceerd in chronologische volgorde.

Wat onmiddellijk opvalt in dit repertorium is de grote variatie in het aantal veilingen die per jaar plaats vonden. Het gemiddeld aantal catalogi uit de laatste periode, 1790 tot 1810, leert dat er toen jaarlijks minstens 4 veilingen werden georganiseerd. Daarentegen is er geen enkele Brugse catalogus teruggevonden voor de jaren 1750, 1751, 1753 tot 1759, 1762 en 1763. Het is ondenkbaar dat in een stad als Brugge al die jaren geen enkele boekenveiling plaats vond. Pierre Delsaerdts en Dries Vanysackers, die de Antwerpse boekenveilingen uit dezelfde periode hebben bestudeerd, wijzen terecht op het feit dat veilingcatalogi *gebruiksdruckwerken zijn die zoals pamfletten, couranten en almanakken in beperkte mate werden bewaard*⁸.

Dat dit repertorium onvolledig is, blijkt ook uit gegevens die in de Openbare Bibliotheek Brugge te vinden zijn. Twee hoogst merkwaardige lijsten van verboden boeken worden er bewaard. Die gedrukte lijsten, losse folio's uit verschillende niet geïdentificeerde veilingcatalogi, werden samengebundeld onder eenzelfde titel: *Catalogus van verboden boeken samengeraept uit verschillende veilingcatalogi* en bewaard onder het nummer S393 (z.d., nr. 155)⁹, en *Catalogus librorum prohibitorum*, onder het nummer S89 (z.d., nr. 156). Beide verzamelbundels bevatten uittreksels uit verschillende lijsten van verboden boeken, afkomstig uit gedrukte veilingcatalogi van diverse formaten, papiersoorten en lettertypes. Catalogus S393

7 Het valt te verwachten dat uitbreiding van dit onderzoek naar kleinere bibliotheekcollecties en naar buitenlandse bibliotheken aanvullend materiaal zal opleveren.

8 P. DELSAERDT & D. VANYSACKER, 'Repertorium van Antwerpse boekenveilingen, 1750-1800', in: *De Gulden Passer*, 75 (1999), 5-119.

9 Citaten uit veilingcatalogi worden aangeduid met jaartal en repertoriumnummer. Zo bv. (1803, nr. 106). (z.d.) staat voor "zonder datum".

bevat 16 verschillende lijsten en catalogus S89 14 andere lijsten. Geen van deze lijsten refereert naar de verboden boeken uit de 154 gerepertorieerde veilingcatalogi. Bepaalde lijsten bevatten de opgelegde *approbatio* maar zonder datum noch naam van de censoren. Twee ervan waren gedateerd in 1755 en bevatten de initialen van een bekende bisschoppelijke censor¹⁰. Wij durven daarom stellen dat het repertorium onvolledig is en minstens dient aangevuld te worden met deze 30 verloren veilingcatalogi. Het bestand aan veilingen zou dan 184 moeten tellen voor die periode. En als we rekening houden met de Antwerpse resultaten waar slechts 69 percent van alle catalogi bewaard is gebleven¹¹, dan leidt dit ons via extrapolatie te Brugge tot ruim 270 catalogi. Dit laatste cijfer komt overeen met meer dan vier catalogi per jaar over de volledige periode.

De laatste helft van de 18de eeuw en het eerste decennium van de 19de eeuw worden gekenmerkt door een continue toename van zowel het aantal veilingen te Brugge als het aantal geveilde kavels.

Tabel 1: Evolutie van de frequentie en de omvang van boekenveilingen te Brugge¹²

Periode	Aantal veilingen	Totaal aantal geveilde kavels	Gemiddeld aantal kavels per veiling
1750-1770	15	5.967	398
1771-1790	53	29.026	548
1791-1810	84	56.755	676

Deze significante toename van het aantal bewaard gebleven catalogi werd onderbroken gedurende de jaren van zware politieke onrust. Zo viel bijvoorbeeld het aantal veilingen in de jaren juist voor en na de Brabantse Omwenteling (1789) terug tot slechts één per jaar. Het waren jaren van grote onzekerheid bij de bevolking en waarin vooraanstaande en keizersgezinde burgers de stad uitvluchtten. Ook in de eerste jaren na de tweede Franse invasie (1794) werden er praktisch geen veilingen gehouden. Edellieden en kerkelijke gezags-

10 Zie p. 84 e.v.

11 P. DELSAERDT & D. VANYSACKER, *Repertorium*, 7-8.

12 Er werd alleen rekening gehouden met de veilingen waarvan het aantal kavels bekend was.

draggers hadden toen de stad verlaten om betere tijden af te wachten in het buitenland.

Hoe plaatst Brugge zich ten opzichte van andere steden uit de Oostenrijkse Nederlanden? Op grond van een inventaris van veilingcatalogi bewaard in de Centrale Bibliotheek van de Rijksuniversiteit Gent¹³, hebben we kunnen vaststellen dat het aantal kavelnummers per veiling in Brugge gelijklopend was aan de aantallen in Gent, maar veel lager dan deze te Brussel of te Leuven (tabel 2). Het hoge aantal nummers per veiling te Brussel en te Leuven kan worden verklaard door de aanwezigheid van belangrijke bibliotheken van hoge rijksambtenaren te Brussel (Karel van Lotharingen, Charles de Cobenzl, Patrice François de Neny e.a.) en van universiteitsprofessoren te Leuven.

Tabel 2: Gemiddeld aantal nummers per veiling in verschillende Vlaamse steden in de periode 1750-1810

Stad	Aantal kavels per veiling	Aantal onderzochte veilingen
Antwerpen	683	45
Brussel	2.079	45
Brugge	600	52
Gent	734	102
Leuven	1.180	17

De omvang van de Brugse veilingen vertoont een bimodale distributie (tabel 3). Een eerste maximum komt voor bij collecties van meer dan 1000 kavels (17 percent van het totaal aantal) en een tweede maximum bij 250 à 500 kavels per veiling (34 percent van het totaal).

13 F. VANDENHOLE, *Inventaris van veilingcatalogi 1615-1914 met topografische, alfabetische en inhoudsindexen*, 2 dln., Gent, 1987.

Tabel 3: Omvang van de veilingen in aantal kavels (in Brugge)

Aantal kavels	Aantal veilingen	Aantal onderzochte
> 1.000	25	17
750-999	15	10
500-749	32	24
250-499	50	34
100-249	17	12
< 100	2	3

Bimodale distributies duiden steeds op de aanwezigheid van twee verschillende populaties, elk met eigen maximum, zodat er geen juist gemiddelde kan berekend worden. Dat de veilingcatalogi in twee verschillende populaties kunnen onderverdeeld worden, hangt uitsluitend af van de veiling zelf: individuele bibliotheken kunnen afzonderlijk geveild worden ofwel samen met andere boekencollecties ter veiling voorgelegd worden. Op 154 veilingen zijn er 84 "individuele veilingen" en 70 "gemengde" veilingen. Door de bibliotheken van clerici samen te veilen met die van bv. medici, rechtsgeleerden of edellieden, zochten de veilingmeesters een breder gamma boeken aan te bieden die een ruimer publiek zou kunnen aanspreken. Die "gemengde" veilingen kennen een bijzondere bijval en hun aantal neemt met de tijd toe. Tussen 1751 en 1770 zijn er slechts 20% "gemengde" veilingen, tussen 1771 en 1790 stijgt hun aantal tot 34% en na 1791 vertegenwoordigen zij meer dan 56% van het totaal aantal veilingen.

De Brugse veilingen met meer dan 1000 kavels zijn niet zo zeldzaam en worden samengevat in tabel 4.

Tabel 4: veilingen met meer dan 1000 kavels

Naam van de eigenaar	Jaar	Referentie	Aantal kavels
Brugse Jezuiten	1778	35	5981
15 afgeschafte kloosters	1785	58	1932
M.H. & M.K.	1797	86	1882
Jean-Baptiste Moentack e.a.	1808	142	1665
François de Crombrughe e.a.	1804	123	1575
Anselme & Pierre van Caloen	1807	131	1430
Charles-Pierre Lauwereyns	1790	67	1490
Pierre de Vooght	1782	49	1407
Pierre de Cuyper e.a.	1808	137	1349
Joseph van Parys	1807	136	1348
Joannes van Hese e.a.	1803	111	1341
Benoît Pol	1804	120	1308
Joseph Hergodts e.a.	1805	125	1273
J.F.R. & P.v.B.	1805	127	1251
Jean-Jacques Veranneman	1808	141	1241
Joseph Bouvaert	1809	145	1233
Anoniem	1809	146	1150
Anoniem	1803	118	1108
Pierre de Molo e.a.	1810	153	1078
A.R.H. e.a.	1803	114	1075
Guillaume vander Fosse	1771	17	1073
A. Gheleyns e.a.	1808	138	1053
Charles Pavot e.a.	1803	119	1044
Joannes-Robertus Caimo	1776	29	1006

Te Antwerpen bedroeg het aantal veilingen met meer dan 1000 kavels slechts 6% van het totaal aantal en die met meer dan 500 kavels 27%¹⁴. Er waren minder veilingen te Brugge dan in Antwerpen maar hun omvang was er groter.

14 P. DELSAERDT & D. VANYSACKER, *Repertorium*, 9-10.

De veilingmeesters

Het was logisch de veilinghamer toe te vertrouwen aan drukkers en librariërs. Brugge had een goed werkende librariërs-gilde, waarvan het gezag onbetwistbaar was. *Het Gild van S. Jan den Evangeliste en van den h. Aertsengel Michel*¹⁵, die de drukkers en librariërs verenigde, stond onder leiding van twee commissarissen, een schepen en een kanselier benoemd onder toezicht van de bisschop en de stadsmagistraat. Librariërs en drukkers mochten hun ambt niet uitoefenen zonder het afleggen van een geloofsbelijdenis en een geschreven goedkeuring van zowel de bisschop als de stadsmagistraat. Dit gebeurde in overeenstemming met de decreten van het Concilie van Trente, de voorschriften van de tweede provinciale synode van Mechelen en de bestaande plakkaten. Librariërs en drukkers moesten ook een octrooi van de vorst ontvangen en een eed afleggen voor twee commissarissen. Verder moest een kandidaat-librariër of -drukker een Brugs poorter zijn en een geschiktheidsexamen afleggen voor het gildebestuur. Leerlingen gingen voor twee jaar in de leer bij een beëdigde meester. Bij hun erkenning als meester dienden ze een verklaring af te leggen van geen verboden boeken in te voeren, te verkopen of in te binden.

Librariërs en drukkers waren verplicht een catalogus op te stellen van alle boeken die zij in de winkel hadden. Bij ontvangst van nieuwe boeken, mochten die pakken alleen geopend worden in de aanwezigheid van de twee commissarissen¹⁶. Al die beperkingen hadden natuurlijk een negatieve invloed op de verkoop van boeken. Librariërs waren dan ook voorstanders om alle boekenveilingen zelf te leiden. Het was een belangrijke bron van inkomsten. Deze verkoopswijze werd een belangrijk aandeel van de boekhandel. Anderzijds kon

15 BRUGGE, Rijksarchief, Ambachten nr. 206: *Gildeboek / van de Ghilde / van den h. Aertsengel / Michiel / in de Kerk der Abdie / van den Eeckhoutte / te Brugge / (1696-1731)*, 2 dln. Ledenlijsten in deel 1, f. 21 en deel 2, f. 95.

16 Over het gild van de librariërs te Brugge: A. VISART DE BOCARME, *Recherches sur les imprimeurs Brugeois*, Brugge, 1928, 7-9; A.C. DE SCHREVEL, 'Statuts de la gilde des libraires, imprimeurs, maîtres et maîtresses d'école à Bruges', in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, 52 (1902), 135-302; A. SCHOUTEET, 'Inventaris van het archief van het voormalige Gild van de librariërs en van hun vereniging van schoolmeesters te Brugge', in: *Handelingen voor het Genootschap voor Geschiedenis*, 100 (1963), 228-269.

het veilen op steeds grotere schaal ook nadelige gevolgen hebben voor de boekhandel. Boeken werden vaak goedkoper verkocht op veilingen dan in boekenwinkels. Vandaar dat het gilde eiste dat alleen beëdigde librariërs boekenveilingen mochten leiden. De librariërs waren daarbij het best geschikt om boeken naar waarde te schatten en zo het beste bod te krijgen voor de erfgenamen die hen opgeroepen hadden om de te verkopen boekencollecties te schatten, te ordenen en te beschrijven. Er werd hen ook opgedragen de bij wet opgelegde catalogi te drukken.

Zo waren het steeds de drukkers-librariërs die alle veilingen hebben geleid tot einde 1785. Later werden de librariërs en de drukkers abrupt vervangen door beëdigde ambtenaren van de stad, zoals notarissen, griffiers of deurwaarders. Vanaf die datum zouden de drukkers-librariërs de veilinghamer nooit meer hanteren. De nieuwe ordonnantie had het traditionele privilege van het gilde afgevoerd. De ambtenaren die voortaan de veilingen leidden, werden tot in 1807 steeds met naam vermeld in de veilingcatalogi. De periode rond 1798 en 1799 vormt een uitzondering; de veilingmeester wordt er vermeld als "een competente deurwaerder"¹⁷. Na 1807 verdwijnen zij in de anonimiteit en zij werden in de veilingcatalogi aangeduid als "een van de vereenigde griffiers". De reden voor die anonimiteit en die eigenaardige benaming blijft onbekend.

Samenvattend mag gesteld worden dat librariërs en drukkers de veilinghamer in de hand hielden tot in 1785. Nadien werden ze vervangen door ambtenaren die met naam en toenaam in de catalogi vermeld worden tot 1807 en die later in de anonimiteit verdwijnen. Bij kunstveilingen werd een beroep gedaan op bekende kunstschilders zoals J. de Meere (1766, nr. 11), Paulus de Cock (1783, nr. 52), Jan Gareminj (1782, nr. 49), Bernard Frick (1803, nr. 116 en 117) en Bernard Bauwens (1799, nr. 100 en 1803, nr. 117).¹⁸

---

17 Zie repertorium: 1798, nr. 94 en 95 en 1799, nr. 98.

18 Register 3, p. 124-125, somt de veilingmeesters op in alfabetische volgorde.

De veilingplaatsen

Aanwijzingen in alle Brugse veilingcatalogi maken duidelijk - en dat in tegenstelling tot het gewoonterecht in andere Zuid-Nederlandse steden¹⁹ - dat er te Brugge in die periode geen enkele veiling werd gehouden in de winkels van de librariërs-veilingmeesters. Soms werden de veilingen gehouden in het huis van de afgestorvene of in een privé-huis, maar over het algemeen hadden de veilingen plaats in officiële gebouwen zoals in de Academie, in het Domus Mercatorum, de zetel van de Brugse handelskamer, en, later, in het stadhuis.

In 1760 werd er geveild in de Academie, in de oude Poortersloge in de Academiestraat. De Poortersloge bezat sedert de 15de eeuw een grote feestzaal, waarvan de librariërs dankbaar gebruik maakten om er hun veilingen te houden. Na 1760 werden er geen veilingen meer gehouden, vermoedelijk wegens plaatsgebrek. Vanaf die periode kende de Academie een hoge bloei onder de leiding van Jan Gareminj (1765-1775), Paulus de Cock (1775-1801) en Joseph vander Donckt (1802-1815). De voortdurende overbevolking²⁰ dwong de librariërs uit te zien naar andere locaties voor hun veilingen.

Tussen 1764 en 1783 werd er bij voorkeur geveild in het *Domus Mercatorum*, vulgo het Hof van Commercie ofte Grand Hôtel du Commerce, eigendom en de administratieve zetel van het makelaars-gilde, het huidige "Hof van Navarra" in de St.-Jakobsstraat. Het prachtige patriciërshuis van Don Juan de Peralta, consul van Navarra, werd in 1720 door de makelaarsgilde opgekocht en verbouwd tot een hotel waar vooraanstaande gasten - zoals Jozef II in 1781 - eervol konden ontvangen worden²¹. Het Hof van Commercie bezat vermoedelijk alle nodige infrastructuur om als veilingkamer te dienen.

Op tien veilingen na werden vanaf 1785 alle andere veilingen op het stadhuis gehouden. Bepaalde veilingcatalogi geven het lokaal aan waar ze werden gehouden: *dans la grande salle supérieure de la mai-*

19 B. VAN SELM, *Een menigthe treffelijcke Boecken. Nederlandse boekhandelscatalogi in het begin van de 17de eeuw*, Utrecht, 1987.

20 M. VANDERMAESEN, 'De Poortersloge te Brugge', in : *Van Poortersloge tot Rijksarchief. Een gebouw met inhoud te Brugge (15de eeuw-1995)*, Brussel, 1995, 15.

21 A. DUCLOS, *Bruges, histoire et souvenirs*, Brugge, 1910, 549.

son communale qu'on accède par le petit escalier. Dit verwijst naar de huidige gotische bovenzaal van het stadhuis, die in de 18e eeuw nog in twee ruimten was verdeeld. Later werd die zaal als stadsbibliotheek ingericht²². Met *le petit escalier* wordt vermoedelijk de wenteltrap in de midden-flankeertoren bedoeld die via een rechthoekige deur de toegang verzekert tussen de hal van het stadhuis en de bovenzaal. In 1766 had het stadsbestuur het interieur van de benedenzaal grondig gewijzigd en een nieuwe trap laten bouwen²³. In het stadhuis mochten blijkbaar alleen beëdigde stadsambtenaren veilingen houden. Die ambtenaren hebben vanaf 1785 de auctiehamer van de drukkers-librariërs overgenomen, hoewel deze laatsten nog steeds de financiële verantwoordelijkheid behielden bij het verkopen van boeken.

Veilingen in sterfhuizen kwamen te Brugge slechts sporadisch voor en dan alleen bij belangrijke of omslachtige veilingen zoals die van de boekencollecties van de hoogbaljuw Pierre-François de Vooght in 1782 (nr. 49), de eerste schepenen van de stad Jean-Baptist Coppieters in 1786 (nr. 61), de burgemeester van het Brugse Vrije Louis Ferdinand vande Wouwere in 1792 (nr. 78), Jan Garemin in 1799 (nr. 100), of burgemeester Andries vanden Bogaerde in 1803 (nr. 117). De bibliotheek van bisschop Caimo werd in het bisschoppelijk paleis geveild (1776, nr. 28). De uiterst belangrijke veiling van de jezuïetenbibliotheek werd in de aula van het jezuïetencollege gehouden. De omvang van de boekencollectie met ruim 5981 kavels was vermoedelijk de voornaamste reden om de veiling ter plaatse te houden (1778, nr. 35).

Het is slechts eenmaal gebeurd dat twee veilingen gepland werden op dezelfde dag. Op 23 mei 1803 werd een veiling gehouden op het stadhuis door notaris B. Verhulst (nr. 114) en op dezelfde dag veilde weduwe Van Praet en zoon de inboedel van Joseph Lameire, een Brugse landmeter (nr. 115). Deze laatste veiling werd dan in het sterf-huis in de Beenhouwersstraat gehouden.

Slechts één veiling werd in het huis van de erfgenamen gehouden (in 1797, nr. 85) of in een leegstaand huis in de Sint-Janstraat in 1752

22 L. VANDAMME, 'Een boekenschat wordt stadsbibliotheek: bibliothecaris Pierre-Jacques Scourion (1767-1838) aan het werk', in: ID., *The Founding Fathers. Het bibliotheeklandschap in Brugge omstreeks 1800*, Brugge, 2004, 81-82.

23 A. VANDEWALLE, 'Het Brugs stadhuis: 600 jaar geschiedenis', in: *600 jaar Brugs stadhuis, 1376-1976*, Brugge, 1976, 12.

(nr. 1). Soms werd er geveild in privéhuizen zoals in het huis van J.J. vander Male aan de Dijver (1792, nr. 75) of het huis van F. de Gelder in de Kartuizerinnenstraat in 1803 en 1804 (nr. 118, 119, 120 en 123). Dit waren dagen waarop de bovenzaal van het stadhuis vermoedelijk niet vrij was²⁴.

Het verloop van de veilingen

Voor de voornaamste veilingen werden kijkdagen voorzien. Die dagen werden meegedeeld in de veilingcatalogi, verso titelpagina²⁵. Datum en plaats van de veiling staan steeds aangegeven in de catalogi²⁶. Veilingen begonnen bij voorkeur om 10 uur 's morgens en hernamen, na een middagpauze, om 14 uur. Er werd nooit geveild tijdens de middaguren²⁷. Bij de veiling van de 5981 kavels uit de jezuitienbibliotheek werd er beslist 's morgens wat vroeger te beginnen: *dont la vente se fera au-dit Collège, ... À huit heures et demie du matin & à deux heures de l'après-midi* (1778, nr. 35, f. a2).

Voor het beginuur werd er vermoedelijk rekening gehouden met het openen van de stadspoorten, zodat bibliofielen van buiten de stad ook op de veiling konden aanwezig zijn. Die poorten gingen open bij dageraad en werden gesloten bij zonsondergang. Kleinere veilingen van 200 à 300 kavels konden op één dag afgehandeld worden; dit was echter onmogelijk bij grotere veilingen. Bij het veilen van 500 kavels en meer werd er steeds aangeduid hoeveel dagen de veiling in beslag

24 Zie verder register 4.

25 Voorbeelden : "Avertissement: tous les livres .... pourront être vûe huis jours avant la vente, le matin depuis 9 jusqu'à 11 et l'après-dîné depuis 2 jusqu'à 4 heures, dans la Maison mortuaire située dans la rue vulgairement nommée Oudenburgh" (1752, nr. 1) ; "...de boeken en zullen maer te zien zijn de Dyssendag voor de verkopinge zijnde den 22 Aprile 1755". (z.d., nr. 155, 14); "... qui livre vidèri poterunt pridè anti auctionem. Sub directione Pauli Roose, Bibliopolea Brugis Typis Pauli Roose, via Lapideâ sub signo Anseris Caerulei" (1760, nr. 2, f. a1).

26 Het exemplaar van de veilingcatalogus van de bibliotheek van Pieter Ledoulx (1808) bleef slordig bewaard zodat de titelpagina met alle praktische gegevens (f. a1) verdwenen is. Naam en datum werden naderhand afzonderlijk in de marge geschreven met zwarte inkt: "LeDoulx, 1 aout 1808" (1808, nr. 140).

27 Voorbeelden: "Horas decimâ & secundâ post meridiem praecisi ..." (1760, nr. 2, f. a1 en 1772, nr. 19, f. a1) "à 10h due matin et à 2h de relevée" (1790, nr. 56 en 1803, nr. 117); "le matin à 10h et l'après-midi à 2h très précises..." (1805, nr. 115 en 1805, nr. 128).

zou nemen: .... *Laquelle vente de livres se fera en 6 jours complets* (1752, nr. 1, al). Indien de duur van de veiling moeilijk te schatten viel, werd het volgende vermeld: ... *lundi 23 Floréal, an 13 et jours suivants* (1805, nr. 126). Soms werd de volgorde van de te veilen loten duidelijk vermeld in de catalogi²⁸.

Bij de aangehaalde veiling van Jean-Baptiste de Villegas (1805, nr. 126) gingen er gemiddeld 76 kavels onder de hamer in de voormiddag, van 10 uur tot het middaguur, en 200 kavels in de namiddag, vanaf 14 uur. In de voormiddag werden er dus gemiddeld 38 kavels geveild per uur om de verkoop voor 12 uur te beëindigen. Indien de verkoop met dezelfde snelheid verliep na de middag waren er nog 5 uren nodig om 200 kavels te verkopen. Dit betekent dat de veiling om 19 uur beëindigd werd, dus vóór het sluiten van de stadspoorten in de lente.

Er werd niet geveild op zaterdag en zondag; veilingen werden hervat op de eerstvolgende werkdag. Volgens de gegevens van catalogus nr. 49 werd tijdens de auctie de rangorde van de kavelnummers gevolgd. Indien de bibliotheek niet zorgvuldig gerubriceerd werd, gingen de boeken volgens formaat onder de hamer. De kleinste formaten werden eerst aangeboden (in -8° en kleiner), dan volgen de -4°, om te eindigen met de meest waardevolle in-folio's. Zo waren de geïnteresseerde bibliofielen verplicht tot het einde van de veiling aanwezig te zijn indien zij in-folios wensten te kopen. Indien er na de boeken nog andere voorwerpen werden geveild, werd door de veilingmeester de aangegeven volgorde gerespecteerd.

---

28 (1805, nr. 126). "Ordre de la vente :

Lundi 13 mai	matin	numéros 1-69
	après midi	70-269
Mardi 14	m.	270-345
	a.m.	346-547
Mercredi 15	m.	548-616
	a.m.	617-806
Jeudi 16	m.	807-881
	a.m.	882-1082
Vendredi 17	m.	1083-1179
	a.m.	1180-1407

De veilingkosten

Veilingkosten waren in de 18de eeuw bijzonder hoog geworden. Als er in Holland in de 17de eeuw gemiddeld 5 percent van de verkoopwaarde aangewend werd om de veilingen te bekostigen²⁹, dan waren dezelfde kosten te Brugge opgelopen tot ca. 10 percent in de tweede helft van de 18de eeuw. Het is dan ook niet verwonderlijk dat erfgenamen, om hun erfgoed te gelde te maken, goedkopere oplossingen zochten en de Brugse veilingen vermeden. De kosten omvatten in de eerste plaats het schatten, rubriceren en catalogeren van boeken en het bekomen van de nodige toelatingen en *approbationes* van de verschillende overheden die het verkoopproces controleerden. Daarbij kwamen nog de drukkosten, advertenties, distributie- en verzendingskosten, de organisatie van zitdagen, het huren van de veilingzalen, het honorarium van de beëdigde veilingmeester, het salaris van zijn knechten, en de afrekeningen van alle termijnbetalingen.

In 1764 werd de economische druk zo hoog, dat de drukker Joseph van Praet zich verplicht voelde om potentiële klanten een gunstiger tarief voor te spiegelen³⁰. Dat de economische toestand van de Brugse drukkers in die periode slecht was, valt af te leiden uit het aantal faillissementen. Op een gemiddeld aantal van een tiental werkende drukkerijen, telt men 4 werkplaatsen die werden gesloten: *insolvabel* (Vanden Walle 1720, Vincent 1773), *frauduleuse banqueroute* (Sanders Catoen 1757) en *faillissement en openbaer verkogt* (Van Hese 1806)³¹. Het financieel voorstel van Van Praet heeft blijkbaar weinig

29 B. VAN SELM, *Een menighete*, 46-48.

30 Veilingcatalogus van de bibliotheek van N. Simon, kanunnik van de Sint-Donaaskathedraal (nr. 8), p. 57 : "*Differente Erfgenaemen van Sterf-huysen dagelijks klagende dat de onkosten op de Boeken, die bij venditie verkogt worden beloopten 18, 19, 20 en zelfs 22 stuivers en meer ten Ponde, hetwelke dikwijls de oorzaak geeft dat de Boeken in andere Plaetsen (alwaer de onkosten veel minder zijn) gezonden worden om aldaer verkogt te worden. Om welke oorzaeke, den drucker dezer heeft voorgenomen van de generaele onkosten op de Boeken by venditie onder zyn directie verkogt wordende, te Brugge op 15 stuivers ten Ponde ten hoogsten en min, volgens dat de vendities considerabel zijn*".

31 Insolvabiliteit Vanden Walle, zie A. VISART DE BOCARME, *Recherches*, 54; Rekening van insolvente boedel van Philippus en Maria Vincent uit de Breidelstraat (openstaande schulden en tegoeden 1769), zie BRUGGE, Stadsarchief, Oud archief, Insolvente boedels, 234; Frauduleus bankroet van Sanders Catoen, 1757, zie BRUGGE, Stadsarchief, Oud archief, Plakkaten, 1e reeks, nr. 1511 van 1 april 1757 (reg. 22, nr. 7); Faillissement en openbare ver-

invloed gehad aangezien het nog tot het einde van de zeventiger jaren zal duren vooraleer het aantal veilingen significant begint te stijgen. Wat wel effect sorteerde was het systematisch invoeren van afbetalingen op termijn. Vanaf 1778 werd er bij de boekenveilingen krediet verleend voor een periode van drie tot zes maanden. Vóór deze tijd (veilingen van nr. 1 tot en met 32) diende het opbod ter plaatse contant te worden betaald *en argent courant de Flandres*. Kunstverzamelingen werden echter aangeboden in *Brabantsche wisselgeld* (1785, nr. 59 en 1783, nr. 52), vermoedelijk om een bredere markt aan te spreken dan de beperkte Brugse klantenkring. Bij de verschillende veilingen van de jezuïetenbibliotheken in 1778, werden uitzonderlijke kredietmogelijkheden voorgesteld: *on accordera trois mois de crédit à toutes personnes ... et connues et six mois lorsque les sommes excèdent 500 florins*. De afbetalingsformule (krediet over drie maanden) kende succes en werd behouden tot op het einde van de hier bestudeerde periode³².

Veilingcatalogi werden aanvankelijk gratis ter beschikking gesteld bij de drukker³³. Rekening houdend met het internationale karakter van de openbare verkoop van de jezuïetenbibliotheek werd er een beroep gedaan op de belangrijkste librariërs in de Oostenrijkse Nederlanden maar ook uit de naburige landen: *on distribuera les catalogues, chez les principaux libraires des Pays-Bas et des pays étrangers* (1778, nr. 35). Vanaf 1790 evenwel werden die catalogi niet meer gratis uitgedeeld maar verkocht voor een klein bedrag: *de catalogue worden uytgegeven, mits betalende eenen stuyver voor de armen* (1790, nr. 67, f. a1)³⁴. Dit is de enige aanduiding in de volkstaal, in een catalogus die verder voor de rest in het Frans was opgesteld. Het gebruik van het Nederlands in een Franstalige catalogus geeft aan dat bibliofielen niet persoonlijk hun

---

koop inboedel van Frans van Hese (Heseanus): zie *Gazette van Gent*, 8 december 1806, en A. VISART DE BOCARME, *Recherches*, 62-63.

- 32 "... dont la vente se fera publiquement... en argent de change (payable à trois mois)" (1803, nr. 117). Deze formule komt herhaaldelijk terug, zonder verwijzing naar de bijzondere kredietvoorwaarden die golden bij de veiling van de jezuïetenbibliotheek.
- 33 Voorbeeld: "... à Bruges, chez Pierre de Sloovere, Imprimeur-Libraire juré de la ville, ruë des Dominicains, où on fera la distribution des catalogues" (1752, nr. 5, a1).
- 34 Later, in de Franse tijd, werd de stuiver vervangen door "5 centimes pour les pauvres" (1803, nr. 117, a1). Nog later wordt het : "Prix du catalogue: un décime pour les indigents" (1805, nr. 126, 128, enz.).

catalogi ophaalden bij de drukker maar dat zij hun knechten daarmee belastten. Die moesten dan wel de kostprijs weten...

De boekengekken

Merkwaardig is de aanzienlijke reeks veilingcatalogi die over de jaren verzameld en bewaard werden door vader en zoon De Melgar³⁵. Pierre Antoine de Melgar de Bruydelaere (1742-1801), advocaat, woonde in een groot patriciërshuis in de Vlamingstraat en beschikte over een uitgebreid fortuin en een belangrijk patrimonium. Hij bezat een zeer rijke bibliotheek die nooit openbaar verkocht werd maar als erfgoed in de familie bleef. Pierre - junior - de Melgar de Sporvinckhove (1778-1858), eveneens advocaat te Brugge, erfde de huizen en het fortuin van zijn vader wiens boekenpassie hij deelde. Uit de collectie van vader en zoon De Melgar zijn er 25 genaamtekende veilingcatalogi bewaard, uit de periode 1767-1775 (collectie van de vader) en uit de periode 1801-1810 (de collectie van zoon De Melgar). Dat Pierre junior een boekenfanaat was blijkt uit facturen die in twee veilingcatalogi werden teruggevonden: Melgar had op 21 maart 1808 16 kavels gekocht voor een totaal van 148 frank³⁶. Enkele maanden later, op 7 november, kocht hij op de veiling van de bibliotheek van Veranneman voor een totaal bedrag van 106 frank³⁷. In minder dan zeven maanden had Pierre junior voor meer dan 254 frank aan boeken gekocht.

Vanaf 1767 werden de veilingcatalogi ten huize van de belangrijkste klanten gebracht. Bovenaan het eerste blad van die catalogi,

---

35 A. VAN DEN ABEELE, *In Brugge onder de acacia : de Vrijmetselaarsloge 'La Parfaite Egalité' (1765-1774), en haar leden*, Brugge, 1987, 266-271; J. AN-SEEUW e.a., 'Brugge, stad vol boeken', in : B. BEERNAERT e.a., *Brugge op zijn kant*, Brugge, 2002, 160-161.

36 MARKE, Verzameling De Bethune. De met de hand geschreven factuur op een gelijnd vel papier (10 x 17,6 cm) meldt het volgende: "Boeckvenditie van den 21-Maerte 1808 Mynheer De Melgar debet." gevolgd door een lijst kavelnummers en prijzen in twee kolommen: 10 kavels in -8°, 7 kavels in -4° en 1 in-folio voor een totale som van f 148:0. Onderaan het blad: "date 16 April" en in de marge "pour acquit" getekend G. d'Hauw, de veilingmeester.

37 MARKE, Verzameling De Bethune. Een dubbele factuur "van d'heer de Moor, Mon Frère Melgar", met een lijst kavelnummers en prijzen, "tsaemen f 50.0." en van "van d'heer Roels, Mon Frère Melgar", een tweede lijst kavelnummers en prijzen, "tsaemen f 56.1. ofte totaal f 106.0."

bewaard in de Openbare Bibliotheek Brugge en op het archief De Bethune te Marke, worden dezelfde namen vermeld in handschrift maar met erg afwijkende spelling: "*de Melgar, van Melgaer, de Melgarde, Malegaer, Malgaert,*" enz. maar steeds met hetzelfde adres: "*advocaat, 'tvlaminckstraet*". Deze adressen werden vermoedelijk geschreven door verschillende drukkersknechten. Op twee exemplaren van eenzelfde catalogus uit 1807 (nr. 134) werd de naam van De Melgar uiteenlopend gespeld. Wellicht waren verschillende drukkersknechten belast met het aantekenen en het rondragen van die catalogi, zonder zich bewust te zijn van dergelijke duplicaties.

De veilingcatalogi

Als handelsdrukkerwerk zijn veilingcatalogi uiterst rationeel geconcipeerd. Alle noodzakelijke informatie werd overzichtelijk samengevat op de titelpagina (f. a1). De catalogi werden ingekleed in een modieuze classicistische vorm die appeleerde op de smaak van potentiële kopers. Na de titelpagina, dat zowel als informatie en als advertentie fungeerde, volgt een systematische lijst van de te veilen boeken, genummerd in opeenvolgende kavels. Iedere kavel bevat één of meerdere boeken die samen als één lot werden verkocht. Achteraan volgen de bijlagen, met extra loten boeken, nota's, opmerkingen of uitleg. Op het laatste blad verschijnt de *approbatio*, getekend door de bisschoppelijke en keizerlijke censoren. Verder volgen dan de lijsten van andere objecten die na de boeken onder de hamer kwamen.

Veilingcatalogi werden als afzonderlijk gebrocheerde of ongebonden boekjes ter beschikking gesteld van mogelijke kopers. In uitzonderlijke gevallen werden die nadien ingebonden in een passende band. Zo werden alle veilingcatalogi uit het archief De Bethune te Marke in een vijftiental volumes ingebonden in een blauwe lederen band met op de rug het jaartal in goudstempeling. Het formaat van de veilingcatalogi is ofwel in -12° of in klein -8° . De papierkwaliteit en de typografie is sterk variërend. Sobere illustraties (drukkersmerk, "*cul-de-lampe*", enz.) verfraaien de catalogus. De dikte van de veilingcatalogus hangt natuurlijk af van de omvang van de te veilen collectie; het aantal bladzijden varieert van 7 tot 350.

CATALOGUE

d'une très-belle & riche Collection de

LIVRES,

En plusieurs Langues et Facultés, principalement en Théologie, Jurisprudence, Histoire Naturelle, Sciences & Arts, Belles-Lettres, Histoire, &c. la plupart parfaitement conditionnés.

S U I V I

D'une superbe Collection d'Estampes, tant en Feuilles qu'encadrées sous Glaces; de Tableaux de différentes Ecoles; d'une précieuse Collection de Médailles & Monnoyes antiques & modernes d'Or & d'Argent, dont une grande Partie concernent l'Histoire des Pays-Bas, l'Italie, la France, l'Allemagne, l'Espagne, le Portugal, l'Angleterre, &c. Et finalement quelques Curiosités & Objets divers.

DÉLAISSÉS PAR FEU

MONSIEUR JEAN VAN HESE

Prêtre;

P A R F E U

MONSIEUR D. P. H * * *;

ET PAR

D'AUTRES DEFUNTS.

Dont la Vente se fera publiquement dans la grande Salle de la Maison Commune à Bruges, par B. VERHULST, Notaire, en Argent de Change (*payable dans les trois mois,*) Lundi le 18 Pluviôse an 11, (7 Février 1803) & jours suivans, le matin à 10 et l'après-midi à 2 heures précises, sous la Direction de JOSEPH DE BUSSCHER et FILS, Libraires.

A B R U G E S,

Chez G. de Busscher-Marlier, Imprimeur-Libraire.

Prix deux Sols pour les Pauvres.

De titelpagina

De titelpagina is steeds de eerste bladzijde van de eerste regelmatige katern. Het was de gewoonte de titelpagina volgens een standaardvorm op te stellen. Daartoe werd gebruik gemaakt van geijkte formules die reeds vroeger in andere landen voorkwamen³⁸. Deze vorm bleek doeltreffend aangezien zij onveranderd voorkomt tijdens de periode 1750 - 1810. Alleen het lettertype evolueert mee met de tijd. De informatie op de titelpagina bestaat uit de volgende elementen en in deze volgorde:

- een korte beschrijving van het te veilen materiaal, waarbij vooral wordt gefocust op de boeken. Dit onderdeel werd steeds gezet in het grootste letterkorps;
- de identiteit van de overleden eigenaar van de boekencollectie met de nodige aanprijzingen en eervolle epitheta die gebruikelijk waren in het Ancien Regime. Tijdens het Frans bewind, dat de gelijkheid van alle burgers nastreefde, bleven die eervolle epitheta, adellijke of kerkelijke titels, enigszins achterwege. De uitgeoefende ambten werden aangegeven als *cidevant*, ook als de administratieve instellingen intussen niet langer bestonden. De afgestorvene verloor de aanspreektitel *Dom*, *Sieur* of *Messire* en werd voorgesteld als *citoyen*;
- de vermelding van datum, uur en plaats van de veiling, de identiteit van de veilingmeester en de betalingsprocedure

Deze informatie nam gemiddeld twee derden van de titelpagina in en werd gezet in verschillende lettertypes en korpsgrootte. Een "cul-de-lampe" (een druiventros, een bloemenkroon, een hoorn van overvloed, enz.) of een drukkersmerk sloten deze aanhef af. Onder een decoratieve lijn volgden tenslotte de naam en het adres van de drukker-boekhandelaar bij wie de catalogi te vinden waren.

18de-eeuwse catalogi werden opgesteld in het Latijn, het Nederlands of het Frans³⁹. Het gebruik van twee of meer talen in de titelpagina was niet ongewoon. Vanaf 1789 verdween het Latijn als voertaal van de catalogi, ook als de geveilde collecties exclusief kerkelijk van oorsprong waren. De volkstaal werd hoofdzakelijk gebruikt voor kunstcatalogi (zoals nrs. 52, 59, 100) of voor catalogi met de

---

38 B. VAN SELM, *Een menigthe*, 76-78.

39 Zie register 6.

werkinstrumenten van ambachtsmensen, zoals landmeters, architecten of timmerlieden (nrs. 64, 92 en 115).

Voorbeelden van titelpagina's:

1752, nr. 1

*Catalogue / de / LIVRES / choisies, curieux et rares, / en toutes
Facultés & Langues / suivi d'un / Cabinet / de / plusieurs Curiosité
/ de l'art et de la nature / délaissés par Feu Monsieur /
CHARLES – FRANCOIS CUSTIS, ESQUIER, /
en son vivant Ancien Echevin et Commis au moyens de
Fortifi/cations de la ville de Bruges, etc. / seront vendus dans une
maison vuilde, / située dans la ruë vulgaire/ment nommé la ruë de
St Jean, le 2 octobre 1752 et jours suivans, / sous la direction de
Pierre de Sloovere, Libraire./ La vente se fera en Argent Courant
de Flandre./
(Cul-de-Lampe)
A Bruges / chez Pierre de Sloovere, Imprimeur-libraire juré de
la ville, / ruë des Dominicains / où on fera la distribution des
catalogues./*

1760, nr. 2

*"Catalogus / Librorum / Reverendi Admodum ac
Amplissimi Domini /
D(omini) ZEGERI van MAELE /
(Dum viveret) / Ecclesiae Cathedralis Brugensis canno-/
nici Graduari & Archipresbyteri./ Quorum auctio habebitur in
Schola Academia, die / 10. Octobris 1760, & frequentibus, Horas
decimä & / secundä post meridiem praecisi; Qui libri vidèri /
poturunt pridie anti auctionem. / sub Directione Pauli roose,
Bibiliopolae,
(Cul-de-Lampe)
Brugis / Typis Pauli roose, via Lapideä sub signo Anseris
Caerulei./*

*I-Catalogue / d'une belle collection de / LIVRES / en plusieurs langues et Facultés, la plupart / parfaitement contitionnés; / délaissés par feu Monsieur/
ANDRE vanden BOGAERDE, /
en son vivant / Bourge maître du Franc; / dont la vente se fera publiquement dans la maison mor-/tuaire, rue longue, lett. A5, nr. 23, à Bruges, en / argent de change (payable dans les 3 mois), / par Bernard Verbulst, Mardi 30 messidor an onze (19 juillet 1803) à 10 heures du matin et à 2 heures de relevée; / sous la direction de la Veuve de Moor et fils, Imprimeurs.*

(Cul-de-Lampe)

A Bruges, / chez la Veuve de Moor et fils, imprimeurs, où le catalogue se distribueront moyennant 5 centimes pour les pauvres."

II-Catalogue d'une belle collection de / TABLEAUX / des meilleurs Maîtres de l'Ecole Flamande et Hollandaise, / suivi de quelques estampes et objets divers tant d'histoire naturelle que d'autres rareté ... délaissés par .... (id) dont la vente publique.... (ibid), sous la direction de B. Bauwens et B. Friw, Peintres./

Indeling van het boekenaanbod "en plusieurs langues et facultés"

Veilingcatalogi zijn doorgaans gepagineerd; reclamanten ontbreken. Onmiddellijk na de titelpagina volgt de opsomming van de genummerde boekenloten (kavels). De identificering van de boeken is wisselend; soms gebeurt dit met een volledige titelbeschrijving: titel, auteur, aantal delen, editie, plaats van uitgave en jaartal. Vooral in de eerste jaren werden de titelbeschrijvingen gezet in een type die in relatie stond tot de taal van de publicatie: *romein* voor de werken in het Latijn, *cursief* voor de Franstalige boeken, *textura* voor boeken in de volkstaal (Nederlands) en *fractura* voor Duitse werken. Vanaf 1766 verdwijnt deze methode, vermoedelijk om de hoge drukkosten te vermijden. Het zetten van verschillende lettertypes was voor de drukker uiteraard bijzonder arbeidsintensief. Alle latere edities maken slechts gebruik van één lettertype, bij voorkeur *romein*.

LIBRI IN FOLIO.

- 283 **C**ommentaria in Regulam Benedicti,
Lexicon Calepini,
l'Inauguration de Charles VI. avec fig. Pan 1717.
- 284 Lessius de Jure & Justitia, antv. 1632.
Theologia Layman.
- 285 d' Oude Excellente Conpcke van Vlaenderen /
met fig.
- 286 Flemingi, Collectanea de S. Columbano, Iovani
1667.
Plempii, Fundamenta Medicinæ, Iov. 1644.
- 287 Pisonis, Medicina Brasiliensis, cum fig.
Florilegium Sweertii, cum fig. francof. 1612.
- 288 Vredii, Genealogia Comitum Flandriæ, brugis 1642.
— Segelen der Gzaben van Vlaenderen / met
fig. brugge 1640.
- 289 Mantica, Tractatus de Conjecturis,
Dissertationes Juri Deckheri, bruxell. 1673.
- 290 Decisiones Stockmans, bruxell. 1670.
Hertogh, Dux ad Universum Jus, bruxell. 1689.
- 291 Opera Omnia Christinæ, tomii 3. antv. 1626.
- 292 Jus Civile Gandensium Knobbaert, antv. 1677.
- 293 Opera Omnia Anselmi, tomii 4. antv. 1661.
- 294 Juris Prudentia Heroica, cum fig. bruxell. 1668.
- 295 Voet, ad Pandectas, tomii 2. hagæ-comit. 1723.
- 296 *Morale Cbretienne.*
- 297 *Du Laury, Arrests du Grand Conseil, bruxell.*
1717.
- 298 *Histoire des Ducs & Duchesses, avec fig.*
Sciences du Blazons avec fig
- 299 *De Malte, les Nobles dans les Tribunaux, lie-*
ge 1680.
Portraits des Deserteurs de France, paris 1747.
- 300 *Memoires de Gaspar de Saulx,*
Pluvinel, Exercice de Monter à Cheval, avec
fig. amst. 1666.

Lettertypen gaven de taal van de geveilde catalogi aan: romein (Latijn), cursief (Frans), textura (Nederlands). Veilingscatalogus van de bibliotheek van Pieter-Clemens de Potter, heer van Droghenwalle (1760, nr. 3). (*Brugge, Openbare Bibliotheek, S 392 II*)

Boeken werden ingedeeld volgens het bibliografisch formaat: eerst de in -octavo's en kleinere formaten, vervolgens de in -quarto's en de in -folio's. Het formaat was niet het enige indelingscriterium. Men volgde de Elzevier-indeling, de zogenoemde faculteitsindeling volgens het wetenschapsdomein, of de Franse indeling zonder afzonderlijke rubriekstitels. Het gebruik van de Elzevier-indeling werd aangegeven op de hoofding van de titelpagina, met de notitie: *en plusieurs facultés*. Deze indelingsmethode liet toe de aard van de boeken op een snelle manier te herkennen.

Elzevier-indeling

Deze classificatie volgt de indeling die tot het einde van de 17de eeuw gebruikt werd in de catalogi van de boekenbeurzen van Frankfurt en van Leipzig⁴⁰. Hierin waren de boeken onderverdeeld in 16 categorieën of *in ordo facultatum et divisio*.

- *Theologia* : met *scriptura sacra, liturgica, concilia, patres graeci & latini*, enz.
- *Jurisprudentia*: met *jus canonicus & jus civile*
- *Scientia & Arte*: met *philosophia, metaphysica ac physica, historia naturalis, medicina, mathematica, geometrica ac optica*; *Artes*: met *memoria, pictura, architectura, militaria ac artigymnia ludis* (gymnastiek)
- *Humaniores litterae*: met *grammatica, rhetorica, poetica et philologia*
- *Historia ac geografica, genealogica ac antiquitates*.

Dergelijke indelingen werden toegepast in catalogi van belangrijke bibliotheken zoals die van Carolus Major, te Mechelen geveild op 27 april 1767,⁴¹ van de Sint-Andriesabdij, in 1727 wellicht aangelegd op instigatie van bibliothecaris Boudewijn Boens,⁴² en van de jezuïeten. (1778, nr. 35).

40 B. VAN SELM, *Een menighe*, 85-88.

41 *Bibliothecae ex omni facultate librorum quos reliquit reverendus Dominus Carolus Major, ... ecclesiae metropolitanae Sancti Rumoldi Mechlinae canonicus...*, Mechelen, Johannes Franciscus vander Elst, 1767, 2 vol.

42 BRUGGE, Stadsarchief, Fonds van Caloen, 42: *Catalogus librorum Abbatiae Sti Andreae ... Juxta Brugis* (1720). Zie N. HUYGHEBAERT, 'De bibliotheek van de oude St.-Andriesabdij', in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, 92 (1955), 155-160.

De Franse indeling

De Franse indeling kent alleen de vijf hoofdklassen (*théologie, jurisprudence, sciences et arts, belles-lettres, histoire*) en gaat terug op de Franse systematiek zoals vastgelegd in het *Advis pour dresser une bibliothèque* (1627) van Gabriël Naudé (1600-1653). Met uitzondering van de catalogi van de bibliotheek van burggraaf De Vooght (1782, nr. 49) en van Jean Vandemale (1810, nr. 151), die de Elzevierindeling volgden, werd bij alle andere veilingen de Franse indeling toegepast, zonder opgave van de afzonderlijke rubrieken.

Addenda, annexen en verkoopstechnieken

Opvallend is het groot aantal catalogi waarbij aansluitend op het boekenaanbod een *appendix* volgt met een tweede reeks boekenkavels⁴³. In omvangrijke appendices worden ook deze publicaties gerubriceerd (geordend en ingedeeld)⁴⁴. Het gaat hier onder meer om boeken die door de overleden eigenaar in bruikleen waren gegeven⁴⁵, en die vermoedelijk pas werden gerestitueerd na het drukken van de catalogus. In andere catalogi komt de rubriek: *libri omissi* voor. Het betreft hier telkens appendix-boeken die wel degelijk tot de op de titelpagina genoemde privé-bibliotheek behoren. Maar van waar kwamen de appendix-boeken in de andere gevallen?

Volgens Bert Van Selm⁴⁶ gaat het hier over een verkooppraktijk bedacht door de librariër-veilingmeester om zijn eigen voorraad moeilijk te verkopen boeken dan toch te gelde te maken. Het veilen van een privé-bibliotheek bood wel een uitstekende gelegenheid om onverkochte boeken een tweede verkoopbeurt te geven. Deze vorm van concurrentie-vervalsing werd mogelijk aangeklaagd en kan verklaren waarom librariërs vanaf 1785 systematisch als veilingmeesters vervangen werden door beëdigde stadsambtenaren (notarissen, griffiers en deurwaarders) en de veilingen op het stadhuis plaats vonden

43 Dit komt voor in de catalogi nrs.: 1, 5, 8, 9, 10, 12, 19, 22, 24, 26, 54, 61, 62, 87, 91, 94, 95, 98, 99, 113, 118, 121, 122, 123, 133, 141, 146 en 151.

44 Bv. (1797, nr. 87), met een appendix met 127 kavels in -8°, 35 kavels in -4°, en 12 kavels in-folio.

45 Bv. bij (1752, nr. 1): "livres prêtés et restitués: 12 lots".

46 B. VAN SELM, *Een menigte*, 95.

onder toezicht van de stedelijke overheid.

Tot 1774 werden de veilingcatalogi aangevuld met advertenties van de betrokken boekverkoper. Joseph van Praet en Joseph de Busscher pasten deze methode toe. In elke veilingcatalogus die ze samenstelden en drukten, plaatsten ze een lijst van nieuwe boeken die in hun winkel beschikbaar waren. Beide drukkers-boekhandelaars brachten trouwens vanaf 1772 maandelijks boekenlijsten uit, met een aanbod aan oude en nieuwe boeken.⁴⁷

Verkoopsprizen en kopersnotities komen veelvuldig voor in de marges van de veilingcatalogi⁴⁸. Verschillende drukkers hadden de gewoonte hun catalogi te doorschieten met blanco vellen om de mogelijkheid te geven aan de kopers alle prijzen op te tekenen⁴⁹.

Vaak worden de namen van de eigenaren van de te veilen bibliotheken slechts aangeduid met initialen. De reden hiervoor blijft onduidelijk. Ook komen anonieme veilingen voor. Dit laat vermoeden dat de te veilen boekencollecties uit boekhandelfondsen komen en niet uit privé-bibliotheken. Dat de drukkers overgingen tot dergelijke verkoopspraktijken heeft te zien met de financiële moeilijkheden waarmee het lokale boekenbedrijf te kampen had. De anonimiteit kan evenzeer door de erfgenamen zelf worden opgelegd, om fiscale redenen of om gerechtelijke aanslagprocedures te voorkomen. Het aantal anonieme veilingen neemt vooral toe in periodes van grote politieke onrust.

---

47 Y. VANDEN BERGHE, *Jacobijnen en Traditionalisten*, 109; BRUGGE, Openbare Bibliotheek, HF 127 en MARKE, Verzameling De Bethune: *Bibliothèque Ancienne et Moderne / ou / Catalogue de Livres Anciens et Nouveaux / qui se trouvent chez / Joseph de BUSSCHER / Imprimeur & Libraire à Bruges / avec le prix en argent courant de Flandre, année 1773*. – Brugge : Joseph de Busscher, 1773 [volledige reeks voor 1773] ; *Bibliothèque Ancienne et Moderne / ou / Catalogue de Livres Anciens et Nouveaux / qui se trouvent chez / Joseph van PRAET, Imprimeur & Libraire à Bruges / avec les Prix en argent courant de Flandre / pour l'année 1772*. – Brugge : Joseph van Praet, 1772 [ontbreken : februari, maart en juni].

48 Bv. in exemplaren van de catalogi nrs. 1, 13, 27, 35, 49, 70, 79, 97, 121, 131, 137 (op losse bladen) en 141.

49 Dit komt voor in catalogi nrs. 84, 87, 88, 89, 91, 94, 101, 124 en 132.

Andere geveilde objecten

Het systematiseren was aan de orde van de dag en nieuwsgierigheid een deugd. Curiosi gingen aan het werk. Zij verzamelden stenen, fossielen, vlinders en exotische dieren. Herbaria werden zorgvuldig volgestopt met uitheemse mossen, planten, twijgen en bloemen. Prisma's werden aangekocht om het licht te ontbinden. Maagdenburgse bollen en Leidse flessen waren een "must" voor "trendsetters". Experimentele fysica bloeide overall. De couranten van de dag stonden vol van wonderlijke experimenten die men thuis kon uitvoeren. Boeken over fysica, geneeskunde, botanica en chemie vulden de boekenplanken. Maar collecties verouderen, nieuw materiaal moest aangekocht worden. Samen met boekencollecties werden ook verouderde instrumenten van de hand gedaan. Zo kwamen op de boekenveilingen steeds meer curiositeiten, natuurwetenschappelijke objecten en instrumenten onder de hamer. Een bevestiging van de tijd.

Te Brugge was het klimaat minder vooruitstrevend. Curiosa werden er ook geveild maar dan hoofdzakelijk kunstobjecten, kerkgewaden, schilderijen, prenten en tekeningen. Schilderijen en prenten (en prentenboeken) kwamen bijzonder veelvuldig voor en werden vaak afzonderlijk opgetekend, gecatalogeerd en geveild. Vermaarde kunstschilders leidden deze veilingen. Zo werd Jan Garemijn aangesproken om in 1782 de kunstverzameling van de hoogbaljuw Pierre François de Vooght te schatten en te veilen. Voor andere collecties werd een beroep gedaan op Bernard Bauwens en Bernard Frix. Op een totaal van 154 boekenveilingen werden bij ruim 65 veilingen schilderijen en prenten ter auctie aangeboden. Meer dan 874 schilderijen werden in de veilingcatalogi uit deze tijd gerepertorieerd.

De Brugse kunstliefhebbers collectioneerden bij voorkeur werken van de bekendste Vlaamse en Hollandse meesters uit de 17de en 18de eeuw. Werken van Vlaamse Primitieven komen niet voor: zij bleken te "gotisch" voor de classicistische smaak. Er is wel één uitzondering: een geboorte van Christus op een klein paneeltje toegeschreven aan Jan van Eyck (1766, nr. 11). Werken van Rubens, Van Dijck, Rembrandt, Teniers, Ruisdael, Seghers, Murillo maar ook anonieme Italiaanse meesters komen in die collecties voor. Daarnaast kwamen schilderijen onder de hamer van (of toegeschreven aan) Franck, Herregouts, Garemijn, Van Orley, Van Oost (Jacob, de jonge) en

CATALOGE
VAN
SCHILDERIEN
VAN DIVERSCHE
MEESTERS.
NUMERO EEN.

Vyf Stuckx Lantcaerten in moleuren.

- 3 4 Stuckx Printen in moleuren.
- 3 Een Cop, en Feeite van Bachus, twee Stuckx.
- 4 Twee Stuckx idem.
- 4 Vyf Stuckx moleuren
- 6 Twee Portraits.
- 7 Een Blom-stuck.
- 8 Een Afteoninge van 't Cruys.
- 9 Een Stuck Verbeeldende den Cheys-pennluck copie na Rubbens.
- 10 Een Panneel stuck.
- 11 Een Lantschap.
- 12 Een Blom-stuck met Fruyten,
- 13 Een dito.
- 14 Een Lantschap.
- 15 Een Panneel-stuck op de maniere van Breugel.
- 16 Een Portrait door van Ooit zynde koper plaet.
- 17 Een Stuck Verbeeldende den Rycken Vreck.
- 18 Een Cop op Panneel wel geschildert na de conf.
- 19 Twee Stuckx verbeeldende een Avont gesight.
- 20 Een Lantschap op de maniere van Breugel.
- 21 Twee Stuckx Lantschappen gefloeffert.
- 22 Een Winter seer goet op Panneel.
- 23 Een Zee-gesight op Panneel.

Cataloge van Schildern. 33

- 24 Twee Stuckx Verbeeldende Fruyten en Gedierten.
- 25 Een Stuck Verbeeldende Koejbeesten door Blommaert.
- 26 Een Fruyt-stuck op Panneel.
- 27 Twee Stuckx.
- 28 Twee Stuckx op de maniere van Vander Meulen.
- 29 Een Stuck Verbeeldende een Zee door Dieft.
- 30 Een Stuck dito Zee door Bonaventura Peter.
- 31 Twee Stuckx Verbeeldende Lantschap en Zee.
- 32 Een Lantschap op Doeck.
- 33 Een idem.
- 34 Een idem op Panneel.
- 35 Een Schets op de maniere van Deyfler.
- 36 Een Lantschap op de maniere van Bredal.
- 37 Een Winter op de maniere van Franco.
- 38 Twee Winters op Doeck.
- 39 Een Lantschap van Artois, gefloeffert door Rubbens
- 40 Een Winter op Doeck.
- 41 Een Blom-stuck op Panneel door den Fluweelen Breugel.
- 42 Twee Stuckx Panneel op de maniere van Brauwer.
- 43 Een Panneel-stuck op de maniere van Rubbens.
- 44 Een Battaille op Panneel, op de maniere van Molenere.

Boekenveilingen werden vaak afgesloten met de verkoop van niet-boekmaterialen. Hier een collectie schilderijen uit de boedel van Pieter-Clemens de Potter, heer van Droghenwalle (1760, nr. 3). (*Brugge, Openbare Bibliotheek, S 392 II*)

Pieter Pourbus, met een onbekend en niet-gecatalogeerd portret van koning Hendrik VIII (1791, nr. 60).

Prentenkabinetten waren populair en sommige collecties lagen goed in de markt. Bloementekeningen en aquarellen van Pieter Ledoux waren zo kostbaar en gegeerd dat ze niet langer in de verkoopzaal werden tentoongesteld: *Cet ouvrage est trop précieux pour être exposé à la salle de vente* [de bovenzaal van het stadhuis], *les amateurs sont invités à venir l'examiner chez M. Bogaert-Dumortier*. De portfolio's met prenten zijn even belangrijk, met onder meer volledige reeksen van Jacques Callot (Geuzen uit 1622, en *Les misères de la guerre* uit 1633) en verder prenten van 16de en 17de eeuwse Nederlandse meesters en van William Hogarth en de Engelse school. Verrassend waren ook de twee geschilderde portretten van Luther en Calvijn uit de nalatenschap van notaris Suvée (1767, nr. 12).

De weduwe van een weinig bekende advocaat uit Brugge, Henricus Sebastianus Buquoy, liet de verzameling van haar man vei-

len in 1785 (nr. 59). De collectie omvatte 149 schilderijen *met schoone vergulde lysten voorzien en gemeten binnen de selve op de Brugsche voetmaet* en daarop volgt een lijst van werken van Jacob van Oost, Franck, Van Helmont, Vander Eeckhout, Teniers en Van Dyck, waaronder een prachtige grisaille en 125 fijne prenten. Een andere anonieme kunstliefhebber bouwde een collectie op, *alles met langhen tyd en arbeyd by een verzameld...* (1783, nr. 52). Paul de Cock, directeur van de Academie, leidde de veiling en de boekverkoper-drukker waar- schuwde de potentiële klanten: *men verzoekt de Heeren-Lief-hebers in het examineren der Tekeningen en Printen, niets te verleggen of eenige des zelve wyt hun Porte-feuille te trekken, maer die alleenlijk over te keren*. Hier vinden we een *Maria-Magdalen*a op doek door Rubens, een Spaanse ridder en een portret van Laurentius Relincourt, beide van Van Dijck, Rembrandts *Hoofd van een oude vrouw*, Teniers' *Limondier lopende langs het land*, *Drinkende en slapende Boeren* door Brouwer, en meer, veel meer.

Curiosakabinetten komen ook voor, met onschuldige verzamelingen van schelpen en mineralen tot exquise collecties gouden en zilveren munten. Sommige kabinetten vormden monsterachtige verzamelingen van genetische monsters en foetussen bewaard op sterk water, bijeengebracht door de clericus Balduin J. Roels, kapelaan van St.-Walburga (1803, nr. 112) of van opgezette slangen, schorpioenen en vlermuizen (1799, nr. 96). Medische apparatuur werd herhaaldelijk beschreven en geveild⁵⁰. In 1799 kwamen op de boekenveiling van de beeldhouwer Joseph Fernande (1799, nr. 101) nog tulpenbollen onder de hamer, *réputés les plus belles de la ville*. Wijnkelders kwamen ook aan bod bij tientallen veilingen. Port- en Madeirawijnen, wijnen uit Touraine, en Rijn- en Moezelwijnen genoten blijkbaar de voorkeur. Verder vermelden catalogi jenever en brandewijn, maar ook zeer oude arak (1791, nr. 71) of likeuren uit Martinique (1791, nr. 72). Na de veiling van de bibliotheek van De Wapenaert (1774, nr. 25)

50 Bv. Pierre De Sutter, chirurgijn (1805, nr. 128) bezat het volgende instrumentarium: "instrumenten raekende de chirurgy, trepaene met 3 kroonen, lavement-busse, tande-trekkers, been-zaegen, schaeren, pincetten, spaetels, mond-spiegels, bistorye, chapel [scalpel?] etuy met bistoryen, lancetten en andere, potten met medecyne, olie-zalve, boyers (?), mans- en vrouwe sondes, grooten zilveren troacaer, 4 zakken gedroogde vliender-blommen, 26 busse-glazen en breuckbanden....".

werden ook *partijen wijnen uit Tours vendange 1771* aangeboden en daarbij werd er vermeld: ... *qu'on pourra goûter avant la vente.*

Kaarten, *ommeloopers* en instrumenten van *landmetrie* zoals pantografen, passers, *potteloot-pennen*, parallelen gegradueerd of niet, *zakkbousollen*, *roeden*, *lokaris* (?), *schaele van proporties*, *boeken papier*, *inktpotten en verve*... (1806, nr. 92) verwijzen naar de inboedels van landmeters en verwante beroepen. Het veilen van bibliotheken van religieuzen verklaart dat *casuyfels*, *antipendia*, *stoelen*, *pale*, *corporealen*, *purificatoren*, *kraagsjen van stoelen*, *kespen en superchie* eveneens onder de hamer gingen. De pastoor van het Sint-Janshospitaal had zelfs *partyen zyde en goude stoffen voor 't aanmaeken van kerkegewaeden en ornamenten* (1806, nr. 19) in zijn inboedel. Een uitzonderlijke catalogus werd door Cornelis de Moor en zoon opgesteld na het overlijden van bisschop Brenart: "*Lyste van meubelen en effecten achtergelaeten door Felix-Guillaume BRENART, 17^e bisschop van Brugge*". Meubelen en effecten werden op 17 december 1795 geveild op het bisdom door B. Verhulst⁵¹. Deze catalogus werd niet opgenomen in het boekenrepertorium; van de aangekondigde boekencatalogus werd geen exemplaar teruggevonden.

De censuur bij boekenveilingen

Boekenveilingen maakten in de 18de eeuw het voorwerp uit van bijzondere censuurmaatregelen, waarbij Kerk en keizer in conflict kwamen. De keizerlijke censuur diende de rechten van de vorst en het algemeen belang te verdedigen. De Kerk achtte zich gewettigd haar gezag en macht te handhaven en de mensen, die volgens haar niet op eigen oordeel konden vertrouwen, te beschermen tegen "verderfelijke lectuur". De Kerk had zich sedert eeuwen het recht toegeëigend publicaties te verbieden die haar geloofstellingen en belijdenissen in vraag stelden. Herhaaldelijk publiceerde de Congregatie van de Romeinse Inquisitie een *Index librorum prohibitorum* en de seculiere

---

51 MARKE, verzameling De Bethune. Men verkocht "ijzerwerk, tin en koperwerk; glazewerk, gleyers, stoelen, fauteuilles en canapeën, speel en andere tafels, matrassen, hoofdendynen en kussen, sayen, gordynen en tafel-servitie lynwaed; 4 jan. 1796: verkoop van zilverwerk, wynen, likeuren, porcelaine en crystalle". "Boeken, prenten, schilderyen en raereteuten zullen by naerdere catalogue bekend gemaakt worden".

macht werd ingeschakeld om de kerkelijke vorderingen tegen ketters, ketterij en immoraliteit naar de letter uit te voeren. In de Oostenrijkse Nederlanden waren nieuwe publicaties bijgevolg onderworpen aan de beoordeling en/of veroordeling door kerkelijke en keizerlijke censoren⁵².

Om te voorkomen dat "gevaarlijke" of "verboden boeken" op veilingen werden verkocht, vaardigde aartshertogin Maria-Elisabeth in 1727-29 een reeks ordonnanties uit, die politionele controle op iedere veiling verplicht maakte. Zo werd het opstellen van een inventaris van alle te veilen boeken verplicht. Veilingcatalogi moesten ter goedkeuring voorgelegd worden aan officiële censoren, aangesteld zowel door de Kerk als door de keizer. Samen moesten die censoren de inhoud van de catalogus beoordelen, de verboden boeken er uit lichten en hun toestemming verlenen bij het veilen van de andere boeken. De *approbatio* moest op de laatste pagina van de veilingcatalogus gedrukt worden samen met datum en naam van de twee censoren.

Kerkelijke censoren werden aangesteld door de plaatselijke bisschop. Te Brugge was kanunnik A. van Tienefeld van 1751 tot 1775 de *ensor librorum* van bisschop Jan Robert Caimo (1754-1775). Na de dood van Caimo, werd Van Tienefeld vervangen door Jacobus Franciscus de Grijsse, secretaris en censor van bisschop Felix Brenart (1777-1794). Ook De Grijsse was een kanunnik van het St.-Donaaskapittel en vanaf 1783 officiaal. In 1792 werd hij bijgestaan door Albert-Lodewijk Caytan⁵³. De fiscale raden waren belast met de keizerlijke censuur. De fiscalen, die te Gent zetelden bij de Raad van Vlaanderen, waren verantwoordelijk voor de censuur bij de Brugse veilingen. Tot in 1761 was raadsheer Servaes de keizerlijke censor. Hij werd opgevolgd door J.E. Dierickx die in 1782 voorzitter werd van de Raad van Vlaanderen. In 1783 werd hij vervangen door D'Haveskerke. Gedurende de kortstondige periode van de Brabantse Omwenteling (1789-1790) verdween de keizerlijke censuur en nam de macht van de kerkelijke censuur toe. Gedurende de Tweede Oostenrijkse Restauratie (1793-1794) fungeerde L. Maroux

---

52 A. PUTTEMANS, *La censure dans les Pays-Bas autrichiens, aux Pays-Bas Autrichiens*, Brussel, 1935.

53 K. PRIEM, *God of de keizer? Clerus en politiek te Brugge (1780-1802)*, Brugge, 1996, aangevuld met gegevens uit de Brugse veilingcatalogi.

d'Opbrakel, procureur generaal bij de Raad van Vlaanderen, als keizerlijke censor⁵⁴.

Overtredingen op de censuur werden met geldboete tot 300 pond gestraft. Bij het recidiveren volgde verbeurdverklaringen en verbanning. Verklikking werd aangemoedigd door 1000 pond te beloven aan hen die dergelijke overtredingen aangaven aan het gerecht⁵⁵.

Tot in 1755 werden de verboden boeken afzonderlijk geïnventariseerd en gedrukt op afzonderlijke vellen (katern(en)). Zo bevat de veilingcatalogus van de bibliotheek van Charles-François Custis (1751, nr. 1) een lijst van verboden boeken op pp. 133-143 en op vier ongenummerde inlegvellen, met de notitie *livres défendus, 48 lots*. Deze reeks wordt ingeleid door de volgende nota: *Livres défendus / Permis à vendre (à porte fermée) à tous ceux qu'ils ont la faculté de lire*. Vermoedelijk werd deze laatste lijst afzonderlijk opgesteld en gekeurd door de censoren nadat de catalogus reeds gedrukt was. Vanaf 1760 werden de verboden boeken opgenomen in de genummerde reeksen boeken van de veilingcatalogus. Die boeken werden echter gemerkt in de marge met een *sterreken* of met een *handeken*⁵⁶. Het verbod gold dan meteen voor alle boeken die werden opgesomd binnen de aangeduide kavel. Deze methode met geijkte formuleringen bleef onveranderd tot in 1772. Nadien verzwakte de controle en de catalogi bevatten nog slechts een *vidit* of een *approbatio* met datum en namen van de censoren, maar zonder commentaar. In 1782 verschenen de geijkte formules opnieuw; ze wijzen op een verstrengde toepassing van de censuurwetten.

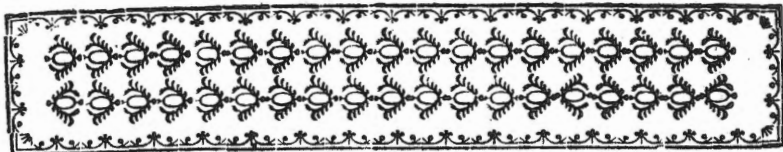
De laatste veiling die gecensureerd werd, vond plaats op 5 en 6 november 1795 (nr. 83). Kort daarop werd de kerkelijke en keizer-

---

54 Uit de gegevens van de Brugse veilingcatalogi en R. COPPIETERS, *Journal d'événements divers et remarquable (1767-1797)*, Brugge, 1907.

55 A. PUTTEMANS, *La censure*, 31.

56 De *approbatio* van de censoren wordt dan ingeleid door de volgende nota: (1760, nr. 2, p. 40) "Deze bovenstaende Boeken mogen verkogt worden, uytgenomen, die met dit Teeken * aangeteekent zijn, die maer en zullen verkogt worden volgens de Wet van de Kerk en de Placcaeten van Haere Majesteyt aen de gene die oorlof hebben van de selve te lezen, 10. juny 1760, vidi A. van Tienevelt, Arch. Lib. Cens. D. Servaes Lib. Cens. Reg"; (1761, nr. 5, pp. 65): "De Boecken in deze catalogue begrepen mogen verkocht worden, soo nochtans dat de Nombres met dit Handeken, maer en sullen mogen verkocht worden aan de geenen die oorlof hebben van verboden boeken te lezen. Nota: den gehelen koop, daer een Handeken by staet, is verboden".

LIVRES DÉFENDUES

Permis à vendre (à porte fermée)
à tous ceux qu'ils on la faculté
de lire,

Livres Ecclésiastiques.

IN OCTAVO.

NOMBRE PREMIER.

Hiers traité de Superstitions qui regardent
les Sacremens selon l'Écriture Sainte, 4. vol.
Paris 1741.

- 2 Le Tourneux année Chrétienne, 13. vol. *Paris 1728.*
- 3 l'Abbé Commendataire, *Colog. 1673.*
Défense des Abbés Commendataires, 1675.
- 4 Du Pin nouvelle Bibliothèque des Auteurs Ecclésiastiques, avec la Bibliothèque des Historiens & quelques autres ouvrages, 54. vol. *Paris 1698.*
- 5 Tableau de la Cour de Rome, *Haye 1707.*
Histoires des Conclaves, depuis Clement V. jusqu'à présent, enrichie de plusieurs Mémoires, troisième édition, augmentée du Conclave de Clement XI. 2. vol. *Cologne 1703.*

Binnenskamers worden de "verboden boeken" van Charles Custis geveild
(1752, nr. 1) (*Brugge, Openbare Bibliotheek, S 398*)

lijke censuur afgeschaft. Maar dit betekent niet dat de persvrijheid onder het Franse Bewind verzekerd was. In 1796 (17 prairial IV) werd in Brugge afgekondigd: *Besluit en Wet van de 28 germinal an 4, behelzende maatregelen tot voorkomen de misdrijven die door middel van de drukperse kunnen bedreven worden*⁵⁷. Het Directoire had te kampen met stijgende kritiek en er verschenen bittere en agressieve pamfletten die de ontbinding van de Republiek eisten. Tijdens het Keizerrijk, na het concordaat met Rome in 1801, deed de censuur opnieuw haar intrede, maar er werden geen bijzondere maatregelen getroffen bij het veilen van boeken.

Onder het Oostenrijkse regime was de censuur en haar politionele macht een wapen in de strijd tegen andersdenkenden. Het kwam voor dat er onenigheid ontstond tussen de verschillende censoren, en de veilingcatalogi leggen daar getuigenis van af. Zo werd bij het veilen van de bibliotheek van Pierre François de Vooght in 1782, op 12 november 1781 een *approbatio* verleend door de bisschoppelijke censor, J.F. De Grijsse, die naderhand werd veranderd en herzien door de fiscaal J.F. Dierickx. De fiscaal verleende zijn goedkeuring pas op 23 november, met de opmerking (p. XIII) *nonobstant que les numéros [hier volgen de nummers van 14 kavels] ... sont marqués avec une astérisque comme prohibés, ils seront vendus comme non-prohibés...* Dit gebeurde ook bij het veilen van de boeken van François Clé en van Marie-Alberte Rotsaert de Hertaing (1791, nr. 71). De beslissingen van bisschoppelijke censor J.F. De Grijsse werden veranderd door de keizerlijke censor L. Maroux d'Opbrakel. Deze laatste voegde achteraan de veilingcatalogus een nota toe: *de volgende boeken, al is 't dat die met een sterreken als verboden gedrukt staen, zyn niet verboden,*

57 De Franse Republiek kondigde de persvrijheid en de afschaffing van de censuur aan in haar constitutie van 15 thermidor III (2 augustus 1795), art 353: "Nul ne peut être empêché de dire, d'écrire et de publier sa pensée. Les écrits ne peuvent être soumis à aucune censure avant leur publication. Nul ne peut être responsable de ce qu'il a écrit ou publié que dans les cas prévus par la loi". Maar de wet van 27 germinal IV (16 april 1796), bekrachtigd door het Directoire op 22 floréal IV (11 mei), voorziet zware straffen voor hen die: "par discours, écrits imprimés, distribués ou affichés provoqueraient le renversement de la République, ..., existeraient à l'invasion des propriétés publiques ou au partage des propriétés privées ...". *Besluit en Wet vanden 28 germinal, an 4, behelzende maetregelen tot voorkomen de misdryven die door middel vande Drukperse kunnen bedreven worden*. Plakkaat en Hallegebod, 17 prairial IV, Brugge, 1796 (BRUGGE, Stadsarchief, 1re serie plak-katen).

gevolgd door de nummers van 7 kavels.

De gouverneur-generaal Karel van Lotharingen had reeds in 1755 de fiscalen aangemaand de werken van onder meer de canonist Zeger van Espen (1646-1728) en van Hugo de Groot (1583-1645) niet te verbieden, ook al beschouwde het kerkelijk gezag deze werken nog steeds als verboden lectuur⁵⁸. In 1759 ontving de bijgewerkte *Index librorum prohibitorum*, uitgevaardigd door paus Benedictus XIV, geen keizerlijke placet. Bijgevolg kreeg deze index geen kracht van wet in de Oostenrijkse Nederlanden. De kerkelijke overheid daarentegen hanteerde dit document om de meest recente boeken te veroordelen⁵⁹. In 1774 liet de Geheime Raad de publicatie en de verkoop van de werken van Raynal toe. Deze werken werden in Brugge, tot in 1782, door de bisschoppelijke censor verboden. Hier opnieuw kwamen de kerkelijke en de keizerlijke macht met elkaar in conflict, en een ontgoochelde Cobenzl liet zich ontvallen: *d'ailleurs dans ce pays-ci, où l'autorité n'est point sûre de l'obéissance et beaucoup moins de l'exécution...* Het conflict werd zo hevig dat een nieuw edict (10 september 1782) zware straffen voorzag voor clerici die de lectuur, goedgekeurd door de keizerlijke censor, verboden. Maar dit edict bleef dode letter en geen enkele clericale overtreding werd bestraft.

Elke veilingcatalogus diende dus grondig gelezen te worden door de fiscaal. Zonder zijn visum was een catalogus ongeldig en de veiling onwettig. Bisschoppelijke censurs konden daar moeilijk mee leven en een aantal catalogi verschenen met alleen de goedkeuring van de fiscaal (1772, nr. 21 en 22, 1774, nr. 25).

"*Facultas legendi*"

Verboden boeken mochten alleen aangekocht, gelezen en bewaard worden door hen die de toelating hadden dit te doen. Deze bijzondere toelating hing af van de goedkeuring van de bisschop, die de individuele aanvragen voor het lezen van verboden boeken behandelde. Yvan Vanden Berghe, die de bisschoppelijke archieven te Brugge

58 A. PUTTEMANS, *La censure*, p. 176-191: "[ces livres] ne peuvent être compris parmi les livres défendus et que par conséquent il doit être permis de les vendre publiquement".

59 *Ibidem*.

bestudeerde, telde voor de periode 1775-1795 slechts 135 toelatingen, waarvan 54 aan leken en 81 aan reguliere geestelijken⁶⁰. Onder de bezitters van de 154 bibliotheken die te Brugge werden geveild tussen 1750 en 1810 tellen we slechts 6 personen waarvan met zekerheid bekend is dat ze over een bisschoppelijke toelating beschikten. Het betreft L. Feuts, geneesheer (nr. 130), P. d'Herbe, schepen van de proosdij van St.-Donaas (nr. 123), C. de Schietere, burgemeester van Brugge (nr. 106), J. Bouvaert, rector van St.-Anna (nr. 145), J. Roels, kanunnik van de St.-Donaaskathedraal (nr. 47) en L. Jooris, pastoor van St.-Jacobs (nr. 73).

Repertorium van Brugse boekenveilingen, 1750-1810

Oude en bijzondere drukken dienen volgens geëigende bibliografische regels beschreven te worden. Titel, editie, impressum, collatie en annotaties moeten zo grondig en zo volledig mogelijk weergegeven worden. Maar bij de behandeling van veilingcatalogi kunnen andere regels gevolgd worden. Hier wordt er gezocht naar duidelijkheid en toegankelijkheid van het materiaal. Veilingcatalogi werden uitsluitend opgesteld als advertentiemateriaal. Titelpagina's beschrijven uitvoerig de uitnemende kwaliteit van de geveilde goederen en de hoogwaardigheid en faam van de eigenaren. Dit alles was bedoeld om nieuwsgierigen aan te lokken en het hoogste bod binnen te halen. Deze gedetailleerde gegevens worden in het repertorium niet opgenomen.

Analysesleutels van het repertorium

Dit repertorium van de Brugse boekenveilingen, 1750-1810, werd chronologisch opgebouwd. Elke veilingcatalogus in dit repertorium heeft een volgnummer. In de inleiding werd steeds naar dit nummer verwezen. In navolging van de repertoria van J. Blogie⁶¹, van

60 Y. VANDEN BERGHE, *Jacobijnen*, 116.

61 J. BLOGIE, *Répertoire des catalogues de vente de livres imprimés, I: catalogues appartenant à la Bibliothèque Royale Albert Ier*, Brussel, 1982.

F. Vandenhole⁶², en van P. Delsaerdt en D. Vanysacker⁶³ worden voor de beschrijving van de catalogi de beschrijvingsregels aangepast. De beschrijvingen worden opgebouwd uit zeven elementen, genummerd van 1 tot 7.

Datum van de veiling (1)

Het jaartal wordt voluit geschreven gevolgd door een 3-letterige afkorting van de maand en de dag in cijfers. Twee opeenvolgende cijfers verbonden door een verbindingsteken geven de begin- en einddatum aan van de veiling. Eëndagsveilingen krijgen slechts één datum gevolgd door een punt. Van veilingen die op opeenvolgende dagen plaatsvonden maar waarvan de einddatum niet aangegeven of onbekend is, wordt de begindatum gegeven, gevolgd door een verbindingsteken. In de periode van de verplichte Republikeinse kalender wordt de Republikeinse datum omgerekend en tussen haakjes toegevoegd.

Bvb: 1766, mei. 14. ; 1784, apr. 21-24. ; 1785, mrt. 14-.; 1803, feb. 7 (18 pluviöse, jaar XI).

Herkomst van de geveilde collecties (2)

Voornamen en familienaam van de eigenaar van de geveilde collectie, gevolgd door hun voormalige functies en titels die tussen haakjes worden geplaatst. De oorspronkelijke spelling wordt behouden. In bepaalde catalogi komen meerdere eigenaren samen voor en hun collecties worden samen behandeld. Verder zijn er ook anonieme veilingen en veilingen die met initialen geïdentificeerd zijn. Deze beide groepen worden ongewijzigd weergegeven.

Veilingmeesters en veilingplaatsen (3)

De naam en de functie van de aangestelde verkoper wordt vermeld, evenals de locatie van de veiling, voor zover ze bekend zijn.

---

62 F. VANDENHOLE, *Inventaris*.

63 P. DELSAERDT en D. VANYSACKER, *Repertorium*.

Drukkers van de catalogi (4)

De naam van de drukker en de voertaal van de catalogus worden hier vermeld.

Inhoud van de collecties (5)

Opgave van het aantal geveilde loten. Indien gekend, wordt dit cijfer gevolgd, tussen haakjes, van een opsplitsing van het aantal loten per formaat, respectievelijk: in-8° en kleiner, in-4°, en in-folio.

Bvb. 323 (108 - 52 - 67).

Deze cijfers worden gevolgd door de beschrijving van andere voorwerpen die na de boeken werden geveild zoals handschriften (afgekort: hs), schilderijen, prenten, tekeningen, plannen, ommelopers, muziekinstrumenten en partituren, munten, medailles, curiosa, antiek, meubilair, kerkgewaden, wijnen en bloembollen. Wanneer het aantal items bekend is, wordt dit aangegeven.

Dit onderdeel wordt afgesloten met de opgave van het aantal genummerde en ongenummerde pagina's van de catalogi, voorafgaan door "pp".

Bvb. pp ii-27-iv.

Bewaarplaatsen (6)

Voor dit repertorium werd het bezit van de belangrijkste bibliotheken doorgenomen. De vindplaats van exemplaren wordt aangegeven door : "signatuur" gevolgd door het sigel van de bibliotheek en, tussen haakjes, het plaatsnummer.

OBB: Brugge, Openbare Bibliotheek

CB-UG: Gent, Centrale Bibliotheek van de Universiteit Gent

KB-Brussel: Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I
Archief de Bethune, Marke

CB-KUL: Leuven, Centrale Universiteitsbibliotheek

UB-UCL: Louvain-la-Neuve, Universiteitsbibliotheek

Referenties (7)

Er wordt verwezen naar de meest voor de hand liggende catalogi en repertoria, waarin Brugse veilingcatalogi aan bod komen.

Blogie J. BLOGIE, *Répertoire des catalogues de vente de livres imprimés, I: catalogues appartenant à la Bibliothèque Royale Albert Ier*, Brussel, 1982.

Vanden Berghe Y. VANDEN BERGHE, *Jacobijnen en Traditionalisten. De reacties van Bruggelingen in de Revolutietijd (1780-1794)*, Brussel, 1972, I, XXVI-XXVIII; II, 216-221 (bijlage 22).

Vandenhole F. VANDENHOLE, *Inventaris van veilingcatalogi 1615-1914 met topografische, alfabetische en inhouds-indexen*, 2 dln., Gent, 1987.

REPERTORIUM BRUGSE BOEKENVEILINGEN 1750-1810

1. (1) 1752, okt. 2-8. (2) **Charles-François Custis** (schepen Brugge, verantwoordelijke ambtenaar voor de verdedigingswerken van Brugge). (3) veiling geleid door Pieter de Sloovere, drukker, veilingplaats in een leeg huis in de St.-Janstraat. (4) catalogus door Pieter de Sloovere in het Frans. (5) aantal loten: 968 (+ 144 artikels uit een curiosumkabinet, hs, kunstwerken en muziekinstrumenten). Deze bibliotheek bevat Diderots *Dictionnaire Universel*, 6 vol, Paris, 1746. pp 144 - 47 - i.

(6) signatuur: OBB (S389) met tussen pp 116-117 vier ongenummerde inlegvellen: 1. blanco, 2 en 3. "*Livres prêtés et restitués: 13 lots*", 4. "*Livres défendus: 48 lots*". KB-Brussel (VH 22.532A), (V 187.084A18). CB-UG (VC 143). (7) referenties: Blogie, Vandenhole.

2. (1) 1760, okt. 1-. (2) **D. Zeger van Maele** (gegradueerd kanunnik Sint-Donaaskathedraal, aartspriester). (3) veiling geleid door Paul Roose, drukker, veilingplaats in de Academie. (4) catalogus door Paul Roose in het Latijn. (5) aantal loten: 248 (157 - 27 - 60), muziekinstrumenten: orgel *om met de vingers te spelen* en diverse fluiten, pp 46.

(6) signatuur: OBB (S392 I).

3. (1) 1760, okt. 1-. (2) **Pieter-Clemens de Potter** (Heer van Droghenwalle, enz.). (3) veiling geleid door Paul Roose, drukker, veilingplaats in de Academie, na veiling 2. (4) catalogus door Paul Roose in het Latijn. (5) aantal loten: 330 (186 - 46 - 49, libri omissi 40), deze bibliotheek bevat Rousseau's *Journal encyclopédique, 1740-1760*. pp 33.

(6) signatuur: OBB (S392 II).

4. (1) 1760, okt. 1-. (2) **Anoniem**. (3) veiling geleid door Paul Roose, drukker, veilingplaats in de Academie, na veiling 3. (4) catalogus door Paul Roose in het Latijn. (5) aantal loten: 488 (313 - 90 - 95), pp onvolledig.

(6) signatuur: OBB (S392 III): pp. 1-2 ontbreken; catalogi 2, 3 en 4 werden samen ingebonden.

5. (1) 1760, feb. 24. (2) **Henri-Joseph Vleys** (Heer van Ten Doele). (3) veiling geleid door Pieter de Sloovere, drukker, veilingplaats in de Academie. (4) catalogus door Pieter de Sloovere in het Frans. (5) aantal loten: 659 (407 - 123 - 129, libri omissi: 42) (*prenten dienende tot de representatie van een optica, schilderijen, claccescine kofferstuck*, enz), pp 72. Op 25 feb. in de namiddag, werd een zilveren kruisbeeld geveild *seer constig gemaakt*.

(6) signatuur: OBB (437).

6. (1) 1761, --. (2) **Franciscus Boudins** (kanunnik OLV-kerk). (3) veiling geleid door ..., veilingplaats ... (4) catalogus door ... in het Latijn. (5) aantal loten: 300 (115 - 58 - 127) pp ...

(6) signatuur: ... (7) referenties: Vanden Berghe.

7. (1) 1764, aug. 6-. (2) **Max. Van Auweghem** (kanunnik) en **Ignatius van Toers** (stadssecretaris). (3) veiling geleid door Pieter de Sloovere, drukker, veilingplaats in het sterfhuis Ignatius van Toers. (4) catalogus door Pieter de Sloovere in het Latijn. (5) aantal loten: 283 (165 - 42 - 66) (prenten), pp 82.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke. (7) referenties: Vanden Berghe.

8. (1) 1764, aug. 9-. (2) **N. Simon** (kanunnik St.-Donaaskathedraal). (3) veiling geleid door Joseph van Praet, drukker, veilingplaats in het Hof van Commerce. (4) catalogus door Joseph van Praet in het Latijn. (5) aantal loten: 410 (257 - 78 - 75) pp 55, met p. 56-60 een catalogus van nieuwe boeken die bij Van Praet te koop zijn en op p. 57 een merkwaardige opmerking over de veilingkosten.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke. (7) referenties: Vanden Berghe.

9. (1) 1765, apr. 30-. (2) **Jean-Baptiste de l'Espée** (schepen Brugse Vrije). (3) veiling geleid door Joseph van Praet, drukker, veilingplaats in het sterfhuis, dicht bij de St.-Jacobskerk. (4) catalogus door Joseph van Praet in het Latijn. (5) aantal loten: 323 (108 - 52 - 67, appendix 66 - 14 - 16), muziekinstrumenten, verrekijker en varia, pp 42, met op pp iij: catalogus nieuwe boeken bij Van Praet.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke. (7) referenties: Vanden Berghe.

10. (1) 1766, jan. 14-. (2) **F. Moentack** (advocaat). (3) veiling geleid door Joseph van Praet, drukker, veilingplaats in het sterfhuis. (4) catalogus door Joseph van Praet in het Latijn. (5) aantal loten: 432 (205 - 76 - 150) (hs., optica met 300 lichtbeelden, clavecimbel) pp 42, met op pp iv: catalogus nieuwe boeken bij Van Praet.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke. (7) referenties: Vanden Berghe.

11. (1) 1766, mei. 14. (2) **Louis-François Rotsaert**. (3) veiling geleid door J. de Meere, kunstschilder, veilingplaats in het sterfhuis, Hoogstraat. (4) catalogus door Joseph van Praet, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 128 (schilderijen). Hoofdzakelijk een kunstcatalogus met enkele boeken. pp 32.

(6) signatuur: CB-UG (VS 214). (7) referenties: Vandenhole.

12. (1) 1767, okt. 20-. (2) **J. Suvéé** (notaris en procureur). (3) veiling geleid door Joseph van Praet, drukker, veilingplaats in het Hof van Commerce. (4) catalogus door Joseph van Praet in het Frans. (5) aantal loten: 466 (245 - 99 - 131, appendix: 15 in-8°), microscoop, zonnewijzer, planetarium en varia waaronder geschilderde portretten van Luther en Calvijn, pp 64, gevolgd door lijst nieuwe boeken bij Van Praet.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke, met op de titelpagina aantekening "de Melgar, advocaat, Vlaeminckstraat". (7) referenties: Vanden Berghe.

13. (1) 1768, mei. 5-6. (2) **Albertus-Ignatius de Grass** (Heer van Morzeele, enz.), Carolus Deschamps (onderpastoor St.-Anna). (3) veiling geleid door Joseph van Praet, bibliopool, veilingplaats in het Hof van Commerce. (4) catalogus door Joseph

van Praet in het Latijn. (5) aantal loten: 381 (236 - 60 - 85), appendix (14 - 1 - 4), op ij ongenummerde pagina, 20 kaarten en tekeningen, 43 hs en varia, pp 47.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke, met op de titelpagina aantekening "de Melgar". KB-Brussel (III 16.715A) met prijzen. (7) referenties: Blogie.

14. (1) 1770, apr. 5-. (2) **Franciscus Jacobus Spitael** (pastoor te Zarren). (3) veiling geleid door Joseph van Praet, bibliopool, veilingplaats in het Hof van Commerce. (4) catalogus door Joseph van Praet in het Latijn. (5) aantal loten: 190 (110 - 54 - 28), pp 23.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke.

15. (1) 1770, mei. 10-. (2) **S.P. van Overloope** (inspecteur van de gebouwen van de keizer, *waradyn* van de Munt). (3) veiling geleid door Joseph van Praet, drukker, veilingplaats in het sterfhuis, à l'*hôtel de la dite Monnaye*. (4) catalogus door Joseph van Praet in het Frans. (5) aantal loten: 361 (+ 85 prenten en 300 schilderijen), pp. 34.

(6) signatuur: CB-UG (VC 248). (7) referenties: Vanden Berghe, Vandenhole.

16. (1) 1771, mei. 14-. (2) **Charles van Duerne** (Heer van Grevelinghe, van Kerkhem, etc.). (3) veiling geleid door Joseph van Praet, drukker, veilingplaats in het Hof van Commerce. (4) catalogus door Joseph van Praet in het Frans. (5) aantal loten: 508 (300 - 102 - 106), varia, jachtwapens, muziekinstrumenten, optica en een draai-bank met het nodige slaam, pp 64.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke, met op de titelpagina een notitie "de Melgar". (7) referenties: Vanden Berghe.

17. (1) 1771, okt. 21-25. (2) **Guillaume vanden Fosse** (Heer van Avecappelhove, raadslid en pensionaris van de stad en de kasselrij Veurne). (3) veiling geleid door Joseph van Praet, drukker, veilingplaats in het Hof van Commerce. (4) catalogus door Joseph van Praet in het Frans. (5) aantal loten: 1073 (1046 - 11 - 13), schilderijen, pp 110, en op pp ij lijst nieuwe boeken bij Van Praet.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke. CB-UG (VC 257). (7) referenties: Vandenhole.

18. (1) 1772, feb. 25-27. (2) **J. Marquier** (advocaat). (3) veiling geleid door Joseph van Praet, bibliopool, veilingplaats in het Hof van Commerce. (4) catalogus door Joseph van Praet, drukker, in het Latijn. (5) aantal loten: 520 (312 - 88 - 120), pp 56. Deze bibliotheek bevat de *Encyclopédie méthodique* (eerste 25 delen), 1751.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke. (7) referenties: Vanden Berghe.

19. (1) 1772, mei. 19-. (2) **Anoniem** *Catalogus Librorum Medicorum, Chirurgicorum, Anatomicorum, Pharmaceuticorum, Chymiorum Aliorumque*. (3) veiling geleid door Joseph van Praet, bibliopool, veilingplaats in het Hof van Commerce. (4) catalogus door Joseph van Praet, drukker, in het Latijn. (5) aantal loten: 197 (110 - 51 - 36), *Atlas seu collectionis Tabularium Geographicum*, 5, muziekpartituren eenige

sonaten en symphonien van diversche meesters, item eenige Printen, dienstig voor de Tekonkonst.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke.

20. (1) 1772, mei. 20-. (2) **Jean-Jacques van der Heede** (lic. *medecynen*). (3) veiling geleid door Joseph van Praet, bibliopool, veilingplaats in het Hof van Commercie. (4) catalogus door Joseph van Praet, drukker, in het Latijn. (5) aantal loten: 573 (283 - 160 - 130), muziekinstrumenten, *sak-orlogies*, schilderijen, hoofdzakelijk landschappen, pp 66, gevolgd door lijst nieuwe boeken bij Van Praet.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke. (7) referenties: Vvanden Berghe.

21. (1) 1772, okt. 20-. (2) **Jean François Verhove** (raadslid Brugge, *primus a conciliis nec non actuarii civitatis Brugensis*). (3) veiling geleid door Joseph van Praet, bibliopool, veilingplaats in het Hof van Commercie. (4) catalogus door Joseph van Praet, drukker, in het Latijn. (5) aantal loten: 442 (148 - 111 - 182), pp 46.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke, met op de titelpagina een notitie "de Melgar, Vlaeminckstraet". (7) referenties: Vanden Berghe.

22. (1) 1772, nov. 24-. (2) **Pierre Bruggeman** e.a. (3) veiling geleid door Joseph van Praet, librariër, veilingplaats in het Hof van Commercie. (4) catalogus door Joseph van Praet, drukker, in het Nederlands. (5) aantal loten: 682 (407 - 118 - 156), 2 gouden *sak-orlogies*, schilderijen, optica, *lanterne-magique*, grote partij Japanse *porcelaine tailioren*, *scoone spoelkommen*, *stelsels caffè-tassen*, *thé-tassen en anders*, pp 82, gevolgd door lijst nieuwe boeken bij Van Praet.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke, met op de titelpagina een notitie "de Melgar". (7) referenties: Vanden Berghe.

23. (1) 1774, mrt. 22-23. (2) **Jean-Louis de l'Espée** (schepen van Brugge, vrijmetselaar). (3) veiling geleid door Joseph van Praet, librariër, veilingplaats in het Hof van Commercie. (4) catalogus door Joseph van Praet, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 433 (263 - 83 - 90), *jagdfusyels*, *degens en pistolen*, pp 46, gevolgd door lijst nieuwe boeken bij Van Praet.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke. (7) referenties: Vanden Berghe.

24. (1) 1774, mrt. 23-24. (2) **Anoniem**, *Catalogue d'une collection de livres de Théologie, Jurisprudence, Sciences et Arts, Histoire et Belles-Lettres*. (3) veiling geleid door Joseph van Praet, librariër, veilingplaats in het Hof van Commercie. (4) catalogus door Joseph van Praet, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 291 (176 - 57 - 58), en een collectie Engelse en Franse etsen en schilderijen, te koop gesteld op 24 maart. Gevolgd door lijst nieuwe boeken bij de Van Praet.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke.

25. (1) 1774, mei. 24-25. (2) **Pierre-Joseph de Waepenaert** (ridder). (3) veiling geleid door Joseph van Praet, librariër, veilingplaats in zijn huis bij de Augustijnenbrug. (4) catalogus door Joseph van Praet & Joseph de Busscher in het Frans. (5) aantal

loten: 538 en 5 loten hs, varia en schilderijen. Deze bibliotheek bevat de *Encyclopédie méthodique* (16 vol., 1770). pp 48.

(6) signatuur: KB-Brussel (R 47.903/524). CB-UG (VC 276). (7) referenties: Blogie, Vandenhole.

26. (1) 1775, apr. 20-. (2) **P. Clé** (advocaat). (3) veiling geleid door Joseph van Praet, bibliopool, veilingplaats in het Hof van Commerce. (4) catalogus door Joseph van Praet, drukker, in het Latijn. (5) aantal loten: 432 (200 - 107 - 125), prenten, pp 43 en ii.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke. (7) referenties: Vanden Berghe.

27. (1) 1775, nov. 7-. (2) **Frans-Petrus Vleys** (kapelaan) en **P.A.E. Wyts** (*presbyter*). (3) veiling geleid door Joseph de Busscher, bibliopool, veilingplaats in het Hof van Commerce. (4) catalogus door Joseph de Busscher, drukker, in het Latijn. (5) aantal loten: 518 (332 - 90 - 96), gevolgd door een catalogus prenten met prijsaanwijzingen, pp 52 en iv.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke, met een onleesbare notitie op de titelpagina. (7) referenties: Vanden Berghe.

28. (1) 1776, mrt. 18-20. (2) **Johannes vander Stricht**. (3) veiling geleid door Joseph de Busscher, bibliopool. (4) catalogus door Joseph de Busscher, drukker, in het Latijn.

(6) signatuur: CB-KUL (A 48715 I).

29. (1) 1776, mei. 6-. (2) **Joannes-Robertus Caimo** (bisschop van Brugge). (3) veiling geleid door Joseph van Praet, bibliopool, veilingplaats in het bisschoppelijk paleis. (4) catalogus door Joseph van Praet in het Latijn. (5) aantal loten: 1006 (544 - 236 - 225, met appendix), hs, preciosa en getijdenboeken, pp 100.

(6) signatuur: CB-UG (VC 295). (7) referenties: Vandenhole.

30. (1) 1777, mei. 13-. (2) **J.B. de M***** (*amateur de Belles-Lettres*). (3) veiling geleid door Joseph van Praet, librariër, veilingplaats in het Hof van Commerce. (4) catalogus door Joseph van Praet in het Frans. (5) aantal loten: 277 (179 - 33 - 58) en preciosa, pp 30.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke en CB-UG (VC 310). (7) referenties: Vanden Berghe, Vandenhole.

31. (1) 1777, okt. 21-22. (2) **D. Bernardus Xaverius Boudins** (advocaat) en **Jacobus Jongbloet** (pastoor Hoeke). (3) veiling geleid door Joseph van Praet, bibliopool, veilingplaats in het Hof van Commerce. (4) catalogus door Joseph van Praet, drukker, in het Latijn. (5) aantal loten: 318 (206 - 87 - 25), pp 23.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke.

32. (1) 1777, dec. 9-10. (2) **Valentin de Stappens**. (3) veiling geleid door Joseph de Busscher, librariër. (4) catalogus door Joseph de Busscher, drukker, in het Frans. (5)

pp 84.

(6) signatuur: CB-KUL (A 48715 II).

33. (1) 1778, jan. 26-27. (2) **D. Jacobus van Oekelen** (pastoor Lapscheure), **D. Carolus de Wandel** (pastoor Maldegem) en **D. Thomas Franchois** (lic. *medecymen*). (3) veiling geleid door Joseph de Busscher, bibliopool, veilingplaats in het Hof van Commercie. (4) catalogus door Joseph de Busscher, drukker, in het Latijn. (5) aantal loten: 745 (481 - 132 - 132), pp 76.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke.

34. (1) 1778, mei. 20-21. (2) **Carolus Peemans** en **Petrus Tavernier**. (3) veiling geleid door Joseph de Busscher, bibliopool. (4) catalogus door Joseph de Busscher, drukker, in het Latijn. (5) pp 72.

(6) signatuur: CB-KUL (A 48715 III).

35. (1) 1778, sep. 7-. (2) Bibliotheek van het **jezuïetencollege** en het **Engelse jezuïetencollege** in Brugge. (3) veiling geleid door Joseph van Praet, drukker, veilingplaats in de aula van het college. (4) catalogus door J.B. Jorez, Brussel en Joseph van Praet, Brugge, in het Frans. (5) aantal loten: 5981 + 817 (+ muziekpartituren), pp ii-207, verso titelpagina: agenda veilingen jezuïetenbibliotheeken in andere steden, van 7 mei tot begin november 1778.

(6) signatuur: OBB (S390 en 270), CB-UG (VC 328), KB-Brussel (VB 12.150A15 met notities), (VB 12.150A20), Archief de Bethune, Marke. (7) referenties: Blogie, Vandenhole.

36. (1) 1778, dec. 1-2. (2) **Petrus Scharre**. (3) veiling geleid door Joseph van Praet, bibliopool. (4) catalogus door Joseph van Praet, drukker, in het Latijn. (5) pp 48.

(6) signatuur: CB-KUL (A 48715 IV).

37. (1) 1778, dec. 15-17. (2) **Carolus de Vooght** en **P.R.D.*****. (3) veiling geleid door Joseph de Busscher, bibliopool. (4) catalogus door Joseph de Busscher, drukker, in het Latijn. (5) pp 98.

(6) signatuur: CB-KUL (A 48715 V).

38. (1) 1779, mrt. 22-. (2) **Marc-Albert de Arrazolo-Onate**. (3) veiling geleid door Joseph van Praet, librariër. (4) catalogus door Joseph van Praet, drukker, in het Frans. (5) pp 56.

(6) signatuur: CB-KUL (A 48715 VI).

39. (1) 1779, jul. 1-2. (2) **Tilm. Backhusius** en **A.S.M.*****. (3) veiling geleid door Joseph de Busscher, bibliopool. (4) catalogus door Joseph de Busscher, drukker, in het Latijn. (5) pp 67.

(6) signatuur: CB-KUL (A 48715 VII).

40. (1) 1779, okt. 26-28. (2) **Carryl Gerard**. (3) veiling geleid door Joseph van Praet, librariër. (4) catalogus door Joseph van Praet, drukker, in het Frans. (5) pp 62. (6) signatuur: CB-KUL (A 48715 VIII).
41. (1) 1780, jan. 11-13. (2) **D. Joannes-Baptist Maeyens** (pastoor OLV-kerk), **Joannes Aug. Beckers** (pastoor Moerkerke) en Dom. **A.E.S.*****. (3) veiling geleid door Joseph de Busscher, bibliopool, veilingplaats in het Hof van Commerce. (4) catalogus door J. de Busscher, drukker, in het Latijn. (5) aantal loten: 830 (484 - 163 - 183), pp 37. (6) signatuur: Archief de Bethune, Marke en UB-UCL (A 48716 I). (7) referenties: Vanden Berghe.
42. (1) 1780, mei. -. (2) **Anoniem**. (3) veiling geleid door Joseph de Busscher, librariër, veilingplaats in het Hof van Commerce. (4) catalogus door Joseph de Busscher, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 284 (211 - 46 - 27). Hoofdzakelijk theologische en geschiedkundige boeken, pp 31. (6) signatuur: Archief de Bethune, Marke.
43. (1) 1780, mei. 17-18. (2) **Franciscus Delater** en **Max. Odevaere**. (3) veiling geleid door Joseph van Praet, bibliopool. (4) catalogus door Joseph van Praet, drukker, in het Latijn. (5) pp 80. (6) signatuur: UB-UCL (A 48716 II).
44. (1) 1780, jun. 20-21. (2) **A.D. Peellaert**. (3) veiling geleid door Joseph van Praet, librariër. (4) catalogus door Joseph van Praet, drukker, in het Frans. (5) pp 52. (6) signatuur: UB-UCL (A 48716 III).
45. (1) 1781, jan. 23-24. (2) **D. Mathias Franciscus van Hamme** J.U.L. (kanunnik St.-Donaaskathedraal). (3) veiling geleid door Joseph de Busscher, bibliopool, veilingplaats in het sterfhuis in de Drie Koningenstraat. (4) catalogus door Joseph de Busscher, drukker, in het Latijn. (5) aantal loten: 301 (107 - 92 - 102), pp 30. (6) signatuur: Archief de Bethune, Marke. (7) referenties: Vanden Berghe.
46. (1) 1781, feb. 13-14. (2) **A.A. Knopff** (raadslid Brugge, intendant Berg van Barmhartigheid). (3) veiling geleid door Joseph van Praet, librariër, veilingplaats in het Hof van Commerce. (4) catalogus door Joseph van Praet, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 300 (154 - 56 - 90), optische instrumenten, pp 31. (6) signatuur: Archief de Bethune, Marke. (7) referenties: Vanden Berghe.
47. (1) 1781, aug. 9-. (2) **D.J. Roels** (kanunnik St.-Donaaskathedraal). (3) veiling geleid door Joseph de Busscher, bibliopool, veilingplaats in het sterfhuis in de Philipstockstraat. (4) catalogus door Joseph de Busscher, drukker, in het Latijn. (5) aantal loten: 147 (100 - 25 - 22), pp 14. (6) signatuur: Archief de Bethune, Marke. (7) referenties: Vanden Berghe.

48. (1) 1782, mrt. 25. (2) **D.L.F. Cruyssaert** (pastoor Ramskapelle). (3) veiling geleid door Joseph de Busscher, bibliopool, veilingplaats in het Hof van Commercic. (4) catalogus door Joseph de Busscher, drukker, in het Latijn. (5) aantal loten: 282 (169 - 63 - 50), pp 27.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke.

49. (1) 1782, mei. 13-17. (2) **Pierre-François-Vincent de Vooght** (burggraaf, hoogbaljuw van Brugge en het Brugse Vrije). (3) veiling geleid door Joseph van Praet, drukker, veilingplaats in het huis van de afgestorvene, Naaldenstraat. (4) catalogus door Joseph van Praet en Joseph de Busscher in het Frans. (5) aantal loten: 1405, schilderijen en etsen afzonderlijk geveild door J. Garemijn, kunstschilder, pp xiv + 143 + 19.

(6) signatuur: OBB (S391), CB-UG (VC 362), KB-Brussel (VH 22.582A) (III 16.716 A) (VI 87.084A173) (VI 87.084A76), Archief de Bethune, Marke. (7) referenties: Blogie, Vanden Berghe, Vandenhole.

50. (1) 1783, jan. 14. (2) **D. Ignatius F. Verhelle** (pastoor Houtave). (3) veiling geleid door Joseph de Busscher, bibliopool, veilingplaats in het Hof van Commercic. (4) catalogus door Joseph de Busscher, drukker, in het Latijn. (5) aantal loten: 364 (210 - 86 - 68), pp 33.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke.

51. (1) 1783, mrt. 18-. (2) **X.W.Q.** (3) veiling geleid door Joseph de Busscher, bibliopool, veilingplaats in het Hof van Commercic. (4) catalogus door Joseph de Busscher, in het Latijn. (5) aantal loten: 367 (210 - 86 - 68) en 22 loten varia, pp 35.

(6) signatuur: KB-Brussel (R 47.903/582). (7) referenties: Blogie.

52. (1) 1783, mei. 8-. (2) **Anoniem**, *alles met lange tyd en arbeyd by-een verzaemeld door eenen Liefhebber*. (3) veiling geleid door Paulus de Cock, *Professor-Principael van de Keyzerlycke- en Koninklycke Academie der Teeken-, Schilder- en Bouwkunde binnen de stad Brugge*, veilingplaats ten huize van A. Callens in de Parys-Halle. (4) catalogus door Joseph de Busscher, in het Nederlands. (5) aantal loten: 176 *schilderijen* (o.a. Rubens, Van Dyck, Rembrandt, Teniers, Brouwer), 110 *konstprinten* (o.a. Callot, Goltzius, Franse meesters), 18 kunstboeken en voorwerpen, pp 30.

(6) signatuur: KB-Brussel (II 95.058AVI8). (7) referenties: Blogie.

53. (1) 1783, dec. 9-. (2) **Jean-Jacques Wauters** (advocaat). (3) veiling geleid door Joseph van Praet, bibliopool, veilingplaats in het sterfhuis in de Kuipersstraat. (4) catalogus door Joseph van Praet, drukker, in het Latijn. (5) aantal loten: 372 (205 - 134 - 33), pp 39.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke. (7) referenties: Vanden Berghe.

54. (1) 1784, apr. 14-. (2) **J. van Overloope** (hoofdman zestendeel Brugge). (3) veiling geleid door Cornelis de Moor, librariër, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Cornelis de Moor, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 344 (199 - 72 - 73), camera obscura, pp 24 + iv appendix.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke. (7) referenties: Vanden Berghe.

55. (1) 1784, apr. 20-. (2) **Françoise-Cathérine d'Haveskerke de Watervliet** (jonkvrouw). (3) veiling geleid door Joseph van Praet, librariër, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Joseph van Praet, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 283 (128 - 62 - 93), optica en landkaarten, pp 25.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke. (7) referenties: Vanden Berghe.

56. (1) 1784, apr. 21-24. (2) **Jean-Baptiste de Blende** (schepen Brugge en vrijmetselaar). (3) veiling geleid door Joseph van Praet, librariër, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Joseph van Praet, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 352 (192 - 81 - 79), pp 31.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke. (7) referenties: Vanden Berghe.

57. (1) 1784, mei. 11. (2) **Frans Willaeyts** (koopman). (3) veiling geleid door Joseph de Busscher, librariër, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Joseph de Busscher, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 326 (209 - 62 - 55), optica, camera obscura, elektrische curiosa, pp 33.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke. (7) referenties: Vanden Berghe.

58. (1) 1785, mrt. 14-. (2) **Kloosterbibliotheken** van 15 afgeschafte kloosters in Brugge en Nieuwpoort. (3) veiling geleid door Joseph van Praet, librariër, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Joseph van Praet, in het Frans. (5) aantal loten: 1932 (850 - 303 - 722), pp 251.

(6) signatuur: OBB (B495), KB-Brussel (VH 22.593A), Archief de Bethune, Marke. (7) referenties: Blogie.

59. (1) 1785, apr. 26-. (2) Weduwe **Henricus Sebastianus Buquoy** (notaris). (3) veiling geleid door Guillaume Pavot, beëdigde stokhouder, en door Bernard Bauwens, kunstschilder, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Joseph de Busscher, drukker, in het Nederlands. (5) aantal loten: 149 schilderijen (Rubens, Van Dyck, Breughel, Teniers, Van Oost, Van Orley, Jordaens), 8 boeken over schilder- en tekenkunst, prentenboeken van bekende meesters (Rubens, Van Dyck, Visscher, Seghers), curiosa en kunstvoorwerpen, pp 22.

(6) signatuur: KB-Brussel (II 94.058A VI 10). (7) referenties: Blogie.

60. (1) 1786, mrt. 14-. (2) **A.J. Buquoy** (schepen Proostse van Sint-Donaas). (3) veiling geleid door Guillaume Pavot, beëdigde stokhouder, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Joseph de Busscher, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 136 (120 - 15 - 1), pp 14.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke. (7) referenties: Vanden Berghe.

61. (1) 1786, mrt. 29-30. (2) **Jean-Baptiste Joseph Coppieters** (stadsthesaurier en eerste schepen van Brugge). (3) veiling geleid door Guillaume Pavot, beëdigde stokhouder, veilingplaats in het sterfhuis aan de Garenmarkt. (4) catalogus door Joseph de

Busscher, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 734 (+ 64 curiosa en schilderijen). Deze bibliotheek bevat de Parijse editie van de *Encyclopédie méthodique*, 1782. pp viii + 80.

(6) signatuur: CB-UG (VC 395). (7) referenties: Vandenhole.

62. (1) 1786, apr. 3-4. (2) **P.P. de Blauwe** (raadslid Brugge). (3) veiling geleid door Joseph van Praet, bibliopool, veilingplaats in het sterfhuis. (4) catalogus door Joseph van Praet, drukker, in het Latijn. (5) aantal loten: 903 (136 - 266 - 458), optica en landkaarten, appendix: aanvullende boekencatalogus. P.P. de Blauwe, 34 in-fol., pp 44 + iij.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke. (7) referenties: Vanden Berghe.

63. (1) 1787, nov. 6-7. (2) **H. Pulinckx** (architect en beeldhouwer, directeur openbare werken van de provincie). (3) veiling geleid door Bernard Verhulst, beëdigde stokhouder, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Joseph van Praet en zoon, drukkers, in het Frans. (5) aantal loten: 324 (202 - 74 - 66), pp 28.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke. (7) referenties: Vanden Berghe.

64. (1) 1787, nov. 14-. (2) **F. Corthals** (procureur en notaris) en **E. van Speybroeck** (timmerman en architect). (3) veiling geleid door Bernard Verhulst, beëdigde stokhouder, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Joseph de Busscher en Cornelis de Moor, drukkers, in het Nederlands. (5) aantal loten: 539 (363 - 92 - 84), pp 52.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke. (7) referenties: Vanden Berghe.

65. (1) 1789, apr. 28-29. (2) **Frans Bierwaert** (pastoor hospitaal ter Potterie), **Joannes Magerman** (pastoor St.-Michiels), **Joannes-Baptist Sunaert** (*sacellanus* Sint-Gilleskerk), **Carolus Boewaert** (*aedituus major* Sint-Salvatorskerk), **Jacobus Buquoy**. (3) veiling geleid door Joseph de Busscher, drukker, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Joseph de Busscher en Cornelis de Moor, drukkers, in het Latijn. (5) aantal loten: 557 (368 - 105 - 84), curiosa, muziekpartituren en instrumenten, pp 79.

(6) signatuur: CB-UG (VC 415). (7) referenties: Vandenhole.

66. (1) 1789, aug. 4-5. (2) **Aug. Balth. Marant**. (3) veiling geleid door Joseph van Praet, bibliopool. (4) catalogus door Joseph van Praet, drukker, in het Latijn. (5) pp 60.

(6) signatuur: UB-UCL (A 48716 IV).

67. (1) 1790, Apr. 13-. (2) **Charles-Pierre Lauwereyns de Diepenhede** (heer van Roosendale, schepen Brugge, voorzittend meester Brugse vrijmetselaarsloge *La Parfaite Egalité*). (3) veiling geleid door Bernard Verhulst, beëdigde stokhouder, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Joseph van Praet en zoon, drukkers, in het Frans. (5) aantal loten: 1409 (1043 - 192 - 174), deze bibliotheek bevat de Parijse editie van de *Encyclopédie méthodique*, 1751, pp 78.

(6) signatuur: UC-UCL (A 48716 V). (7) referenties: D. VANDEN ABEELE,

Brugge onder de acacia: de vrijmetselaarsloge 'La Parfaite Egalité' (1765-1774), Brugge, 1987, 195-198.

68. (1) 1790, okt. 20-21. (2) **A. de Smidt** (pastoor) en **A. vander Vliert** (ridder). (3) veiling geleid door Bernard Verhulst, beëdigde stekhouder, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Joseph de Busscher en Cornelis de Moor, drukkers, in het Frans. (5) aantal loten: 584 (389 - 113 - 72), pp 62.

(6) signatuur: CB-UG (VC 429) en Archief de Bethune, Marke. (7) referenties: Vanden Berghe, Vandenhole.

69. (1) 1791, jan. 11-12. (2) **Louis de Hu** (kanunnik OLV-kerk), **François-Xavier Simon** (schout Brugge en voorzitter Academie). (3) veiling geleid door Bernard Verhulst, beëdigde stekhouder, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Joseph de Busscher en Cornelis de Moor, drukkers, in het Frans. (5) aantal loten: 465 (336 - 57 - 72), pp 45.

(6) signatuur: CB-UG (VC 432). (7) referenties: Vandenhole.

70. (1) 1791, feb. 22-23. (2) **Baron Corneille-Jean de Wittert** (schepen van Brugge). (3) veiling geleid door Bernard Verhulst, beëdigde stekhouder, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Joseph de Busscher en Cornelis de Moor, drukkers, in het Frans. (5) aantal loten: 547 (254 - 153 - 140), prenten en schilderijen, pp 79.

(6) signatuur: CB-UG (VC 434), KB-Brussel (R 47.903/585) met prijzen. (7) referenties: Vandenhole en Blogie.

71. (1) 1791, mrt. 30-31. (2) **François Clé** en **Marie-Alberte Rotsaert de Hertaing**. (3) veiling geleid door Bernard Verhulst, beëdigde stekhouder, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Joseph de Busscher en Cornelis de Moor, drukkers, in het Frans. (5) aantal loten: 531 (364 - 100 - 67), 40 schilderijen, pp 56.

(6) signatuur: CB-UG (VC 437). (7) referenties: Vandenhole.

72. (1) 1791, apr. 27-28. (2) **Theodoor Kesteloot** (stadsgriffier Brugge). (3) veiling geleid door J. Bouvaert, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Joseph de Busscher en Cornelis de Moor, drukkers, in het Frans. (5) aantal loten: 477 (295 - 80 - 102), 24 schilderijen, 125 munten, aardewerk en marmer, pp 59.

(6) signatuur: CB-UG (VC 439). (7) referenties: Vandenhole.

73. (1) 1792, mrt. 28-29. (2) **Guillaume-Charles de Witte** (kanunnik St.-Donaaskathedraal), **Leon Jooris** (pastoor St.-Jacobs) en **Donatus Seghers** (landmeter Brugse Vrije). (3) veiling geleid door J. Bouvaert, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Joseph de Busscher en Cornelis de Moor, drukkers, in het Frans. (5) aantal loten: 411 (90 - 98 - 55 - 10), pp 72, de bibliotheek van Donatus Seghers wordt afzonderlijk vermeld op pp 62-72.

(6) signatuur: CB-UG (VC 453). (7) referenties: Vandenhole.

74. (1) 1792, jun. 15. (2) Weduwe **Joseph van Praet** (drukker). (3) veiling geleid

door N.F. Deligne, beëdigde stekhouder, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door weduwe Van Praet en zoon, drukkers, in het Frans. (5) aantal loten: 232 (129 - 51 - 52), pp 29.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke.

75. (1) 1792, jun. 18-19. (2) **Joseph Verplancke** (handelaar). (3) veiling geleid door N. F. Deligne, beëdigde stekhouder, veilingplaats ten huize van J.J. vande Maele aan de Dijver. (4) catalogus door Joseph de Busscher en Cornelis de Moor, drukkers, in het Frans. (5) aantal loten: 419 (208 - 117 - 94), pp 31.

(6) signatuur: KB-Brussel (R 47.903/526), Archief de Bethune, Marke en UC-UCL (A 48716 VI). (7) referenties: Blogie, Vanden Berghe.

76. (1) 1792, dec. -. (2) **Bernard Bauwens** (stekhouder). (3) veiling geleid door J. Bouvaert, beëdigde stekhouder, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door ... (5) aantal loten: 163, pp 19.

(6) signatuur: KB-Brussel. (7) referenties: Blogie.

77. (1) 1793, feb. 6-7. (2) **Donatius Berger** (pastoor Slijpe) en **François Bouvaert** (advocaat bij de Raad van Vlaanderen). (3) veiling geleid door N. F. Deligne, beëdigde stekhouder, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Joseph de Busscher en Cornelis de Moor, drukkers, in het Frans. (5) aantal loten: 695 (379 - 153 - 163), globen, verrekijkers en boeken papier, pp 52.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke. (7) referenties: Vanden Berghe.

78. (1) 1793, aug. 28-. (2) **Louis-Ferdinand van de Wouwere** (Heer van Hongerswalle, burgemeester van het Brugse Vrije). (3) veiling geleid door Bernard Verhulst, beëdigde stekhouder, veilingplaats in het sterfhuis bij de Molenbrug. (4) catalogus door Joseph de Busscher en Cornelis de Moor, drukkers, in het Frans. (5) aantal loten: 209 (123 - 50 - 36), 96 prenten en schilderijen, pp 26.

(6) signatuur: CB-UG (VC 457). (7) referenties: Vandenhole.

79. (1) 1793, jul. 9-11. (2) **Jacques de Jonghe** (kapelaan St.-Walburga) en **Henri Buquoy**. (3) veiling geleid door Bernard Verhulst, beëdigde stekhouder, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Joseph de Busscher en Cornelis de Moor en zoon, drukkers, in het Frans. (5) aantal loten: 877 (560 - 190 - 129), optica, camera obscura en experimentele elektrische apparaten, pp 89.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke, met notitie op titelpagina: *Mynheer Coppieters van zuylen, Gekogt nr. 396, 419, 461, 462, 477.* (7) referenties: Vanden Berghe.

80. (1) 1793, aug. 20-. (2) **Pierre-Joseph de Wree gezegd Veranneman** (schepen Brugge, Heer van Tour, Hallebeke, Noorenbuyl, Ruddershove, Wyneburgh). (3) veiling geleid door Bernard Verhulst, beëdigde stekhouder, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door François van Eeck en Pierre Parain, drukkers, in het Frans. (5) aantal loten: 326 (250 - 44 - 32), pp 34.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke. (7) referenties: Vanden Berghe.

81. (1) 1793, nov. 19-20. (2) **Josse de Pestele** (kanunnik St.-Salvatorskerk), **Pierre de Penceranda de Franchimont** (schepen Brugge), **Charles F. Huughe** (schepen Brugse Vrije). (3) veiling geleid door Bernard Verhulst, beëdigde stokhouder, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Joseph de Busscher en zoon, en Cornelis de Moor en zoon, drukkers, in het Frans. (5) aantal loten: 662 (435 ? - 120 - 91), 83 prenten en schilderijen, pp 74.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke, (pp 45-48 ontbreken). (7) referenties: Vanden Berghe.

82. (1) 1794, mrt. 26-28. (2) **Charles Coutteau** (baljuw van de proosdij Sint-Donaas en ontvanger van het kapittel van St.-Donaas). (3) veiling geleid door Bernard Verhulst, beëdigde stokhouder, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Joseph de Busscher en zoon, drukkers, in het Frans. (5) aantal loten: 338 (179 - 78 - 81), prenten en schilderijen, pp 47.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke. (7) referenties: Vanden Berghe.

83. (1) 1795, nov. 11-. (2) **Joannes-Baptist Pijpe** (kanunnik St.-Salvatorskerk). (3) veiling geleid door N. F. Deligne, beëdigde stokhouder, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Joseph de Busscher en zoon, drukkers, in het Frans. (5) aantal loten: 448 (363 - 53 - 32), pp 46.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke. (7) referenties: Vanden Berghe.

84. (1) 1797, jun. 27-28. (8-9 messidor, jaar VI). (2) **Anoniem**. (3) veiling geleid door N. F. Deligne, beëdigde stokhouder, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Joseph de Busscher en zoon, drukkers, in het Frans. (5) aantal loten: 376 (313 - 30 - 33), 75 prentboeken, 173 prenten, *pierres turcs, se vendant à Londres à 6 d l'oz.*, papier, vernis en verven.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke (doorschoten exemplaar, blanco).

85. (1) 1797, okt. 12-13. (21-22 vendémaire, jaar VI). (2) **Joannes-Baptist Gilliodts** (makelaar). (3) veiling geleid door Bernard Verhulst, beëdigde stokhouder, veilingplaats in het huis van de erfgenamen in de Oude Zak. (4) catalogus door François van Eeck, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 208 (188 - 27 - 29), schilderijen, medailles en meubilair, pp 32.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke en CB-UG (VC 492). (7) referenties: Vandenhole.

86. (1) 1797, okt. 25. (2) **M.H.** en **M.K.** (3) veiling geleid door N. F. Deligne, beëdigde stokhouder, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Joseph de Busscher en zoon, drukkers, in het Frans. (5) aantal loten: 1882 (1360 - 290 - 232), prenten, meubilair en varia, pp 152. Wijnen werden verkocht op het stadhuis op 31 oktober 1797.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke.

87. (1) 1797, nov. 7-8. (17-18 brumaire, jaar VI). (2) **Joseph-Ignace d'Hooge de la Gaugerie** (commissaris rekenhof te Brugge). (3) veiling geleid door N. F. Deligne, beëdigde stekhouder, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Cornelis de Moor en zoon, drukkers, in het Frans. (5) aantal loten: 572 (265 - 75 - 58), appendix (127 - 35 - 12), pp 49.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke (doorschoten exemplaar, met prijzen).

88. (1) 1798, feb. 6. (18 pluviöse, jaar VI). (2) **Anoniem**. (3) veiling geleid door N. F. Deligne, beëdigde stekhouder, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Joseph de Busscher en zoon, drukkers, in het Frans. (5) aantal loten: 912 (631 - 160 - 121), 92 prenten, pp 46.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke (doorschoten exemplaar, met prijzen).

89. (1) 1798, mrt. 2-3. (12-13 floréal, jaar VI). (2) **D. Seghers** (pastoor te Sluis). (3) veiling geleid door N. F. Deligne, beëdigde stekhouder, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Joseph de Busscher en zoon, drukkers, in het Frans. (5) aantal loten: 517 (382 - 65 - 70), hoofdzakelijk theologische werken met daarbij prenten en wijnen, pp 49.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke.

90. (1) 1798, mrt. 17. (24 ventôse, jaar VI). (2) **Anoniem**. (3) veiling geleid door J. Bouvaert, deurwaarder, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door weduwe Van Praet en zoon, drukkers, in het Frans. (5) aantal loten: 346 (256 - 61 - 29), prenten, pp 40.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke.

91. (1) 1798, Apr. 25-26. (6-7 floréal, jaar VI). (2) **Anoniem**. (3) veiling geleid door B. Verhulst, deurwaarder, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Cornelis de Moor en zoon, drukkers, in het Frans. (5) aantal loten: 498 (346 - 62 - 37), appendix (37 - 9 - 7), landkaarten, prenten, optica en varia, pp 34.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke (doorschoten exemplaar, met prijzen).

92. (1) 1798, apr. 27. (2) **Joannes Laurenz** (gezworen landmeter en schatter van het Brugse Vrije). (3) veiling geleid door B. Verhulst, deurwaarder, veilingplaats in het stadhuis. (4) catalogus door Cornelis de Moor en zonen, drukkers, in het Nederlands. (5) aantal loten: 37 landkaarten, 118 *ommeloozers, prochieboeken en terriers*, 31 instrumenten, pp 24. Verder de verkoop van *een gerieflyke lessenaer, 'n barometer, 'n grootte landmeters-tafel en meubelen in het sterfhuys*.

(6) signatuur: OBB (BR 61,1) en Archief de Bethune, Marke.

93. (1) 1798, mei. 23-27. (3-7 prairial, jaar VI). (2) **Anoniem**. (3) veiling geleid door Jacques Huyghens, notaris, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door

weduwe Van Praet en zoon, drukkers, in het Frans. (5) aantal loten: 408 (328 - 41 - 38), en boeken papier, pp 38.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke.

94. (1) 1798, sep. 11-12. (25-26 fructidor, jaar VI). (2) **Charles-Jacques de Bouch** (citoyen) en **Robert, Jean-Joseph O'Donnaghue** (citoyen) (Heer van Geldorp, raadspensionaris Brugge). (3) veiling geleid door een deurwaarder, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Cornelis de Moor en zoon, drukkers, in het Frans. (5) aantal loten: 501 (306 - 77 - 86), appendix (19 - 10 - 3), 13 varia met o.a. een clavecimbel, pp 31 + ii.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke (doorschoten exemplaar, met prijzen).

95. (1) 1798, nov. 16-. (24 brumaire, jaar VII). (2) **Robert Coppeters (le Bailly)** (burgemeester Brugge) en **D.J.J. van den Bogaerde de Penceranda** (citoyen). (3) veiling geleid door een deurwaarder, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Guillaume de Busscher-Marlier, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 551 (380 - 63 - 53), appendix (17 - 16 - 12), prenten, schilderijen, pierres turcs en meubilair, pp 60 + 4.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke.

96. (1) 1799, mrt. 28-29. (7-8 germinal, jaar VII). (2) **Anoniem.** (3) veiling door N.F. Deligne, deurwaarder, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Guillaume de Busscher-Marlier, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 448 (295 - 91 - 62), prenten en curiosa: collectie foetussen (everzwijn, koe, haas, enz.), opgezette exotische dieren (zwaardvis, verschillende soorten slangen, vleermuizen en schorpioenen, enz.), pp 62.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke.

97. (1) 1799, apr. 30 - mei. 1. (11-12 floréal, jaar VII). (2) **Jean-François L.***** (schepen Kortrijk) e.a. (3) veiling geleid door N.F. Deligne, deurwaarder, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Guillaume de Busscher-Marlier, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 440 (311 - 76 - 53) en varia, pp 38.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke (handgeschreven notities (datum, prijzen, berekeningen) op de titelpagina).

98. (1) 1799, jul. 15-16. (27-28 messidor, jaar VII). (2) **Henri vander Vliert** (citoyen) en **J.A. Decorniers** (chirurgijn-majoor bij het Vierset-regiment). (3) veiling geleid door een deurwaarder, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door weduwe De Moor en zoon, drukkers, in het Frans. (5) aantal loten: 687 (501 - 96 - 90), prenten, schilderijen en wijnen, pp 38 + ii (appendix).

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke (twee exemplaren waarvan één zonder titelpagina).

99. (1) 1799, aug. 10-11. (21-22 thermidor, jaar VII). (2) **Anoniem.** (3) veiling

geleid door N.F. Deligne, deurwaarder, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Guillaume de Busscher-Marlier, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 631 (396 - 131 - 68), appendix (29 - 2 - 5), prenten, schilderijen, curiosa, bloemen (tulpen en ranonkels), Hollandse jenever, anijslikeuren en wijnen, pp 52 + iij (appendix).

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke (doorschoten exemplaar, met prijzen).

100. (1) 1799, sep. 25-26. (2-3 vendémiaire, jaar VIII). (2) **Jan Garemijn** (kunstschilder, *principael van de burgerlijke Tekenschool binnen Brugge*). (3) kunstveiling geleid door Bernard Bauwens, kunstschilder, veilingplaats in het sterfhuis in de Grauwwerkersstraat, achter het *Comediehuis*. (4) catalogus door weduwe De Moor en zoon, drukkers, in het Nederlands. (5) aantal loten: 172 schilderijen, 310 prenten, 172 tekeningen, boeken over schilderkunst, schildersalaam, verven en vernissen, pp 352.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke.

101. (1) 1799, nov. 9. (17 brumaire, jaar VIII). (2) **Joseph Fernande** (beeldhouwer). (3) veiling geleid door N.F. Deligne, deurwaarder, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Guillaume de Busscher-Marlier, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: catalogus I: 221 (140 - 48 - 33), catalogus II: 184 (142 - 28 - 14), catalogus III: 29 prenten, 33 tekeningen, 22 schilderijen, munten en tulpenbollen, pp 52.

(6) signatuur: OBB (HF 41) (doorschoten exemplaar).

102. (1) 1800, feb. 12. (23 pluviöse, jaar VIII). (2) **André Keerman** (deurwaarder Brugse Vrije), **Albert-Joseph de Millecamp** (landmeter en beëdigde schatter Brugse Vrije). (3) veiling geleid door N.F. Deligne, beëdigde stokhouder, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Guillaume de Busscher-Marlier, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 288 (212 - 44 - 32), hoofdzakelijk boeken over reken- en landmeetkunde, en techniek. Prenten, schilderijen, curiosa, munten, medailles, porselein, kaarten en ommelopers, mathematische instrumenten, pp 46.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke.

103. (1) 1800, apr. 28-29. (8-9 floréal, jaar VIII). (2) **J.C.***** (citoyen). (3) veiling geleid door N.F. Deligne, beëdigde stokhouder, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Guillaume de Busscher-Marlier, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 576 (345 - 152 - 79) en varia, pp 46.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke.

104. (1) 1800, aug. 5-6. (17-18 thermidor, jaar VIII). (2) **Verschillende personen**. (3) veiling geleid door N.F. Deligne, beëdigde stokhouder, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Guillaume de Busscher-Marlier, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 493 (437 - 47 - 9), pp 36.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke.

105. (1) 1801, feb. 3-. (2) **Philippe-Joannes Asserman** (pastoor van Zande) en **Jacques-Antoine Buquoy** (licentiaat *medecynen*, Oostende). (3) veiling geleid door

N.F. Deligne, beëdigde stokhouder, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Guillaume de Busscher-Marlier, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 854 (645 - 209 - 127), hs en curiosa, 267 objecten medische apparatuur en munten uit de nalatenschap van Buquoy, pp 90.

(6) signatuur: KB-Brussel (R 47.903/527) en Archief de Bethune, Marke (pp 1-2 ontbreken). (7) referenties: Blogie.

106. (1) 1801, jul. 29-31. (2) **Charles de Schietere** (burgemeester Brugge). (3) veiling geleid door A. de Peneranda, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door François van Eeck, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 619 (462 - 80 - 77), schilderijen en curiosa, pp 74.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke, met notities "de Melgar" op de titelpagina.

107. (1) 1801, jun. 25. (2) **Jean Stock** (rechter bij de rechtbank van eerste aanleg van het Leiedepartement) en **P.A. van Roosebeke** (baljuw van Oudenburg). (3) veiling geleid door J. vander Hofstad, notaris, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Guillaume de Busscher-Marlier, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 826 (393 - 235 - 198), pp 63.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke, met op de titelpagina notities "de Melgar".

108. (1) 1801, dec. 15. (2) **Jean-Baptiste de R.***** (schepen Kortrijk) en **François B.***** (chirurgijn in Nieuwpoort). (3) veiling geleid door N.F. Deligne, beëdigde stokhouder, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Guillaume de Busscher-Marlier, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 921 (600 - 217 - 104), pp 79.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke, met op de titelpagina notities "de Melgar, Vlaemincstraet".

109. (1) 1802, mrt. 4-5. (2) **Bernard Billiet** (pastoor van Egem). (3) veiling geleid door J. vander Hofstad, notaris, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Cornelis de Moor en zoon, drukkers, in het Frans. (5) aantal loten: 802 (583 - 123 - 97), pp 70.

(6) signatuur: OBB (HF 43) en Archief de Bethune, Marke.

110. (1) 1802, okt. 19-. (2) **Jean-Baptiste Wemaes** (priester) en **F. Stanfield**. (3) veiling geleid door De Busscher, drukker, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Guillaume de Busscher-Marlier, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: catalogus I van Wemaes: 962 (767 - 149 - 46) en catalogus II van Stanfield: 484 (335 - 96 - 53).

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke.

111. (1) 1803, jan. 7-10. (15-18 Pluviose, jaar XI). (2) **Joannes van Hese** (priester en schrijver) en **Mons. D.P.H.*****. (3) veiling geleid door B. Verhulst, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Guillaume de Busscher-Marlier, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 1341 (855 - 272 - 214), een uitzonderlijke collectie munten en

medailles. Deze bibliotheek bevat de Parijse editie van de *Encyclopédie méthodique* (35 vol. 1751), pp 122.

(6) signatuur: OBB (HF 49) en Archief de Bethune, Marke.

112. (1) 1803, mrt. 8. (2) **D. Balduin J. Roels** (kapelaan St.-Walburga). (3) veiling geleid door A. de Peneranda, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door François van Eeck, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 891 (541 - 149 - 201), curiosa met dierenfoetussen en genetische monsters op sterk water, verschillende objecten.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke.

113. (1) 1803, mrt. 29-. (2) **Anoniem**. (3) veiling geleid door A. de Peneranda en De Moor, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door De Moor, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 729 (508 - 108 - 113), appendix (43 - 2 - 0), 142 prenten en kunstvoorwerpen, pp 52 + ii.

(6) signatuur: CB-UG (VC 565) en Archief de Bethune, Marke. (7) referenties: Vandenhole.

114. (1) 1803, mei. 23. (2) **Mr. A.R.H.** e.a. (3) veiling geleid door B. Verhulst, notaris, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Guillaume de Busscher-Marlier, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 1075 (566 - 100 - 409), prenten, kaarten, ommelopers en oude wijn, pp 68.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke.

115. (1) 1803, mei. 23. (2) **Josephus Lameire** (gezworen landmeter en prijzer Brugse Vrije). (3) veiling geleid door Van Praet, drukker, in het sterfhuys, Beenhouwerstraat. (4) catalogus door weduwe Van Praet en zoon, drukkers, in het Nederlands. (5) aantal loten: 48 (30 - 8 - 10), overwegend rekentabellen en meetkunde, verder landmeterinstrumenten en bloemen.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke.

116. (1) 1803, mei. 27. (2) **Mr. E.R.A.B.E.D.** (kunstliefhebber). (3) veiling geleid door Bernard Frick, kunstschilder, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Guillaume de Busscher-Marlier, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: enkele boeken en 307 schilderijen.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke.

117. (1) 1803, jul. 19-. (30 messidor, jaar XI). (2) **André vanden Bogaerde** (burgemeester Brugse Vrije). (3) veiling geleid door Bernard Verhulst en De Moor, veilingplaats in het huis van de afgestorvene in de Langestraat. (4) catalogus door weduwe De Moor en zoon, drukkers, in het Frans. (5) aantal loten: 233 (119 - 55 - 49) en een catalogus schilderijen, etsen, de curiosa geveild door B. Bauwens en B. Frix, kunstschilders, pp 23.

(6) signatuur: OBB (HF 51), met prijzen en kopersnotities, en Archief de Bethune, Marke. (7) referenties: A. VAN DEN ABEELE, 'Andries van den Bogaerde (1726-1799): politiek, botanica en grootgrondbezit in Brugge en omgeving tijdens de

18de eeuw', in : *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, 139 (2002), 80-124.

118. (1) 1803, okt. 19. (2) **Anoniem**. (3) veiling geleid door A. de Peneranda, veilingplaats bij F. de Gelder in de Kartouizerinnenstraat. (4) catalogus door François van Eeck, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 1108 (576 - 145 - 336), appendix (28 - 6 - 47), diverse muziekinstrumenten en objecten.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke.

119. (1) 1803, nov. 8 (16 brumaire, jaar XII). (2) **Charles Pavot** (pastoor Sijsele), **Jean-Baptiste Kesteloot** (rechter bij de rechtbank van eerste aanleg van het Leidedepartement) en **F.V.M. de B.*****. (3) veiling geleid door B. Verhulst, notaris, veilingplaats bij F. de Gelder in de Kartouizerinnenstraat. (4) catalogus door Guillaume de Busscher-Marlier, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 1044 (620 - 226 - 198), schilderijen, prenten, munten, medailles en varia.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke.

120. (1) 1804, feb. 28. (2) **Benoît Pol** (*jurisconsultus* en rechter). (3) veiling geleid door B. Verhulst, notaris, veilingplaats bij F. de Gelder in de Kartouizerinnenstraat. (4) catalogus door Guillaume de Busscher-Marlier, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 1308 (811 - 295 - 202), schilderijen en diverse objecten, pp 130.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke.

121. (1) 1804, apr. 11. (2) **Pierre van Parys** (kanunnik van de Sint-Donaaskathedraal, penitencier), **Bernard d'Hauw** en **Guillaume Bouvy**. (3) veiling geleid door Pierre de Bay, notaris, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door weduwe De Moor en zoon, drukkers, in het Frans. (5) aantal loten: 768 (441 - 140 - 147), appendix (45 - 0 - 0). Met vermelding van de volledige *Encyclopédie méthodique* (182 vol., 1782-1791) en Rousseau's *Journal encyclopédique* (tot 1793), pp 40.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke.

122. (1) 1804, sep. 5-6. (2) **Pierre Ampe** (deken van Lissewege). (3) veiling geleid door Albert Canneel, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door weduwe De Moor en zoon, drukkers, in het Nederlands. (5) aantal loten: 528 (298 - 72 - 84), appendix (37 - 12 - 25), pp 47 + vi.

(6) signatuur: OBB (HF 55) en Archief de Bethune, Marke.

123. (1) 1804, nov. 14-. (23 brumaire, jaar XIII). (2) **François-A. de Crombrughe** (schepen Brugse Vrije), **Joseph Devaux** (geneesheer en professor) en **Pierre d'Herbe** (schepen proosdij van Sint-Donaas en landmeter het Brugse Vrije). (3) veiling geleid door B. Verhulst, notaris, veilingplaats bij F. van Gelder in de Kartouizerinnenstraat. (4) catalogus door Guillaume de Busscher-Marlier, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 1575 (1031 - 330 - 214), etsen, 149 schilderijen, 37 prenten, medailles, 33 plannen en kaarten, ommelopers, *prochieboeken*, *terriers* en *beterdingen*, 169 wetenschappelijke instrumenten (*Leidse flessen*, *Maegdenburgse bollen*, *globen*),

laterne magique en priestergewaden, pp i-170-i.

(6) signatuur: OBB (HF 48), met prijsnotities in potlood, en Archief de Bethune, Marke.

124. (1) 1805, jan. 17-. (27 nivose, jaar XIII). (2) **verschillende personen**. (3) veiling geleid door Albert Canneel en zoon, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door weduwe De Moor en zoon, drukkers, in het Frans. (5) aantal loten: 295 (214 - 44 - 37), schilderijen, kunstvoorwerpen en wijnen, pp i-31.

(6) signatuur: OBB (HF 40), met notities "de Melgar" en Archief de Bethune, Marke, met notities "de Melgar".

125. (1) 1805, mrt. 12-. (2) **Joseph Hergodts** (algemene ontvanger van de keizerlijke domeinen en schepen Brugse Vrije) en **Matthieu van Larebeke**. (3) veiling geleid door B. Verhulst, notaris, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Guillaume de Busscher-Marlier, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 1273 (802 - 267 - 153), appendix (44 - 7 - 0), pp 120.

(6) signatuur: OBB (HF 62) en Archief de Bethune, Marke, met notities "de Melgar".

126. (1) 1805, mei. 13-. (23 floréal, jaar XIII). (2) **Jean-Baptiste de Villegas** (schepen Brugse Vrije). (3) veiling geleid door Antoine de Peneranda, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door François van Eeck en zoon, drukkers, in het Frans. (5) aantal loten: 506 (339 - 72 - 95). Deze bibliotheek bevat de Parijse editie van de *Encyclopédie méthodique* (1751, met supplementen) en Rousseau's *Journal encyclopédique* (tot 1793), uitgebreide collectie van 79 etsen, 277 andere prenten, 79 schilderijen, 66 kunstvoorwerpen en wijnen, pp 81.

(6) signatuur: OBB (HF 44) en Archief de Bethune, Marke.

127. (1) 1805, dec. 2. (2) **Jean-François de R.***** (schepen Kortrijk) en **Philippe-Vincent B.***** (chirurgijn in Eeklo). (3) veiling geleid door Fr. de Crombrughe, griffier, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Emmanuel Jacobus Teirlinck, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 1251 (894 - 227 - 130), muziekpartituren en diverse objecten, pp 120.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke.

128. (1) 1805, dec. 18-. (2) **Ignace-François Bouvy** (kanunnik OLV-kerk), **Jean-Claude Onraedt** (pensionaris en griffier vierschaar) en **Pierre de Sutter** (chirurgijn). (3) veiling geleid door Pierre de Bay, notaris, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door weduwe De Moor en zoon, drukkers, in het Frans. (5) aantal loten: 519 (446 - 82 - 92). Deze bibliotheek bevat de *Encyclopédie méthodique*, (1751, Parijse editie, 35 dln) en Rousseau's *Journal encyclopédique* (tot 1793), medische instrumenten, varia en wijnen, pp 52.

(6) signatuur: OBB (HF 70), met notities "de Melgar", en Archief de Bethune, Marke.

129. (1) 1806, mrt. 20-21. (2) **Guillaume Kinjedt** (pastoor St.-Janshospitaal). (3) veiling geleid door Pierre de Bay, notaris, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door weduwe De Moor en zoon, drukkers, in het Frans. (5) aantal loten: 395 (335 - 44 - 16), 31 partijen zijden en gouden stoffen voor het vervaardigen van kerkgewaden en -ornamenten, pp 40.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke.

130. (1) 1806, jun. 18. (2) **Anoniem** (M. Feuts ?, geneesheer), *Catalogue de livres de Philosophie, d'Histoire naturelle, etc.* (3) veiling geleid door A. de Peneranda, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door François van Eeck en zoon, drukkers, in het Frans. (5) aantal loten: 86 (84 - 0 - 2), pp 15.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke.

131. (1) 1807, apr. 1-. (2) **Anselme van Caloen** (algemeen ontvanger van de konvooirechten), **Pierre van Caloen** en **Jean-Baptiste Tallier** (*conseiller de la Préfecture*). (3) veiling geleid door een van de verenigde griffiers, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Emmanuel Jacobus Teirlinck, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 1430 (1260 - 271 - 150), collectie schelpen, zilverwerk, meubilair, muziekpartituren en -instrumenten, pp 143.

(6) signatuur: OBB (HF 72), met notities "de Melgar" en prijzen, en Archief de Bethune, Marke.

132. (1) 1807, mei. 12. (2) **Jean-Benoît Neudts** (rechter bij de rechtbank van eerste aanleg), **George de Bru** e.a. (3) veiling geleid voor B. Canneel, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door weduwe De Moor en zoon, drukkers, in het Frans. (5) aantal loten: 698 (496 - 107 - 95), pp 67.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke, met notities "de Melgar".

133. (1) 1807, mei. 20-21. (2) **F.J. van Biesbroeck** (kanunnik St.-Salvatorskerk). (3) veiling geleid door één van de verenigde griffiers, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Emmanuel Jacobus Teirlinck, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 380 (223 - 38 - 35) en een appendix met 72 kavelnummers, pp 38, gevolgd door 8 ongenummerde pagina's.

(6) signatuur: OBB (HF 71), met notities "de Melgar", en Archief de Bethune, Marke.

134. (1) 1807, sep. 1. (2) **Charles Moentack** (vicaris St.-Donaaskathedraal). (3) veiling geleid door één van de verenigde griffiers, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Emmanuel Jacobus Teirlinck, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 413 (328 - 41 - 44), kerkgewaden en muziekinstrumenten, pp 36.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke, met notities "de Melgar", en OBB (HF 66), met notities "de Melgar".

135. (1) 1807, nov. 9. (2) **Louis Tordeur** (pastoor Aardenburg). (3) - (4) catalogus door Emmanuel Jacobus Teirlinck, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 75 (58

- 7 - 13) en kerkgewaden, pp 7.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke.

136. (1) 1807, nov. 9. (2) **Joseph van Parijs** (kanunnik St.-Salvatorskerk), **Pierre-Jean Lippens** (pastoor Beerst), **Jacques Devaux** (lid van het *Corps Législatif* in Parijs) en **Albertine Khnopff** (douairière van Adriaan de Bie). (3) - (4) catalogus door Emmanuel Jacobus Teirlinck, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 1348 (988 - 229 - 131), pp 124.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke.

137. (1) 1808, mrt. 21-. (2) **Pierre de Cuyper** (pastoor Mariakerke), **Michel Hennessy** (voorzitter rechtbank van het Leiedepartement), **Philippe Damaryn de Ramshove** en **Joseph van Caloen** (burgemeester van het Brugse Vrije). (3) veiling geleid door één van de verenigde griffiers, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Emmanuel Jacobus Teirlinck, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 1349 (937 - 296 - 116), meubilair, alaan, muziekpartituren en kerkgewaden, pp 135.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke, met de verkoopprijzen op losse vellen, en tussen pp 14-15 en pp 78-79 facturen aan Pierre de Melgar voor aankoop van boeken .

138. (1) 1808, mei. 10-. (2) **Adrien Gheleyns** (pastoor Ramskapelle) en **Dominique van Wymelbeke** (makelaar). (3) veiling geleid door één van de verenigde griffiers, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Emmanuel Jacobus Teirlinck, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 1053 (810 - 150 - 93), pp 82.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke.

139. (1) 1808, jun. 13-. (2) **Charles-Philippe Matthys** (graduateel kanunnik Sint-Donaaskathedraal). (3) veiling geleid door Pierre de Bay, notaris, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door weduwe De Moor en zoon, drukkers, in het Frans. (5) aantal loten: 645 (326 - 161 - 158), hoofdzakelijk theologische werken, verder prenten, schilderijen en kerkgewaden, pp 55.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke.

140. (1) 1808, aug. 1-. (2) **Pieter-Franciscus Ledoult** (jr) (kunstschilder en schrijver). (3) veiling geleid door B. Canneel, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Daniël Bogaert-Dumortier, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 704 (479 - 102 - 123), hs, preciosa, muziekpartituren, schilderijen, tekeningen, etsen en meubilair, pp 85.

(6) signatuur: OBB (S 384), CB-UG (VC 627) en Archief de Bethune, Marke.
(7) referenties: Vandenhole.

141. (1) 1808, nov. 7-. (2) **Jean-Joseph Veranneman de Watervliet**. (3) veiling geleid door één van de verenigde griffiers, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Emmanuel Jacobus Teirlinck, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 1241 (895

- 202 - 134), schilderijen, curiosa en varia, pp 99 + ii (appendix).

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke, met losse factuur aan Pierre de Melgar voor levering boeken *van d'heer de Moor en van d'heer Roels*. Wellicht werden ook boeken van De Moor en Roels op deze veiling aangeboden.

142. (1) 1808, nov. 17. (2) **Jean-Baptiste Moentack** (vicaris St.-Donaaskathedraal), **Louis-Charles Feuta** (geneesheer) en **Guillaume-Joseph Descnap** (geneesheer in Veurne). (3) veiling geleid door één van de verenigde griffiers, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Emmanuel Jacobus Teirlinck, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 1665 (1139 - 355 - 171), instrumenten van een chirurgijn en kerkgewaden, pp 170.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke.

143. (1) 1808, nov. 21. (2) weduwe **M.J. Lacroix**. (3) veiling geleid door één van de verenigde griffiers, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Emmanuel Jacobus Teirlinck, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 133 (106 - 11 - 6), pp 7.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke, met notities "de Melgar".

144. (1) 1808, nov. 22. (2) **A. de Peneranda** (thesaurier Brugge). (3) -, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door weduwe De Moor en zoon, drukkers, in het Frans. (5) aantal loten: 144 (106 - 21 - 17), prenten, 69 schilderijen en 58 kerkgewaden, pp 16.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke.

145. (1) 1809, mrt. 13-17. (2) **Joseph Bouvaert** (rector St.-Annakerk). (3) veiling geleid door één van de verenigde griffiers, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Emmanuel Jacobus Teirlinck, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 1233 (904 - 233 - 96), landkaarten, schilderijen, prenten, varia kerkgewaden en muziekpartituren, pp 92.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke.

146. (1) 1809, okt. 3-6. (2) **verschillende personen**. (3) veiling geleid door één van de verenigde griffiers, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Emmanuel Jacobus Teirlinck, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 1150 (767 - 153 - 66), appendix (54 - 5 - 5), prenten en curiosa, pp 67.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke.

147. (1) 1809, nov. 30 - dec. 1. (2) **Jean Herdies** (kanunnik St.-Donaaskathedraal en pastoor van het Begijnhof), **Charles Hamerlinckx** (kanunnik St.-Donaaskathedraal) en **François Parmentier** (pastoor St.-Janshospitaal). (3) veiling geleid door Pierre de Bay, notaris, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door weduwe De Moor en zoon, drukkers, in het Frans. (5) aantal loten: 344 (248 - 46 - 50), schilderijen, curiosa en kerkgewaden, pp 29.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke.

148. (1) 1810, jan. 9-13. (2) **Jacques van Wijsberghe** (geneesheer), **Jean-Fr. Poodts** (apotheker), **Jacques Cuvelier** (chirurgijn). (3) veiling geleid door één van de verenigde griffiers, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Daniël Bogaert-Dumortier in het Frans. (5) aantal loten: 884 (669 - 116 - 54), boeken van Poodts werden afzonderlijk geveild (36 - 9 - 0), plannen getekend en gegraveerd door H. Pulinx, kaarten, prenten, kunstvoorwerpen en varia, o.a. een guillocheerdraaibank, pp 85.

(6) signatuur: CB-UG (VC 648) en Archief de Bethune, Marke. (7) referenties: Vandenhole.

149. (1) 1810, apr. 24-27. (2) **Joseph van Caloen** (burgemeester Brugse Vrije) e.a. (3) veiling geleid door één van de verenigde griffiers, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Emmanuel Jacobus Teirlinck, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 735 (564 - 107 - 64), prenten, schilderijen en kunstvoorwerpen, pp 59.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke.

150. (1) 1810, mei. 7. (2) **Jean-Baptiste Pype** (pastoor St.-Janshospitaal). (3) veiling geleid door Pierre de Bay, keizerlijke notaris, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door weduwe De Moor en zoon, drukkers, in het Frans. (5) aantal loten: 145 (108 - 22 - 15), meubilair, kerkgewaden en varia.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke.

151. (1) 1810, mei. 23-24. (2) **Jean Vandemale sr.** (3) veiling geleid door één van de verenigde griffiers, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Emmanuel Jacobus Teirlinck, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 580, onderverdeeld in 6 klassen: theologie (68), jurisprudentie (54), kunst en wetenschappen (112), letteren (89), geschiedenis (229) en suppl. (23), uitzonderlijke verzameling schilderijen (Garemijn, Rubens, Van Dyck, Seghers, Steen, Teniers, e.a.).

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke.

152. (1) 1810, aug. 8-10. (2) **François Jamin** (geneesheer), **Anselme Odevaere** (rechter bij de rechtbank van eerste aanleg). (3) veiling geleid door Pierre de Bay, notaris, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door weduwe De Moor en zoon, drukkers, in het Frans. (5) aantal loten: 601 (441 - 81 - 79), 41 schilderijen en 32 curiosa, pp 49.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke, met notities "de Melgar".

153. (1) 1810, aug. 22-. (2) **Pierre-Louis de Molo** (apostolisch notaris, kanunnik St.-Donaaskathedraal en St.-Baafskathedraal in Gent), **Cathérine Blaere** (douairière van Pierre de l'Espée). (3) veiling geleid door T. d'Hauw, geassocieerde griffier, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door Emmanuel Jacobus Teirlinck, drukker, in het Frans. (5) aantal loten: 1078 (750 - 191 - 137) en 103 hs, 55 prenten, schilderijen, curiosa, meubels, muziekpartituren en kerkgewaden, pp 96.

(6) signatuur: OBB (S 383), met (prijs)notities van Legillon, en Archief de Bethune, Marke.

154. (1) 1810, dec. 17-21. (2) **Paul de Cock** (kunstschilder en architect, leraar aan de Academie) en **Hubert de Cock** (broer van Paul, lakenhandelaar en *amateur distingué*). (3) veiling geleid door één van de verenigde griffiers, veilingplaats op het stadhuis. (4) catalogus door weduwe De Moor en zoon, drukkers, in het Frans. (5) aantal loten: 418 (315 - 72 - 31) en 603 (392 - 51 - 160), een uitzonderlijke collectie van 72 prenten, schilderijen, porselein, aardewerk en lokale archeologica, pp 113.

(6) signatuur: Archief de Bethune, Marke en CB-UG (VC 666). (7) referenties: Vandenhole.

155. (1) z.d. (2) **Anoniem** *Catalogo van verboden boeken samengeraept uit verschillende veilingscatalogi* (samenvoeging van losse bladen uit 16 niet geïdentificeerde veilingcatalogi; de meest recente datum van de opgenomen publicaties is 1747)

(6) signatuur: OBB (S393)

156. (1) z.d. (2) **Anoniem** *Catalogus librorum prohibitorum* (samenvoeging van losse bladen uit 14 niet geïdentificeerde veilingcatalogi, waarvan twee met een approbatio uit 1755).

(6) signatuur: OBB (S89)

REGISTER 1. BEZITTERS VAN DE GEVEILDE BOEKEN-COLLECTIES⁶⁴

A.E.S., (1760), 41.

A.R.H., (1803), 114.

A.S.M.***, (1779), 39.

AMPE, Pierre, deken Lissewege, (1804), 122.

ASSERMAN, Philippus, Joannes, pastoor Zande, (1801), 105.

B.*** François, chirurgijn, Nieuwpoort, (1801), 108.

B.*** Philippe-Vincent, chirurgijn, Eeklo, (1805), 127.

BACKHUSIUS, Tilm., (1779), 39.

BAUWENS, Bernard, stokhouder, (1792), 76.

BECKERS, Joannes-Augustus, pastoor Moerkerke, (1780), 41.

BERGEER, Donatus, pastoor, (1793), 77.

BIERWART, Frans, pastoor hospitaal ter Potterie, (1789), 65.

BILLIET, Bernardus, pastoor Egem, (1802), 109.

BLAERE, Cathérine, douairière van Pierre de l'Espée, (1810), 153.

BOEVAERT, Carolus, *acdituus major* Sint-Salvatorskerk, (1799), 65.

BOUDINS, Bernardus, advocaat, (1777), 31.

BOUDINS, Franciscus, kanunnik OLV-kerk, (1761), 6.

BOUVAERT, François, advocaat, (1793), 77.

BOUVAERT, Joseph, rector St.-Anna, (1809), 145.

---

64 Het beroep, de functies en de titels zoals vermeld in de veilingcatalogi. Anonieme collecties werden hier niet opgenomen.

BOUVY, Guillaume, (1804), 121.
 BOUVY, Ignace-François, kanunnik OLV Kerk, (1805), 128.
 BRUGGEMAN, Pierre, (1772), 22.
 BUQUOY, weduwe Henricus Sebastianus, (1785), 59.
 BUQUOY, A.J., schepen proosdij St.-Donaas, (1786), 60.
 BUQUOY, Henri, (1793), 79.
 BUQUOY, Jacobus, (1789), 65.
 BUQUOY, Jacques Antoine, licentiaat *medecijnen*, (1801), 105.
 CAIMO, Joannes-Robertus, bisschop van Brugge, (1776), 29.
 CLE, François, advocaat, (1791), 71.
 CLE, P., advocaat, (1775), 26.
 COPPIETERS, Jean-Baptiste Joseph, stadsthesaurier en eerste schepen Brugge, (1786), 61.
 COPPIETERS (le BAILLY), Robert François, burgemeester Brugge, (1798), 95.
 CORTALS, F., procureur en notaris, (1787), 64.
 COUTTEAU, Charles, baljuw proosdij St.-Donaas, (1794), 82.
 CRUYSSAERT, L.F., pastoor Ramskapelle, (1782), 48.
 CUVELIER, Charles, chirurgijn, (1810), 148.
 CUSTIS, Charles-François, schepen Brugge en historicus, (1752), 1.
 DAMARYN de RAMSHOVEN, Philippe, ridder, (1808), 137.
 DE ARRAZOLA-ONATE, Marc-Albert, (1779), 38.
 De B.***, F.V.M., (1803), 119.
 DE BLAEUWE, P.P., raad Brugge, (1786), 62.
 DE BLENDE, Jean-Baptiste, schepen Brugge, (1784), 56.
 DE BOUCH, (1793), 94.
 DE BRU, George, (1807), 132.
 DE COCK, Hubert, lakenhandelaar, (1810), 154.
 DE COCK, Paul, kunstschilder, (1810), 154.
 DECORNIERS, chirurgijn-majoor bij het Vierset-regiment, (1799), 98.
 DE CROMBRUGGHE, François-A., schepen Brugse Vrije, (1804), 123.
 DE CUYPER, Pierre, pastoor Mariakerke, (1808), 137.
 DE GRASS, Albertus-Ignatius, ridder, (1760), 13.
 DE HU, Louis, kanunnik OLV-kerk, (1791), 69.
 DE JONGHE, J., onderpastoor St.-Walburga, (1793), 79.
 DELATER, Franciscus, (1780), 43.
 DE L'ESPEE, Jacques-Louis, schepen Brugge, (1774), 23.
 DE L'ESPEE, Jean-Baptiste, schepen Brugse Vrije, (1765), 9.
 DE L'ESPEE, Pierre, zie BLAIRE, Cathérine, (1810), 153.
 DE M., Jean-Baptiste, *amateur de Belles-Lettres*, (1777), 30.
 DE MILLECAMP, landmeter en schatter Brugse Vrije, (1800), 102.
 DE MOLO, Pierre-Louis, kanunnik St.-Donaaskathedraal en apostolisch notaris, (1810), 153.
 DE PENERANDA, A., stadsthesaurier Brugge, (1808), 144.
 DE PENERANDA de FRANCHIMONT, Pierre, schepen Brugge, (1793), 81.
 DE PENERANDA, zie VANDEN BOGAERDE, (1798), 95.

DE PESTELE, Josse, kanunnik St.-Salvatorskerk, (1793), 81.
 DE POTTER, Pieter-Clemens, Heer van Droghenwalle, (1760), 3.
 DE R.***, Jean-Baptiste, schepen Kortrijk, (1801), 108.
 DE R.***, Jean-François, schepen Kortrijk, (1805), 127.
 DESCHAMPS, Carolus, onderpastoor, (1768), 13.
 DE SCHIETERE, Charles, burgemeester Brugge, (1801), 106.
 DESCNAP, Guillaume, Joseph, geneesheer, Veurne, (1808), 142.
 DE SMIDT, Antoon, pastoor, (1790), 68.
 DE STAPPENS, Valentyn, (1777), 32.
 DE SUTTER, chirurgijn, (1805), 128.
 DEVAUX, Jacques, lid *Corps législatif* in Parijs, (1807), 136.
 DEVAUX, Joseph, geneesheer en professor, (1804), 123.
 DE VILLEGAS, Jean-Baptiste, schepen Brugse Vrije, (1805), 126.
 DE VOOGHT, Carolus, (1778), 37.
 DE VOOGHT, Pierre, François, Vincent, burggraaf, baljuw Brugge en Brugse Vrije, (1782), 49.
 DE WAEPENAERT, Pierre-Joseph, ridder, (1774), 25.
 DE WANDEL, Carolus, pastoor Maldegem, (1778), 33.
 DE WITTE, Guillaume, Charles, kanunnik St.-Donaaskathedraal, (1792), 73.
 DE WITTERT, Corneille, Jean, schepen Brugse Vrije, (1791), 70.
 DE WREE gezegd VERANNEMAN, Philippe-J., schepen Brugge, (1793), 80.
 D'HAUW, Bernard, (1804), 121.
 D'HAVESKERKE de WATERVLIET, Françoise-Catherine, jonkvrouw, (1784), 55.
 D'HERBE, Pierre, schepen proosdij St.-Donaas en landmeter Brugse Vrije, (1804), 123.
 D'HOOGHE de la GAUGERIE, Joseph-Ignace, commissaris rekenhof, (1797), 87.
 D.P.H.***, (1803), 111.
 E.R.A.B.E.D., kunstliehebber, (1803), 116.
 FERNANDE, Joseph, beeldhouwer, (1799), 101.
 FEUTA, Louis-Charles, geneesheer, (1808), 142.
 FEUTS, M. (?), geneesheer, (1806), 130.
 FRANCHOIS, Thomas, licentiaat *medecijnen*, (1778), 33.
 GAREMIJN, Jan, kunstschilder, (1799), 100.
 GERARD, Carryl, (1779), 40.
 GHELEYNS, Adriaan, pastoor Ramskapelle, (1808), 138.
 GILLIOTS, Jean-Baptiste, makelaar, (1797), 85.
 HAMERLINCKX, Charles, kanunnik St.-Donaaskathedraal, (1809), 147.
 HENNESY, Michel, voorzitter rechtbank, (1808), 137.
 HERDIES, Jean, kanunnik St.-Donaaskathedraal, (1809), 147.
 HERGODTS, Joseph, ontvanger keizerlijke domeinen, schepen Brugse Vrije, (1805), 125.
 JAMIN, François, geneesheer, (1810), 152.
 J.C.***, (1800), 103.
 JEZUÏETEN en ENGELSE JEZUÏETEN, (1778), 35.
 JONGBLOET, Jacobus, pastoor Hoeke, (1777), 31.

JOORIS, Leon, pastoor St.-Jacobs, (1792), 73.
 KEERMAN, André, deurwaarder Brugse Vrije, (1800), 102.
 KESTELOOT, Jean-Baptiste, rechter, (1803), 119.
 KESTELOOT, Theodoor, stadsgriffier, (1791), 72.
 KINJEDT, Guillaume, pastoor St.-Janshospitaal, (1806), 129.
 KLOOSTERBIBLIOTHEKEN, afgeschafte Kloosters, (1785), 58.
 KNOPFF, A.A., raadslid Brugge en ontvanger Berg van Barmhartigheid, (1781), 46.
 KNOPFF, Albertine, douairière van Adriaan de Bie, (1807), 136.
 L.***, Jean-François, schepen Kortrijk, (1799), 97.
 LACROIX, Wwe M.J., (1808), 143.
 LAMEIRE, Josephus, landmeter-schatter Brugse Vrije, (1803), 115.
 LAURENZ, Johannes, landmeter-schatter Brugse Vrije, (1798), 92.
 LAUWEREYNS de DIEPENHEDE, Charles-Pierre, schepen Brugge, (1780), 67.
 LEDOULX, Pieter-Franciscus, kunstschilder, (1808), 140.
 LIPPENS, Pierre-Jean, pastoor Beerst, (1807), 136.
 MAEYENS, Joannes-Bapt., pastoor OLV- kerk, (1780), 41.
 MAGERMAN, Johannes, pastoor St.-Michiels, (1789), 65.
 MARANT, Aug.-Balth., (1789), 66.
 MARQUIER, J., advocaat, (1772), 18.
 MATTHYS, Charles-Philippe, kanunnik St.-Donaaskathedraal, (1808), 139.
 M.H., (1797), 86.
 M.K., (1797), 86.
 MOENTACK, Charles, vicaris St.-Donaaskathedraal, (1807), 134.
 MOENTACK, F., advocaat, (1766), 10.
 MOENTACK, Jean-Baptiste, vicaris St.-Donaaskathedraal, (1808), 142.
 NEUDT, Jean-Benoît, rechter, (1807), 132.
 ODEVAERE, Anselme, rechter, (1810), 152.
 ODEVAERE, Max., (1780), 43.
 O'DONNEGHEUE, Robert, raadspensionaris, (1798), 94.
 ONRAEDT, Jean-Claude, griffier vierschaar en pensionaris, (1805), 128.
 PAVOT, Charles, pastoor Sijsele, (1803), 119.
 PARMENTIER, François, SJ, pastoor St.-Janshospitaal, (1809), 147.
 PEELLAERT, A.D., (1780), 44.
 PEEMANS, Carolus, (1778), 34.
 POL, Benoît, rechter, (1804), 120.
 POOTS, Jean-François, apotheker, (1810), 148.
 P.R.D.***, (1778), 37.
 PULLINX, Henri, architect, (1787), 63.
 PYPE, Joannes-Bapt., kanunnik St.-Salvatorskerk, (1795), 83.
 PYPE, Jean-Baptiste, pastoor St.-Janshospitaal, (1810), 150.
 ROELS, J., kanunnik St.-Donaaskathedraal, (1781), 47.
 ROELS, Balduin, kapelaan St.-Walburga, (1803), 112.
 ROTSAERT, Louis, François, (1766), 11.
 ROTSAERT de HERTAING, Marie-Alberte, (1791), 71.
 SAGERS, D., pastoor Sluis, (1798), 89.

SCHARRE, Petrus, (1778), 36.
 SEGHERS, Donatus, landmeter Brugse Vrije, (1792), 74.
 SIMON, N., kanunnik St.-Donaaskathedraal, (1764), 8.
 SIMON, François-Xavier, schout Brugge, (1791), 69.
 SPITAEEL, François-Jacques, pastoor Zarren, (1770), 14.
 STANFIELD, F., (1802), 110.
 STOCK, Jean, rechter, (1804), 107.
 STORDEUR, Louis, pastoor Aardenburg, (1807), 135.
 SUNAERT, Joan-Bapt., *sacellanus* St.-Gilleskerk, (1789), 65.
 SUVEE, J., notaris, (1767), 12.
 TAVERNIER, Petrus, (1778), 34.
 VAN AUWERGHEM, kanunnik, (1764), 7.
 VAN BIESBROUCK, F.J., kanunnik St.-Salvatorskerk, (1807), 133.
 VAN CALOEN, Pierre, (1807), 131.
 VAN CALOEN, Anselme, douanemeester, (1807), 131.
 VAN CALOEN, Joseph, burgemeester Brugse Vrije, (1808), 137 en (1810), 149.
 VANDEN BOGAERDE, André, burgemeester Brugse Vrije, (1803), 117.
 VANDEN BOGAERDE de PENERANDA, (1798), 95.
 VANDENMAELE, Jean, sr., (1810), 151.
 VANDEN FOSSE, Guillaume, Heer van Avecappelhove, (1771), 17.
 VANDEN HEEDE, Jean-Jacques, licentiaat *medecijnen*, (1772), 20.
 VANDER STRICHT, J., (1776), 28.
 VANDER VLIERT, A., ridder, (1790), 68.
 VANDER VLIERT, Henri, (1799), 98.
 VANDER WOUWERE, Louis-Ferdinand, burgemeester Brugse Vrije, (1792), 78.
 VAN DEURNE, Charles, Heer van Grevelinghen, (1771), 16.
 VAN HAMME, Matthias, kanunnik St.-Donaaskathedraal, (1781), 45.
 VAN HESE, Jean, priester-schrijver, (1803), 111.
 VAN LAEREBEKE, Matthias, (1805), 125.
 VAN MAELE, Zeger, kanunnik St.-Donaaskathedraal, (1760), 2.
 VAN OEKELEN, Jacobus, pastoor Lapscheur, (1778), 33.
 VAN OVERLOOPE, J., hoofdman zestendeel Brugge, (1784), 54.
 VAN OVERLOOPE, S.P., inspecteur keizerlijke gebouwen, (1770), 15.
 VAN PARIJS, Joseph, kanunnik St.-Salvators, (1807), 136.
 VAN PARIJS, Pierre, kanunnik St.-Donaaskathedraal, (1804), 121.
 VAN PRAET, Weduwe, Joseph, (1792), 75.
 VAN ROOSEBEKE, P.A., baljuw Oudenburg, (1801), 107.
 VAN SPEYBROECK, E., timmerman en architect, (1787), 64.
 VAN TOURS, Ignatius, stadssecretaris Brugge, (1764), 7.
 VAN WYMELBEKE, Dominique, makelaar, (1808), 138.
 VAN WYNSBERGHE, Jacques, medicus, (1810), 148.
 VERANNEMAN, (de Wree), Philippe-J., schepen Brugge, (1793), 80.
 VERANNEMAN DE WATERVLIET, Jean-Joseph, (1808), 141.
 VERHELLE, Ignatius, pastoor Houtave, (1783), 50.
 VERHOUBE, Jean-François, raadslid Brugge, (1772), 21.

VERPLANCKE, Joseph, handelaar, (1792), 76.
 VLEYS, Frans-Petrus, kapelaan, (1775), 27.
 VLEYS, Henri-Joseph, Heer van Ten Doele, (1760), 5.
 WAUTERS, Jean-Jacques, advocaat, (1783), 53.
 WEMAES, Jean-Baptiste, priester, (1802), 110.
 WILLAEYS, François, makelaar, (1784), 57.
 WYTS, P.A.E., *presbyter*, (1775), 27
 X.W.Q., (1783), 51.

REGISTER 2. BEROEPEN EN FUNCTIES VAN EIGENAREN VAN BIBLIOTHEKEN

Clerici

bisschop	29.
kanunniken St.-Donaaskathedraal	2, 8, 45, 47, 73, 121, 134, 139, 142, 147, 153.
kanunniken St.-Salvatorskerk	81, 83, 133, 136.
kanunniken OLV-kerk	6, 69, 128.
kanunnik	7.
pastoors, stadsparochies	33, 65(2), 68, 73, 77, 129, 147(2), 150.
pastoors, Brugse Vrije	14, 31, 33(2), 41, 49, 50, 89, 105, 109, 119, 122, 135, 136, 137, 138.
priesters en kapelaans	13, 27(2), 65(2), 79, 110, 111, 112, 145, 151.
reguliere clerici	35, 58, 147.

Politiek personeel en ambtenaren

Brugge:

burgemeesters	95, 107.
schepenen	23, 56, 61, 67, 70, 80, 81.
baljuws	49, 82.
schout	69.
anderen	1, 7, 12, 21, 46, 54, 60, 61, 62, 72, 82, 94, 95, 123, 131, 144.

Brugse Vrije:

burgemeesters	78, 117, 137, 149.
schepenen	9, 81, 123, 125, 126.
baljuws	49, 107.

andere steden	17, 97, 108, 127.
---------------	-------------------

provinciale ambtenaren	63, 131.
ambtenaren centrale overheid	15, 125, 131, 136.
<i>Edellieden</i>	1, 3, 5, 9, 11, 13, 15, 16, 17, 23, 25, 49, 54, 55, 61, 67, 68, 70, 71, 78, 80, 81, 94, 95, 97, 106, 117, 123, 126, 131, 144, 149.
<i>Rechtsgeleerden</i>	
advocaten	10, 18, 21, 26, 31, 53, 77.
notarissen	12, 59, 64.
deurwaarders	102.
rechters	107, 119, 120, 132, 137, 152.
raadspensionarissen	17, 21, 23, 46, 62, 128, 131.
<i>Geneesheren, chirurgijnen en apothekers</i>	33, 98, 105, 108, 123, 127, 128, 142(2), 148(3), 152.
<i>Architecten en landmeters</i>	63, 73, 92, 102, 115, 123, 154.
<i>Handelaren en makelaars</i>	57, 76, 85, 138, 154.
<i>Kunstenaars</i>	63, 100, 101, 140, 154.
<i>Weduwen en douairières</i>	55, 59, 71, 74, 143, 153.

REGISTER 3. VEILINGMEESTERS

Bauwens, Bernard, kunstschilder	59, 100.
Bouvard, J., stokhouder	72, 73, 76, 90.
Canneel, A.	122, 124.
Canneel, B.	124, 132, 140.
De Bay, Pierre, notaris	121, 128, 129, 139, 147, 150, 152.
De Busscher, Joseph, librariër-bibliopool	27, 28, 32, 33, 34, 39, 41, 42, 45, 47, 48, 50, 51, 52, 57, 65, 110.
De Cock, Paulus, kunstschilder	52.
De Crombrugge, François, griffier	127.
Deligne, F., stokhouder	74, 75, 77, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 96, 97, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 108.
De Meere, J., kunstschilder	11.
De Moor, Corneel, librariër-bibliopool	54, 113, 117.
De Peneranda, A.	106, 112, 113, 118, 126, 130.
De Sloovere, Pieter, drukker	1, 5, 7.
D'Hauw, Th., geassocieerde griffier	153.

Frick, Bernard, kunstschilder	116.
Garemijn, Jan, kunstschilder	49.
Huygens, Jacques, notaris	93.
Pavot, G., stekhouder	59, 60, 61.
Roose, Paul, drukker	2, 3, 4.
Vander Hofstad, J., notaris	107, 109.
Van Praet, Joseph, librariër-bibliopool	8, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 29, 30, 31, 35, 36, 38, 40, 46, 49, 53, 55, 56, 58, 62, 66.
Van Praet, Weduwe en zoon	115.
Verhulst, B., stekhouder-notaris	63, 64, 67, 68, 69, 70, 71, 78, 79, 80, 81, 82, 85, 91, 92, 111, 114, 117, 119, 120, 123, 125.
Anonieme veilingmeesters:	
"de vereenigde griffiers"	133, 134, 137, 138, 141, 142, 143, 145, 146, 148, 149, 151, 154.
"competente deurwaarder"	94, 95, 98.

REGISTER 4. VEILINGPLAATSEN

Academie (Academiestraat)	(1760) 2, 3, 4, 5.
Hof van Commercie (Sint-Jakobsstraat)	(1764 - 1768) 8, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 30, 31, 33, 35, 41, 42, 46, 49, 50.
Stadhuis (in de grote bovenzaal)	(1784 - 1810) 55, 56, 57, 58, 59, 60, 63, 64, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149.
Sterfhuizen:	
Tours	(1764), 7.
De L'Espée	(1765), 9.
Moentack	(1766), 10.
Rotsaert de Hertaing, in de Hoogstraat	(1766), 11.

Van Overloope, op de Munt	(1770), 15.
De Waepenaert, naast de Augustijnebrug	(1774), 25.
Van Hamme, Drie Koningenstraat	(1781), 45.
Roels, Philipstockstraat	(1781), 47.
De Vooght, Naaldenstraat	(1782), 49.
Wauters, Kuipersstraat	(1783), 53.
Coppieters, Garenmarkt	(1786), 61.
De Blaeuwe	(1786), 62.
Vanden Wouwere, bij de Molenbrug	(1792), 78.
Garemijn, Grauwwerkersstraat	(1799), 100.
Lameire, Beenhouwersstraat	(1803), 115.
Vanden Bogaerde, Langestraat	(1803), 117.

Andere locaties:

Een leeg huis in de St.-Jansstraat	(1752), 1.
Het bisschoppelijk paleis	(1776), 29.
De aula van het jezûïetencollege	(1778), 35.
De Parys-halle (ten huize A. Callens)	(1783), 52.
Bij J.J. vande Male op den Dijver	(1792), 75.
Het huis van de erfgenamen, Oude Zak	(1797), 85.
Bij F. de Gelder, Kartouizerinnenstraat	(1803), 118, 119, en (1804), 120, 123.

REGISTER 5. DRUKKERS VAN VEILINGCATALOGI

Bogaert-Dumortier, Daniël ⁶⁵	140.
De Busscher, Joseph ⁶⁶	25, 27, 28, 32, 33, 34, 37, 39, 41, 42, 45, 47, 48, 50, 51, 52, 57, 59, 60, 61, 64, 65, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 79, 81, 82, 83.
De Busscher, Joseph en zoon ⁶⁷	77, 78, 79, 81, 82, 83, 84, 86, 88, 89.
De Busscher-Marlier, Guillaume ⁶⁸	95, 96, 97, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 107, 108, 110, 111, 114, 116, 119, 120, 123, 125, 140, 148.

65 Daniël Bogaert-Dumortier, oudste zoon van Joseph Bogaert (1752-1820, meester-drukker vanaf 1780), had een eigen drukkerij in de Philipstockstraat vanaf 1805.

66 Joseph de Busscher (1741-1824), drukker-uitgever en boekhandelaar vanaf 1770, had zijn winkel en atelier op verschillende opeenvolgende adressen in de stad.

67 Associatie vader en zoon tussen 1795 en 1798.

68 Guillaume De Busscher-Marlier nam in 1796 de drukkerij van zijn vader Joseph over; hij leidde deze werkplaats tot ca. 1852.

De Moor, Cornelis ⁶⁹	54, 71, 72, 73, 75, 77, 78.
De Moor, Cornelis en zoon ⁷⁰	81, 87, 91, 92, 94, 102, 109, 113.
De Moor, Weduwe en zoon ⁷¹	98, 100, 117, 121, 122, 124, 128, 129, 132, 139, 144, 147, 150, 152, 154.
De Sloovere, Pieter ⁷²	1, 5, 7.
Roose, Paul ⁷³	2, 3, 4.
Teirlinck, Emmanuel Jacobus ⁷⁴	127, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 141, 142, 143, 145, 146, 149, 151, 153.
Van Eeck, Frans ⁷⁵	80, 85, 106, 112, 118.
Van Eeck, Frans en zoon	126, 130.
Van Praet, Joseph ⁷⁶	8, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 29, 30, 31, 35, 36, 38, 40, 44, 46, 49, 53, 55, 56, 58, 62.
Van Praet, Joseph en zoon ⁷⁷	63, 67.
Van Praet, Weduwe en zoon ⁷⁸	74, 90, 93, 98, 115, 117.

---

69 Cornelis de Moor was meester-drukker van 1764 tot 1799. Zijn werkplaats "In de naam Jezus" bevond zich in de Philipstockstraat.

70 Cornelis de Moor jr. werkte samen met zijn vader van 1775 tot 1799, het jaar waarin de vader overleed.

71 Na het overlijden van Cornelis de Moor sr. namen zijn weduwe en zoon de werkplaats over, en dit tot 1825.

72 Pieter de Sloovere (1712 - 1767) was eerst als boekhandelaar-boekbinder, vervolgens ook als drukker-uitgever actief vanaf 1737 tot 1767. Zijn werkplaats "In den Braembosch" bevond zich in de Predikherenstraat.

73 Paul Roose volgde in 1734 zijn overleden gelijknamige vader als drukker-uitgever op; hij overleed in 1773. Zijn werkplaats verhuisde naar verschillende, opeenvolgende adressen in de stad.

74 Emmanuel Jacobus Teirlinck (1778 - 1834) vestigde zich na 1800 in Brugge; hij had zijn boekdrukkersatelier in de Breidelstraat.

75 François van Eeck leidde een boekdrukkerswerkplaats in Brugge van ca. 1787 tot ca. 1795. Zijn atelier was gevestigd in de Hoogstraat, vervolgens in de Wollestraat.

76 Joseph van Praet (1724 - 1792), drukker-uitgever en boekhandelaar, had van 1762 tot aan zijn dood zijn winkel en werkplaats "In 't Waepen van Oostenrijk" in Kuipersstraat.

77 Joseph van Praet en zoon waren partners tussen 1787 en 1792.

78 Weduwe Van Praet en zoon hebben de drukkerij en boekhandel na 1792 verdergezet, en dit tot 1808.

REGISTER 6. TAALGEBRUIK

Nederlands	22, 52, 59, 64, 92, 100, 115, 122.
Latijn	2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 14, 18, 19, 20, 21, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 36, 37, 39, 41, 43, 45, 47, 48, 50, 51, 53, 62, 65, 66.
Frans	1, 5, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 23-26, 30, 32, 35, 38, 40, 42, 44, 46, 49, 54- 61, 63, 67-91, 93-99, 101-114, 116- 121, 123-154.

REGISTER 7. OBJECTEN DIE SAMEN MET BOEKEN GEVEILD WERDEN

Alaam en gereedschap	25, 73, 92, 100 (schilders-alaam), 115, 137, 16 (draaibank), 148 (guillo- cheermachine).
Anatomische curiosa	1, 96, 112 (foetussen en genetische monsters), 131.
Bloemen en bloembollen	99, 101, 115.
Camera obscura	5, 10, 22, 25, 29, 52, 54, 57, 59, 79, 123, 151.
Curiosa en inhoud van curiositeitskabinetten	1, 12, 13, 30, 51, 59, 61, 65, 86, 88, 91, 94, 96, 97, 102, 106, 112, 117, 119, 120, 128, 131, 141, 146, 147, 152, 153.
Handschriften	1, 5, 13, 25, 29, 52 (miniaturen), 94, 140 (130 loten).
Jachtwapens	13, 16, 23, 71, 72, 115.
Kaarten (land- en zee-)	13, 19, 55, 62, 91, 92, 102, 114, 123, 145, 148.
Kerkgewaden	13, 52, 123, 129, 134, 135, 137, 139, 142, 144, 145, 147, 150, 153. partijen zijden en gouden stoffen voor kerkgewaden : 129.
Klokken en horloges	9, 20, 22, 25, 51, 52.
Kunstvoorwerpen	1, 13, 28, 29, 52, 113, 118, 124, 126, 127, 131, 140, 148, 149.
Medailles	49, 85, 101, 102, 111 (uitzonderlijke collectie), 119, 123.
Munten	72, 101, 102, 105, 111 (uitzonderlij- ke collectie), 119.
Muziekinstrumenten	1, 2, 5, 9, 10, 16, 20, 94, 118, 132,

	134.
Muziekpartituren	12, 13, 19, 25, 35, 65, 131, 137, 140, 145, 153.
Ommelopers	92, 102, 114, 121.
Papier	49, 77, 93, 84.
Porselein	22 (Japanse porselein, koffie- en theeserviezen), 72, 102, 154.
Prenten (aantal)	1, 7, 11, 15(85), 19, 24, 49, 52(110), 59, 70, 78, 81(83), 82, 84(173), 88, 89, 90, 91, 95, 96, 98, 100(310), 101, 102, 114, 117, 119, 123, 126(277), 139, 140, 144, 145, 146, 148, 149, 153, 154.
Schilderijen (aantal)	1, 5, 11(128), 12, 15(300), 17, 20(42), 22, 24, 25, 49, 52(176), 59(149), 61, 70, 71(40), 78, 81, 82, 85, 95, 98, 100(172), 101, 102, 106, 113(142), 116(307), 117, 119, 120, 123(149), 124, 126(79), 139, 140, 141, 144, 145, 147, 149, 151, 152, 153, 154.
Stenen	72, 84 "pierres turcs" , 95.
Tekeningen	11, 13, 19, 52, 59, 100(172), 101, 126, 140, 149.
Toestellen en en instrumenten	
Astronomische instrumenten	12, 72, 77, 96, 102, 112, 123.
Natuurwetenschappelijke toestellen	57, 59, 79, 92, 123.
Optische toestellen	5, 10, 12, 16, 22, 46, 52, 55, 57, 62, 72, 79, 91, 115, 123, 131, 153.
Mathematische toestellen	92, 102, 115 (167 loten), 123, 151.
Medische instrumenten	105, 127, 142.
Vernis en verven	52 (fijnste Indische inkt), 59 (rood zegellak), 84, 100.
Zilverwerk	51, 52, 59, 129, 131.
Wijnen en likeuren	25, 86, 89, 98, 99, 114, 122, 124, 126, 128.

REGISTER 8. BEWAARPLAATS EN PLAATSNUMMERS VAN BRUGSE VEILINGCATALOGI

Openbare Bibliotheek Brugge (OBB)

1	S 398	117	HF 51
2	S 392 I	122	HF 55
3	S392 II	123	HF 48
4	S 392 III	124	HF 40
5	S 437	125	HF 62
35	270; S 390	126	HF 44
49	S 391	128	HF 70
58	B 495	131	HF 72
67	Fotocopie UCL	133	HF 71
92	BR 61 I	134	HF 66
101	HF 41	140	S 384
109	HF 43	153	S 383
111	HF 49	155	S 393
		156	S 89

Centrale Bibliotheek, Universiteit Gent (CB-UG)

1	VC 143	70	VC 434
11	VC 214	71	VC 437
15	VC 248	72	VC 439
29	VC 295	74	VC 453
30	VC 310	78	VC 457
35	VC 328	85	VC 492
49	VC 362	113	VC 565
61	VC 395	140	VC 627
65	VC 415	148	VC 648
68	VC 429	154	VC 666
69	VC 432		

Koninklijke Bibliotheek Albert I, Brussel (KB-Brussel)

1	VH 22.532A, VI 87.084A18
25	R 47.903/524
35	VB 12.150A15, VB 12.150A20
49	VH 22.582A, III 16.176A, VI 87.084A173, VI 87.084A76
51	R 47.903/582
52	II 95.058AVI 8

- 58 VH 22.593A
59 II 94.058 VI 10
76 R 47.903/526
105 R 47.903/527

Archief de Bethune, Marke

Veruit de belangrijkste collectie Brugse veilingcatalogi(zonder plaatsnummers).

7, 8, 9, 10, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 30, 31, 33, 35, 41, 42, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 60, 62, 63, 64, 68, 75, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154.

Centrale Bibliotheek KUL, Leuven (CB-KUL)

18, 32, 34, 36, 37, 38, 39, 40: A 48715 I tot A 48715 VIII.

Universitaire Bibliotheek UCL, Louvain-la-Neuve (UC-UCL)

41, 43, 44, 66, 67, 75: A 48716 I tot A 48716 VI.

Franse kloosterlingen via West-Vlaanderen naar Sluis (1907-1939)

Inleiding

Vóór de revolutie van 1789 was het onderwijs in Frankrijk nagenoeg helemaal in handen van de Katholieke Kerk. De godsdienstvervolgving tijdens de revolutieperiode maakte daar een bruusk einde aan. Maar ten gevolge van het concordaat tussen Napoleon I en de paus in 1801 kon de Kerk in de loop van de negentiende eeuw geleidelijk haar machtspositie inzake onderwijs herstellen. Na 1900 kwam er over Frankrijk een nieuwe golf van kerkvervolgving die vooral het katholiek onderwijs viseerde. In 1902 brachten de verkiezingen een socialistische en antiklerikale meerderheid aan de macht. De regeringen Waldeck-Rousseau en Combes namen zich voor om binnen afzienbare tijd alle geestelijken uit het onderwijs te bannen. Een decreet uit 1904 voorzag in de sluiting van alle scholen waar religieuze les gaven. Hun leerlingen waren echter te talrijk om meteen allemaal in het openbaar onderwijs te kunnen opgenomen worden, zodat de regering besloot ieder jaar een aantal scholen te sluiten. Vrije katholieke scholen die wilden blijven voortbestaan waren dus na verloop van tijd verplicht Frankrijk te verlaten. De voorkeur van veel onderwijzende congregaties ging uit naar België. In dat land domineerde de Katholieke Partij het politieke leven en de clerus had er grote invloed. De provincie West-Vlaanderen oefende de grootste aantrekkingskracht uit op de bannelingen¹. Dat kwam vooral door het gemak waarmee de bisschop van Brugge autorisatie verleende aan de

---

1 K. ROTSAERT, 'Franse kloosterlingen op de vlucht in West-Vlaanderen', in: *Biekorf*, 100 (2000), p. 19-27; ID., 'De zwarte invasie', in: *Biekorf*, 101 (2001), p. 17-24.

Franse kloosterlingen om zich in zijn bisdom te komen vestigen. Tussen 1901 en 1904 openden niet minder dan 107 Franse communiteiten een "vluchthuis" in West-Vlaanderen. De meesten waren afkomstig uit de noordelijke departementen van Frankrijk. Vanaf midden 1903 zette bisschop G. Waffelaert een rem op deze wat hij zelf noemde "zwarte invasie". Daar waren verschillende redenen voor: politieke druk vanwege de regering die vreesde voor een diplomatiek incident met Frankrijk, weerstand vanuit de linkse oppositie die nog een grotere klerikalisering van Vlaanderen voorspelde en ongerustheid onder de Belgische kloostergemeenschappen die de inkomsten vanwege "milde weldoeners" voortaan wellicht zouden moeten delen met de ingewekenen.

Franse religieuze congregaties die geen autorisatie verkregen van de Brugse bisschop probeerden het in andere Belgische bisdommen of in een ander land, o.m. in Nederland. Dat verklaart de komst van Franse kloosters in Oosterhout, Hulst, Sluis e.a. In dat laatste vrij kleine grensstadje vestigden er zich vier. Maar dat had nog een andere oorzaak. Franse zusters die al een vluchthuis hadden in Brugge, werden opgeschrikt door de geruchten dat er na de parlementsverkiezingen van 1912 ook in België wel eens een antiklerikale regering aan de macht kon komen. Vandaar dat zij uitkeken naar een nieuwe "pied à terre" over de Belgische grens. Vast staat dat de dichtbevolke Franse religieuze instituten hun stempel drukten op het sociale en culturele leven in het Zeeuws-Vlaamse stadje².

Pensionnat Saint-Joseph (Frères des Ecoles Chrésiennes de Saint Omer)

De belangrijkste Franse instelling die zich op het grondgebied van Sluis kwam vestigen was het "Pensionnat Saint Joseph" uit Sint-Omaars (Saint Omer) in het departement Pas-de-Calais. Dit pensioonaat met middelbare school werd bestuurd door de "Frères des Ecoles Chrésiennes". Die lieten even buiten Sluis een groot en modern

---

2 S.J.M. HULSBERGEN, 'Franse kloostergemeenschappen in Sluis', in: *Zeeuws Tijdschrift*, 1982, p. 113-119; Schriftelijke informatie van A.R. Bauwens (Heemkundige kring West-Zeeuws-Vlaanderen), drs. W. Brand (archivaris bisdom Breda) en C. de Ridder (Zeeuws Archief, Middelburg).

gebouwencomplex optrekken en brachten er het prestigieuze pensioonaat in onder. Dertig jaar lang was dit instituut een parel aan de kroon van het toen nog zeer rustige Sluis³.

De congregatie van de Broeders van de Christelijke Scholen werd in 1681 te Reims gesticht door de H. Joannes Baptiste de la Salle voor de opvoeding en het onderwijs van de jeugd. Ze werd veruit de grootste broedercongregatie en geraakte over de hele wereld verspreid. In Frankrijk bestuurden de broeders honderden instellingen voor lager en middelbaar onderwijs. Eén daarvan was het "Pensionnat Saint Joseph" te Sint-Omaars. Het werd geopend in 1724 en hield op te bestaan na het uitbreken van de Franse Revolutie. In 1854 werd het pensioonaat heropend. Onder de directie van Frère Evarist Abel (1888-1924) beschikte de school over een volledige middelbare afdeling en een voorbereidende afdeling en verwierf een grote reputatie in de streek van Sint-Omaars.

Al heel vroeg na het aantreden van de Franse antiklerikale regering vond Frère Evarist Abel het aangeraden om uit te kijken naar een nieuwe vestigingsplaats buiten Frankrijk. Zijn voorkeur ging daarbij uit naar de Belgische stad Menen, net over de Belgische grens en niet zo ver van Sint-Omaars. Maar de wijze waarop hij dat plan aanpakte was zo ongelukkig dat het wel moest mislukken. Nadat de directeur een optie had genomen op een geschikt terrein, wendde hij zich in maart 1903 tot het stadsbestuur van Menen met een dubbele vraag: de toestemming om op dat terrein zijn pensioonaat te bouwen en de tussenkomst van het stadsbestuur om de bisschoppelijke autorisatie te bekomen. De burgemeester legde die laatste vraag voor aan pastoor-deken Dupan van Menen die op zijn beurt de bisschop verwittigde⁴. Vicaris-generaal Rembry antwoordde dat de bisschop in geen geval autorisatie zou verlenen die op deze ongewone wijze aangevraagd werd en dat verder aandringen nutteloos was⁵. Mgr. Waffelaert was

---

3 G. DOBBELAAR, 'Het "Pensionnat Saint Joseph" te Sluis', in: *Bijdragen tot de geschiedenis van West-Zeeuws-Vlaanderen*, 1999, p. 199-222; *Franse Broeders van de Christelijke Scholen in Nederland*, [z.p.z.d.], en *Korte levensbeschrijving van Franse Broeders van de Christelijke Scholen in Sluis*, [z.p.z.d.].

4 BRUGGE, Bisschoppelijk Archief, Acta Waffelaert 1903, p. 114, pastoor-deken Dupan aan Mgr. Waffelaert (27 maart 1903).

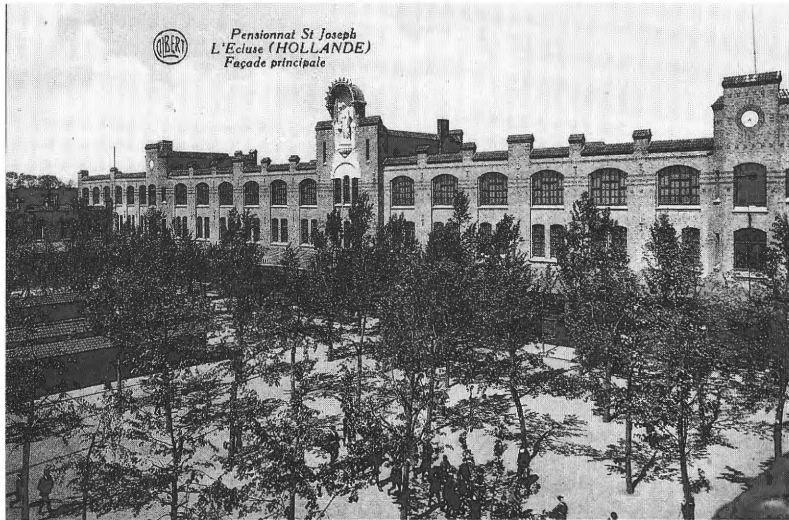
5 BRUGGE, Bisschoppelijk Archief, Acta Waffelaert 1903, p. 114, vicaris-generaal Rembry aan pastoor-deken Dupan (28 maart 1903).

blijkbaar niet gesteld op politieke tussenkomst. Pogingen van de broeder-directeur om een vestigingsplaats te vinden in het bisdom Doornik mislukten eveneens. De suggestie om het in Nederland te proberen kwam o.m. van de benedictijnermonnik Butruille uit de abdij van Wisques nabij Sint-Omaars, die uitgeweken was naar Oosterhout in Noord-Brabant.

De monnik legde contacten met het bisdom Breda waartoe Sluis behoorde. Bisschop Leyten gaf de toestemming om er een Frans pensionaat op te richten. De "Fondation Jean-Baptiste de la Salle" werd gesticht en werd eigenaar van een terrein van vijf en een halve hectare langs de weg die Sluis met Breskens verbindt. Architect Villain uit Rijsel tekende de plannen voor de nieuwe instelling. De eerste steen werd gelegd op 21 november 1907 en gezegend door pastoor Blicck van Sluis.

Op 24 juni 1908 werd het pensionaat te Sint-Omaars bij decreet gesloten. Het moest leeg zijn op 1 september. De bouwwerken in Sluis moesten dus dringend versneld en de verhuis moest voorbereid worden. Voor het transport van de inboedel werd gebruik gemaakt van Rijnaken. Deze voeren van Sint-Omaars via Brugge naar Sluis. De pensionairs konden op 6 oktober vertrekken voor een nieuw schooljaar in een nieuw pensionaat in een ander land. Buiten alle verwachtingen in hadden er zich 325 leerlingen ingeschreven. Als verzamelplaats werd het spoorwegstation van Hazebroek (Hazebrouck) aangeduid, vanwaaruit een speciale trein vertrok naar Brugge. Met eveneens speciale trams werd de reis naar Sluis verder gezet. Daags na de aankomst werd een H. Geestmis opgedragen in de parochiekerk van Sluis en daarmee was het schooljaar 1908-1909 begonnen. Het pensionaat telde verschillende studierichtingen. Vooreerst was er een volledige middelbare afdeling die voorbereidde op het baccalaureaat. Daarnaast waren er ook de hoogste drie klassen van het lager onderwijs ingericht. Verder was er een afdeling van voortgezet lager onderwijs met keuzevakken als handel, landbouw, technisch tekenen e.a. Tenslotte beschikte het pensionaat nog over werkplaatsen voor hout- en ijzerbewerking. Zij boden aan alle leerlingen de gelegenheid om buiten de lessen allerlei handvaardigheden aan te leren. Niet alleen om die redenen was het Franse pensionaat te Sluis één van de modernste uit zijn tijd, maar ook wat betreft de inrichting was het zijn tijd ver vooruit. Het beschikte over een zeer praktisch gebouw met

Voorgevel van het "Pensionnat Saint Joseph", nu volledig verdwenen. (*Archief van de Broeders van de Christelijke Scholen, Cuijk (Nl.)*)

ruime leslokalen en brede gangen. Overal was er centrale verwarming en elektrische verlichting. Er was een gymzaal, een badzaal, een feestzaal, een muziekzaal, een fysicalokaal, een scheikundelokaal en zelfs een zwembad. Het lerarenkorps bestond uit broeders en lekenleraars die uit Frankrijk overgekomen waren. Frère Evarist Abel had er de leiding tot 1924. Hij werd opgevolgd door Frère Emilien-Paul (1924-1930) en later door Frère Georges (1930-1939). De geestelijke zorg in het pensionaat bleef toevertrouwd aan Franse priesters uit het bisdom Arras. In de tuin werd voor hen een priesterhuis gebouwd. Het dertig koppen tellende dienstpersoneel kwam overwegend uit Sluis, Oostburg en Maldegem. In 1912 waren er al bij de vijfhonderd leerlingen en een uitbreiding van de gebouwen drong zich op. In dat jaar werd o.m. een grote kapel aan het complex toegevoegd.

Midden de grote vakantie van 1914 brak de Eerste Wereldoorlog uit. De schooldirecteur en kloosteroverste Frère Evarist Abel wees de jonge broeders op hun plicht hun vaderland te verdedigen ondanks het feit dat Frankrijk hen zo onheus had behandeld. De meerderheid van de broeders en van de lekenleraars verlieten "Saint Joseph" en lieten zich inlijven in het Franse leger. Nederland wist zijn neutraliteit te bewaren en kon aan het oorlogsgeweld ontsnappen. Toch waren de gevolgen van de oorlog voor het pensionaat in Sluis aanzienlijk. Vanaf

eind augustus 1914 werd een deel van de gebouwen ingenomen door militairen van het Nederlandse leger die deel uitmaakten van de grenswacht. Begin september werd het Franse pensionaat tevens een opvangcentrum voor Belgische vluchtelingen. Desondanks waren de broeders van plan een nieuw schooljaar te beginnen. Het werd slechts uitgesteld tot 1 oktober. De ouders werden ervan verwittigd dat broeders de pensionairs zouden komen ophalen in de voornaamste steden van de departementen Nord en Pas-de-Calais. Een 150-tal leerlingen gaven gevolg aan deze oproep. Samen met een aantal Belgische jongeren -kinderen van vluchtelingen- begonnen ze het schooljaar 1914-1915. Zij deelden de gebouwen met soldaten, vluchtelingen en met het Rode Kruis. Dat bracht heel wat praktische problemen met zich mee. Ook de ravitaillering werd een probleem. Daarnaast drong het bij iedereen stilaan door dat de oorlog wel eens lang zou kunnen duren. Toen in december 1914 nog een aantal leerkrachten naar het front vertrokken, werd de toestand onhoudbaar. Uiteindelijk werd besloten om de pensionairs die afkomstig waren uit de nog vrije gebieden in Frankrijk te repatriëren. Vergezeld van drie broeders gingen ze op 1 juli 1915 te Vlissingen aan boord van de "Princes Juliana" of van de "Sussex" en gingen twee dagen later aan wal in Dieppe. Met de overgebleven Franse en de groep Belgische leerlingen begonnen de broeders het schooljaar 1915-1916 en ook het volgende werd afgewerkt. Pas eind augustus 1917 konden een paar broeders nog 24 van de 29 Franse pensionairs naar hun vaderland begeleiden. In de maand september daaropvolgend begon het vierde oorlogsschooljaar met slechts vijf Franse leerlingen en 50 Belgische. Na de wapenstilstand op 11 november 1918 konden eindelijk alle kostschooljongens naar huis.

Na een grote schoonmaak van de lokalen en de inboedel van "Saint Joseph" kwamen de Franse pensionairs geleidelijk en in groepjes terug, maar het schoolleven bleef ontwricht. Het eerste naoorlogse schooljaar startte op 16 september 1919 met 380 leerlingen. Dat aantal steeg weer vlug tot ca. 500. Door het verlies van een aantal broeders op het slagveld werden meer lekenleraars ingeschakeld. In de periode die volgde kende het Franse pensionaat heel wat jaren van rust en voorspoed. Voor de bevolking van Sluis was het gerenommeerde "Pensionnat Saint Joseph" na al die tijd een vaste waarde geworden. Ondanks de taalbarrière was er een band gegroeid tussen de Sluizenaars en de bewoners van de kostschool. Pensionairs in hun

blauwe zondagse uniform en in gezelschap van hun ouders die op bezoek waren, was een vertrouwd beeld in de straten van Sluis. Bij feestelijke gelegenheden trok de fanfare van het pensioonaat door de stad. Loopwedstrijden op de oude wallen en zwempartijen in het kanaal werden op sympathie onthaald.

In 1939 werd het opnieuw oorlog. Geleerd door de ervaringen uit de Eerste Wereldoorlog, sloot de directie onmiddellijk het pensioonaat. Alle leerlingen en leerkrachten vertrokken naar Frankrijk. Alleen drie broeders, waaronder de West-Vlaming Frère Etienne-Maurice (André Elleboudt), bleven ter plaatse om de gebouwen en de inboedel te bewaken. Weldra zou een heel ander soort gasten het pensioonaat betrekken. Eerst vonden een aantal uit Duitsland gevluchte joden er een onderdak. Daarna volgden eenheden van het terugtrekkende Belgische leger. Vervolgens was het de beurt aan Nederlandse militairen. Tenslotte -en dat tot het einde van de oorlog- werd het pensioonaat een rust- en doorvoerplaats voor Duitse troepen. Toen moesten de overgebleven broeders het gebouw verlaten. Zij werden opgevangen door particulieren. Gedurende de hele oorlogsperiode hebben zij zich op vaak heldhaftige wijze ingezet voor het welzijn van hun medemensen⁶. Vooral in het najaar van 1944, toen Sluis het doelwit was van hevige Duitse bombardementen die het stadje in een puinhoop hebben herschapen, waren de drie broeders betrokken bij de meest verschillende vormen van hulpverlening. Hoewel "Saint Joseph" buiten de stad gelegen was, kregen de schoolgebouwen ook hun deel van de bommen en liepen ze grote schade op. Na de bevrijding werden de Zeeuwen die met de bezetter gecollaboreerd hadden in het intact gebleven deel opgesloten. Ze waren de laatste bewoners van het pensioonaat.

De hogere oversten van de congregatie van de Broeders van de Christelijke Scholen besloten het pensioonaat te Sluis niet te heropenen. Er was trouwens geen reden meer voor de Franse broeders om in het buitenland te blijven. De congregatie had zich tijdens het interbellum weer stevig ingeplant in het noorden van Frankrijk. In 1946 begonnen de broeders in Sint-Omaars opnieuw met een pensioonaat. Nochtans hadden de ouders van de leerlingen zich in een referendum met tachtig procent uitgesproken voor een terugkeer naar Sluis. De

---

6 J. MOREL, *Contribution à la vérité historique*, Knokke-Heist, 1987, p. 78-91.

Nederlandse regering had immers een ruime oorlogsschadevergoeding beloofd, maar nadien bleek dat niet-Nederlandse eigenaars daarvan niet konden genieten. Daardoor was de sluiting definitief. De voormalige personeelschef Piet Van Neste fungeerde nog een tijd als bewaker van de fel beschadigde gebouwen. In 1951 werd het hele complex verkocht aan een firma uit Rotterdam. Enkele bedrijven kwamen er zich vestigen, o.a. een graanhandel en een meubelfabriekje. Aan het einde van de jaren tachtig begon men met de sloop. Op het vrijgekomen terrein werden woningen gebouwd. Het kleine kerkhof in de voormalige kloostertuin, waar in totaal vijftien broeders begraven lagen, was al in 1954 verdwenen. De stoffelijke resten werden opgegraven en overgebracht naar Sint-Omaars⁷.

Pensionnat des Sacrés Cœurs (Soeurs de Sainte Ursule de Tours)

De Ursulinen van Tours zijn één van de vele vertakkingen van "La Compagnie de Sainte Ursule", gesticht in Frankrijk in 1606. De congregatie hield zich vooral bezig met de christelijke opvoeding van meisjes in eigen scholen en pensionaten in Tours en omgeving. Het voortbestaan van die onderwijscongregatie werd bij de aanvang van de 20ste eeuw ernstig bedreigd door de klooster- en schoolwetten van de antiklerikale regeringen Waldeck-Rousseau en Combes. Op aanraden van de aartsbisschop van Tours begonnen de Ursulinen uit te kijken naar een vluchthuis in België. Zij belandden te Brugge en vestigden er zich in het najaar van 1901 met een paar religieuzen in een burgershuis in de binnenstad. Daar er steeds meer zusters uit Frankrijk overkwamen, werd het huis spoedig te klein. Dank zij machtige weldoeners werd hen een groot stuk grond met landhuis en boerderij in de randgemeente Assebroek ter beschikking gesteld⁸. Het domein stond bekend onder de naam "Haverloo". In 1904 startten de Franse zusters er met de bouw van een meisjespensionaat voor Franse, maar ook voor Belgische meisjes uit de hogere kringen. Toen het moederklooster in Tours op bevel van de overheid gesloten werd,

7 Met bijzondere dank aan de broeders-archivarissen J. Palmans uit Groot-Bijgaarden en V. Bressers uit Cuijk (Nederland).

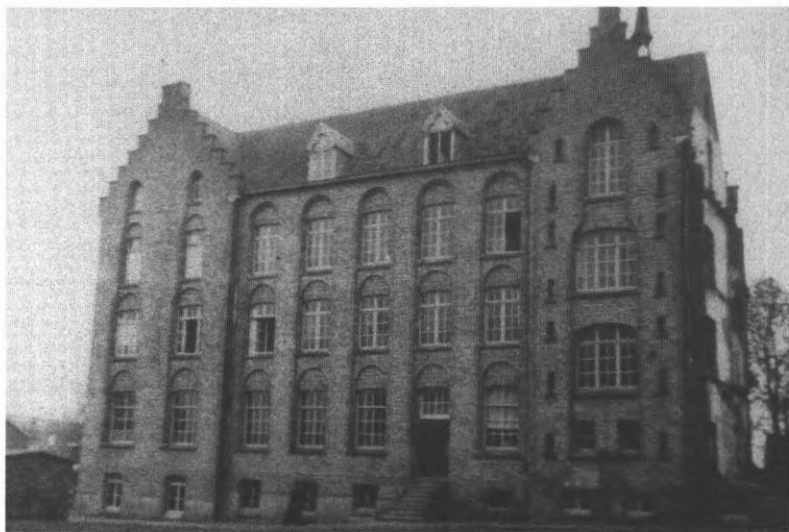
8 K. ROTSAERT, 'Twee Franse kloosters in de Brugse rand', in: *Biekorf*, 103 (2003) 1, p. 66-78.

kwam ook de algemene overste Mère Marie de Charles de Caqueray naar het nieuwe klooster te Haverloo dat van toen af moederklooster werd van de Ursulinen van Tours.

Hooguit vijf jaar na de opening van het "Institut Sainte Marie d'Haverloo", startten dezelfde religieuzen met een kostschool in het Nederlandse Sluis. Daar was meer dan één reden voor. De Ursulinen van Tours onderhielden contacten met de broeder-directeur van het nog maar pas opgerichte "Pensionnat Saint Joseph" in het Zeeuwse grensstadje. Die spoorde de zusters aan om in de buurt van zijn kostschool een gelijkaardige instelling voor meisjes te openen. Franse ouders die hun zonen naar de broedersschool in Sluis zonden, konden daar dan ook terecht met hun dochters. Dat kon voor beide instituten alleen maar voordelig zijn. Maar daarnaast was er de politieke onzekerheid in België die de Franse religieuze bannelingen verontrustte en die hun beslissing om in Nederland een huis te openen beïnvloedde. Sinds 1884 werd België bestuurd door een homogene katholieke regering. Er werd nu terecht gevreesd dat de parlementsverkiezingen van 2 juni 1912 daar een einde aan zouden maken. De gemeenteraadsverkiezingen van 1911 waarbij het liberaal-socialistische kartel in verscheidene grote steden had gezegevierd, leken voor de oppositie een gunstig voorteken voor de komende nationale wetgevende verkiezingen. Die zouden wel eens het einde van de katholieke hegemonie in België kunnen betekenen. Voor de Franse kloosterlingen in België die heel wat geleden hadden onder de antiklerikale regeringen in eigen land, was dat vooruitzicht een waar schrikbeeld. Het politieke klimaat in het arrondissement Brugge was toen bijzonder onzeker. De christen-democraten van de dissidente priester Fonteyne hadden er zich bij het antiklerikale kartel aangesloten en de verkiezingsuitslag was er zeer onvoorspelbaar. De politieke spanning was ook voelbaar achter de kloostermuren van Haverloo. Voeg daar nog bij dat er ook in West-Vlaamse steden onheuse tot vijandige stemmen opgingen tegen de overtalrijke aanwezigheid van Franse gevluchte kloosterlingen.

Door tussenkomst van de Franse Broeders van de Christelijke Scholen uit het "Pensionnat Saint Joseph" kochten de Ursulinen een perceel grond in Sluis en bouwden er een ruime kostschool met klooster. Het was gelegen in de St.-Annastraat, niet ver van de grensovergang naar België. Vooraf was autorisatie gevraagd aan de bisschop

van Breda en die werd zonder problemen verleend, op voorwaarde dat de nieuwe kostschool geen meisjes uit Nederland zou aanvaarden. In maart 1911 arriveerden de eerste zusters uit Haverloo. Een groot succes werd de instelling -die de naam "Pensionnat des Sacrés Coeurs droeg- niet. De onzekere internationale toestand was daar niet vreemd aan. Toen de kostschool van de Franse Ursulinen helemaal klaar was, stond de Eerste Wereldoorlog voor de deur. Nog maar weinig Franse ouders waren geneigd hun dochters naar een vreemd land te sturen om er school te lopen. Het grote gebouw in de St.-Annastraat geraakte niet volzet. Van een mogelijke uitdrijving van de congregatie uit België was ook geen sprake meer. Ondanks alle ongunstige voorspellingen had de Katholieke Partij de verkiezingen van 1912 gewonnen, waardoor de gevreesde machtsovername van de antikerikalen in België niet doorging. Alleen tijdens de Eerste Wereldoorlog was de vestiging in Sluis van groot belang voor de congregatie. Al onmiddellijk na de bezetting van Brugge door de Duitse troepen in augustus 1914, werden het klooster en de school in Assebroek opgeëist en als militair hospitaal in gebruik genomen. Slechts vier religieuzen bleven de ganse oorlogsperiode in Haverloo. De pensionnaires die niet tijdig hun ouderlijk huis in Frankrijk konden

"Pensionnat des Sacrés-Coeurs" van de Ursulinen van Tours. Onlangs omgebouwd tot een luxueus hotel. (*Verzameling A. Dhoore, Sluis*)

bereiken, vertrokken met de overige zusters naar Sluis in het neutraal gebleven Nederland. Ook algemene overste Mère Marie de Charles de Caqueray vestigde er zich en zo werd het klooster in Sluis voor vier jaar het moederklooster van de Ursulinen van Tours. In maart 1919 verhuisde de algemene overste, de meeste zusters en de pensionnaires opnieuw naar Assebroek en in oktober kwam het normale schoolleven er weer op gang⁹.

Dankzij de gewijzigde politieke toestand in Frankrijk kon al in 1920 het oorspronkelijke klooster in Tours heropend worden. Een grote groep Ursulinen van Franse origine verlieten Haverloo en gingen terug naar Tours of naar een ander klooster in hun land van herkomst. Haverloo bleef evenwel nog moederklooster tot 1939. Het pensionnaat in Sluis werd al in 1920 gesloten. De heropening van de Ursulinenscholen in Frankrijk ontnam alle toekomst aan een pensionnaat in Nederland. Het grote huis in de St.-Annastraat werd verkocht aan Franse Broeders van de Christelijke Scholen die naar Baarle-Nassau uitgeweken waren en die in Sluis een vakantiehuis wilden openen. Toch bleef het gebouw jarenlang leeg staan. In 1939 en 1940 werden er joodse vluchtelingen uit Duitsland en Oostenrijk opgevangen. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd het "Pensionnat des Sacrés Coeurs" omgetoverd tot "Von Mackensenkazerne". Duitse militairen namen er hun intrek. Van 1947 tot 1966 was het de beurt aan de seminaristen van de Orde van de Kanunniken van Lateranen die de kloosterschool aangekocht hadden. Dan volgde weer een periode van leegstand tot het gebouw in particuliere handen kwam. Onlangs werd het grondig gerenoveerd en het is thans het hotel "De Dikke van Dale"¹⁰.

Fondation du Sacré Cœur (Soeurs de la Providence de Rouen)

"L'institut des Soeurs du Saint Enfant Jésus, dites de la Providence de Rouen" is een Franse zustercongregatie die in 1666 gesticht werd en tot doel had opvoeding en onderwijs te verstrekken aan meisjes uit

9 Archives Ste Ursule Tours, *Relevé dans les annales des Soeurs de Ste Ursule d'Anne de Xainctonge*.

10 Met bijzondere dank aan Soeur-archiviste Martine Guignard, St. Cyr-sur-Loire (Frankrijk).

de volksklasse. Na verloop van tijd bezat de congregatie vele tientallen scholen en schooltjes in Picardië, Normandië en Artesië. Onder de regeringen Waldeck-Rousseau en Combes waren de zusters genoopt een 70-tal van hun scholen te sluiten. Zij vreesden ook voor het behoud van het moederklooster in Rouen. Daarom werd uitgekeken naar een vluchthuis in België. De keuze viel op Brugge waar de "Soeurs de la Providence de Rouen" in 1904 een groot herenhuis konden kopen in de Katelijnestraat¹¹. Het werd aanvankelijk bewoond door religieuzen uit de opgeheven Franse kloosterscholen. In 1907 werd het moederklooster in Rouen inderdaad door de Franse overheid verbeurd verklaard. Generale overste Mère Capy nam haar intrek in het vluchthuis te Brugge dat meteen het nieuwe moederklooster van de Franse congregatie werd. Op 26 juli 1911 overleed de 94-jarige Mère Capy en werd opgevolgd door Mère Merchez, tot dan toe generale assistente. Haar eerste zorg was het opstarten van een noviciaat buiten Frankrijk. Het klooster te Brugge had daartoe te weinig ruimte en uitbreidingsmogelijkheden waren er nauwelijks. Daarom werd gezocht naar een nieuw verblijf in de omgeving van Brugge. Het moest gelegen zijn in de open natuur en over een grote tuin beschikken. Dankzij de goede contacten die de "Soeurs de la Providence de Rouen" onderhielden met de Franse kloostercommunauteiten die neergestreken waren in het Nederlandse stadje Sluis, kregen zij de kans om aldaar een ruim landhuis te kopen met twee hectaren grond. Het was gelegen in het gehucht Sint-Anna-ter-Muiden, net over de Belgisch-Nederlandse grens en stond bekend onder de naam "La Pommeraie"¹². De generale overste, in gezelschap van haar assistente Soeur Lesaunier, de geestelijke directeur R. De Bandt en de Brugse zaakvoerder Muylle, bracht een bezoek aan het landgoed op 30 mei 1912. De volgende dag volgde in Sluis een onderhoud met de broeder-directeur van het "Pensionnat Saint Joseph", die de zusters aanmoedigde om "La Pommeraie" te kopen. Een bijkomend argument voor de zustercongregatie om dat te doen, was de vrees voor de komst van een antiklerikale regering in België die mogelijks de Franse religieuze bannelingen uit het land zou zetten. In dat geval zou een klooster op Nederlandse bodem een nieuw toe-

11 K. ROTSART, 'Vluchthuis van de "Soeurs de la Providence de Rouen"', in : *Biekerf*, 103 (2003), p. 156-164

12 Archives providence de Rouen Le Mesnil-Esnard, Cahier de L'Ecluse.

Het noviciaat van de "Soeurs de la Providence de Rouen" in zijn huidige vervallen toestand. (Foto Koen Rotsaert, 2004)

vluchtsoord kunnen zijn. Alhoewel uit de verkiezingsuitslag van juni 1912 bleek dat die vrees ongegrond was, bleven de "Soeurs de la Providence de Rouen" bij hun besluit. Zij zouden het goed in Sint-Anna-ter-Muiden aankopen. Eerst moest evenwel autorisatie gevraagd worden aan Mgr. Hopkens, pas benoemd bisschop van Breda. Geestelijk directeur De Bandt had daarover met hem een onderhoud en kon op 13 juni 1912 de geschreven autorisatie ter ondertekening aan de generale overste voorleggen. De zusters uit Rouen mochten in Sluis een stichting doen, mits volgende vooraarden: 1. dat het klooster geen kandidaat-religieuzen, noch pensionaires met de Nederlandse nationaliteit mochten aanvaarden; 2. dat er geen openbare bidplaats mocht ingericht worden; 3. dat er geen bedelacties mochten gevoerd worden. De bisschop had een notaris uit Aardenburg aangeduid die de stichtingsakte zou opstellen. Dit document werd ter plaatse ondertekend door Mère Merchez en de Soeurs Lesaunier en Bienvenu, als leden van de nieuwe stichting die de naam "Fondation du Sacré Coeur" meekreeg. Op 6 juni 1912 werd de verkoop van het landgoed "La Pommeraië" gesloten voor de Brugse notaris Standaert en op 27 juli gingen de eerste zusters er zich vestigen. Mère Bouillet werd overste van de nieuwe stichting. In een drie-

tal weken was het gebouw klaar om het noviciaat te ontvangen. De zusters die het voorbereidende werk deden, woonden gedurende die periode de goddelijke diensten bij in de kloosterkapel van de Ursulinen van Tours, een paar honderd meter verwijderd van "La Pommeraie".

Op 16 augustus 1912 namen de novices hun intrek in het Nederlandse kloosterhuis. Die dag werd de voorlopige kapel ingewijd door de pastoor van Sluis. Père Henri, een Franse pater uit het klooster van de eveneens naar Sluis uitgeweken Franse minderbroeders-franciscanen, werd tot geestelijk directeur van de "Fondation du Sacré Coeur" aangesteld. Onmiddellijk na de opening van het noviciaat werd gestart met grondige verbouwingen aan het kloosterhuis en met de bouw van een nieuwe kapel. De plannen werden getekend door de Brugse architect Viérin. Aannemer De Groot uit Westkapelle voerde de werken uit. De eerste steen werd ingezegend door de Franse kanunnik Gaule, algemeen directeur van de congregatie van de "Soeurs de la Providence de Rouen". Het aantal intredingen in het noviciaat bleef evenwel beperkt. Voor Franse meisjes met een roeping was de Nederlandse grens ook een psychologische barrière. Een vluchthuis voor de Franse congregatie is het klooster in Sint-Anna-ter-Muiden ook niet geworden, althans niet omwille van de gevreesde antiklerikale machtsovername in België, want die is er niet gekomen. Toch werd het amper twee jaar na de stichting een vluchthuis, maar van een heel andere aard. Toen Brugge in oktober 1914 door Duitse troepen bezet werd, vluchtten vrouwelijke religieuzen van Duitse afkomst en behorende tot verschillende congregaties, de grens over naar het neutrale Nederland en werden er o.m. opgevangen in de "Fondation du Sacré Coeur". Zij zouden er de hele oorlogsperiode verblijven. Die vluchtelingen belemmerden evenwel de werking van het noviciaat niet. Overste Mère Bouillet kon vanuit het neutrale Nederland contacten onderhouden met de kloosters in Frankrijk en Engeland. Voor de generale overste Mère Merchez in het bezette België was dat niet meer mogelijk. Het was dan ook niet verwonderlijk dat Mère Bouillet na de oorlog de nieuwe generale overste van de congregatie werd en haar intrek nam in het moederklooster te Brugge. In Sint-Anna-ter-Muiden werd ze opgevolgd door Mère Marie de L'Annonciation. Maar toen al werd er in de schoot van de congregatie ernstig gedacht aan de overbrenging van

het noviciaat naar Frankrijk, kwestie van de rekrutering te vergemakkelijken. Het nieuwe politieke klimaat in het vaderland van de congregatie maakte dat ook mogelijk. Het vertrek van de Franse minderbroeders-franciscanen uit Sluis in 1922 was doorslaggevend, want zij stonden in voor de geestelijke leiding van het noviciaat. Een definitieve bestemming voor de novices was evenwel nog niet gevonden. Tussen 1923 en 1931 zwierven ze van de ene naar de andere plaats en belandden tenslotte weer in het moederklooster te Brugge. Het klooster in Nederland werd in die periode bewoond door slechts een paar zusters.

Het jaar 1932 was voor de congregatie van de "Soeurs de la Providence de Rouen" van grote betekenis. In maart verhuisden de generale overste en haar assistenten naar Frankrijk. De congregatie had er een pand aangekocht in Le Mesnil-Esnard in de onmiddellijke omgeving van Rouen, de stad waar ze haar oorsprong vond. Het noviciaat nam er meteen zijn intrek. Met de komst van het generale bestuur werd het nieuwe huis in Frankrijk meteen het moederklooster. Het vluchthuis in Brugge werd ontruimd en verkocht. In datzelfde jaar werd ook het klooster in Sint-Anna-ter-Muiden verlaten en verkocht. De nieuwe eigenaars werden de zusters dominicanessen uit Brugge die er een rusthuis voor oude en zieke missiezusters inrichtten. Om te voorzien in hun onderhoud mochten ze vijftien "abnormale" kinderen opnemen en verzorgen. De "Fondation du Sacré Coeur" werd nu "Heilig Hart ter Ruste". Al in 1934 verkochten de dominicanessen het kloosterhuis aan de Zusters der Kindsheid van Maria (Spermalie) eveneens uit Brugge. Die maakten er een tehuis voor gehandicapte kinderen van. Zij sloten de instelling in 1961. Thans staat het gebouw te verkommeren¹³.

De oprichting van het vierde Franse klooster dat in die jaren in Sluis opbloeide lijkt niet in relatie te staan met het bisdom Brugge¹⁴. Het betrof een noviciaat van Franse minderbroeders-franciscanen. De bewering als zouden die eerst uitgeweken zijn naar Canada en pas

13 Met bijzondere dank aan Soeur-archiviste Odette-Marie, Le Mesnil-Esnard (Frankrijk).

14 SINT-TRUIDEN, Instituut voor Franciscaanse Geschiedenis; UTRECHT, Archief Provinciaal Minderbroeders-Franciscanen, met dank aan pater Thijs Steenhamer ofm.

nadien in Nederland beland zijn, kan niet met bronnen gestaafd worden¹⁵. In elk geval waren zij vanaf 1907 in Sluis aanwezig en bouwden ze er een klooster in de Heilleweg. Er werd op de paters vaak een beroep gedaan om priesterwerk te verrichten in de andere religieuze instituten te Sluis. Zoals hoger aangestipt, was het een minderbroeder die geestelijk directeur was van de "Soeurs de la Providence de Rouen", maar ook de Ursulinen van Tours en het "Pensionnat Saint Joseph" maakten van hun diensten gebruik. Tijdens de Eerste Wereldoorlog, toen de meeste novicen dienst hadden genomen in het Franse leger, werd er in de leeggekomen lokalen van de "bruine paters" een school voor kinderen van Belgische vluchtelingen ingericht. In 1922 werd het klooster verkocht. Na een periode van leegstand werd het ingenomen door een fietsenfabriek. Thans is het volledig gesloopt.

---

15 S.J.M. HULSBERGEN, *art.cit.*, p. 117.

Boekbesprekingen

André VANDEWALLE (ed.) *Te Wapen ! Heraldiek, teken van gezag en identiteit*. - Brugge : stad Brugge, 2004. - 80 blz, ill.

In september 2004 werd het 26ste Congres voor Genealogische en Heraldische Wetenschappen in Brugge gehouden. Het werd georganiseerd door de jubilerende Vlaamse Heraldische Raad. (Zie hierover : 'Heraldisch Congres', in: *Handelingen van het Historisch Genootschap*, 141 (2005), blz. 390-391).

Bij die gelegenheid werden verschillende tentoonstellingen georganiseerd, waarvan de belangrijkste die was die in het Arentshuis doorging onder de krijgshaftige titel 'Te Wapen' en die gewijd was aan de heraldiek, traditioneel teken van gezag en identiteit. Uitgangspunt van de tentoonstelling was het duiden van de functie van de heraldiek: waarom en door wie werden wapenschilden gevoerd?

Dat de tentoonstelling het bezoeken overwaard was, daarvan kan men zich vergewissen aan de hand van de beknopte catalogus die werd opgenomen in de hier besproken publicatie en er een blijvende waarde aan verleent. Om het onmetelijke terrein van de heraldiek te beperken en een bepaalde eenheid na te streven, werden alleen voorwerpen geëxposeerd die in Brugge aanwezig zijn en die op Brugse instellingen of personen betrekking hebben: de stad Brugge, het Brugse Vrije, de Proosdij van Sint-Donaas, de centrale overheid in zijn relaties met Brugge, de ambachten, de naties, de gilden en confrérieën en de kerken. Tenslotte werd ook grasduind in de familiale heraldiek. Het werd een indrukwekkend en kleurrijk overzicht van vele eeuwen uiteenlopende heraldische voorstellingen, zoals ze hier in Brugge voor het rapen liggen.

Aan de catalogus is een nog blijvender waarde meegegeven, door de opname van vier aan het onderwerp gewijde bijdragen. Ze zijn van de hand van André Vandewalle, Marc Jacobs, Bert De Munck en Till-Holger Borchert en benaderen de heraldiek vanuit verschillende oogpunten.

Het rijke tentoongestelde materiaal liet uiteraard toe een prachtig geïllustreerde uitgave te realiseren.

Andries Van den Abeele

Marc RYCKAERT en André VANDEWALLE (red.), *Brugge. De geschiedenis van een Europes stad.* - Tielt: Lannoo, 1999. - 224 p., ill.

Dit rijk geïllustreerd en mooi ogend boek, dat in feite een initiatief was van Uitgeverij Lannoo, vond aansluiting bij het geheel van culturele activiteiten rond 'Brugge Culturele Hoofdstad 2002'. Sinds het overzicht van de Brugse geschiedenis door wijlen oud-Bruggeling Jan van Houtte uit 1982 was er nood aan een nieuwe uitgebreide synthese. Het onderzoek van de laatste twee decennia had immers belangwekkende nieuwe resultaten en inzichten opgeleverd. Bovendien zijn de huidige boekconsumenten ontvankelijker en de technische mogelijkheden gunstiger voor een meer kleurrijke verpakking, zodat thans met het voorzien van mooie en gepaste illustraties een verbetering t.o.v. van het tamelijk sobere werk van Van Houtte mogelijk was. Voor de auteurs was het echter een hele uitdaging om in enkele hoofdstukken de recent verworven inzichten in een nieuwe synthese om te zetten. Naar onze bescheiden mening zijn ze daar zeer goed in gelukt. De diverse bijdragen bieden heel vlot leesbare overzichten zonder dat de tekst daardoor aan wetenschappelijke waarde heeft ingeboet. Hoe kon het ook anders: de hoofdauteurs zijn immers stuk voor stuk historici die de geschiedenis van 'hun' stad door en door kennen en als geen ander op de hoogte zijn van de talrijke artikelen en boeken die de afgelopen eeuwen over de geschiedenis van Brugge verschenen zijn. Dat ze ook allen ruime ervaring hebben met onuitgegeven bronnen maakt dat die kennis op een indirecte manier met het geheel verweven is geworden.

Het lag voor de hand dat Marc Ryckaert de vroegste geschiedenis van Brugge met zijn ingewikkelde toponymie en daaraan verbonden eerste stadsontwikkeling zou schrijven. In hoofdstuk I: 'De vroegste geschiedenis. Van de Romeinse tijd tot de moord op graaf Karel de Goede, 1st tot 12de eeuw' (p. 11-27) behandelt hij deze nog

altijd duistere 'voorgeschiedenis'. Als onze kennis hierover de laatste decennia in een ijstempo is toegenomen, dan heeft dat alles te maken met de vele archeologische opgravingen die meestal onder tijdsdruk door de Stedelijke Dienst voor Archeologie uitgevoerd werden. Wel leveren deze sporen en archeologische artefacten soms meer vragen dan antwoorden op, zeker wanneer die niet alleen niet bevestigd worden maar soms ook in tegenspraak zijn met geschreven bronnen. Toch treden de Romeinse antecedenten van Brugge meer en meer in de schijnwerpers, ook al ontbreekt een totaalbeeld van deze vroegste 'stedelijke' bewoningssporen. Het is echter pas na 1000 dat Brugge zich duidelijker als een handelsstad kan manifesteren, vooral dankzij een betere bereikbaarheid via het water. En dat heeft Brugge dan weer te danken aan de invloed van de stormvloedenvloed rond deze periode. Bij dit en volgende hoofdstukken missen we wel één belangrijke zaak. Zelfs voor de echte Brugge-kenners hadden één of meerdere kaarten waarop de diverse ontwikkelingsfasen en de belangrijkste openbare gebouwen, zowel kerkelijke, civiele, als charitatieve, staan opgetekend de tekst veel beter tot zijn recht laten komen.

Voor hoofdstuk II: 'Stad van poorters onder graven en hertogen, 1100-1490' (p. 28-57) tekenden Marc Ryckaert en André Vandewalle. Hierin worden de politieke en bestuurlijke ontwikkelingen van de stad uit de doeken gedaan. Dat men hierbij vertrekt van Karel de Goede is best begrijpbaar. Dankzij het verhaal van Galbert van Brugge over de moord op deze graaf zijn voor een zeer vroege fase in de stadsontwikkeling van Brugge in tegenstelling tot veel andere steden talrijke inlichtingen overgeleverd. Het moet gezegd dat de meeste auteurs van het boek gepoogd hebben de Brugse feiten in een ruimer geheel te plaatsen. Zo krijgen ook hier de verwickelingen voor en na de moord, die het hele graafschap Vlaanderen in rep en roer zetten, een internationale dimensie. De titel van het boek 'Brugge een Europese stad' krijgt aldus een tweeledige betekenis. De meerwaarde die deze historische stadsmonografie daardoor krijgt, is niet te vermaden en kan een voorbeeld zijn voor vele andere dergelijke projecten, al lag dat voor een werk over Brugge gezien zijn internationale uitstraling in de middeleeuwen enigszins voor de hand. De democratiserende golf na 1302 werd in de loop van de 14de en 15de eeuw meer en meer gefnuikt door het Bourgondische centralisatiestreven waardoor de macht uiteindelijk opnieuw door een beperkte elite, die de

hertogelijke politiek nauw aan het hart lag, gemonopoliseerd werd. De recente aanpak van prosopografisch onderzoek alsook het onderzoek aan de Gentse school naar de studie van revolutionaire mechanismen heeft hier duidelijk zijn weerslag gevonden.

Het economische luik van middeleeuws Brugge komt aan bod in hoofdstuk III: 'Een Europees handelscentrum, 1100-1480' (p. 58-85) en is van de hand van André Vandewalle. Meer en meer geraakt men er van overtuigd dat de economische achteruitgang van Brugge ten voordele van Antwerpen in de loop van de 15de-begin 16de eeuw minder drastisch was dan vroeger werd aangenomen. De internationale bloei op gebied van handel stimuleerde uiteraard ook de plaatselijke nijverheid, waardoor de ambachten en arbeidersgezelschappen duidelijk in het vizier komen. Een beetje vreemd is wel dat hier, noch elders in het boek, grafieken en uitgebreide tabellen voorkomen. Voor sommige ontwikkelingen, en niet in het minst voor de economische en sociale, hadden dergelijke voorstellingen niet misstaan. De contacten met het buitenland en de effectieve residentie van buitenlanders in Brugge zelf hebben een grote weerslag gehad op andere maatschappelijke sectoren zoals de religie- en cultuurgeschiedenis.

Dat komt uitgebreid aan bod in de bijdrage van Noël Geirnaert in hoofdstuk IV: 'Cultuur, kerk en geestesleven in de Middeleeuwen 1100-1500' (p. 86-111). Dat de auteur zich hierbij heeft moeten beperken tot enkele toonaangevende namen is in een overzichtswerk van toch beperkte omvang als dit niet te vermijden. Toch heeft het ook te maken met het feit dat de mindere goden uit de kunstnijverheid in het historisch onderzoek nog altijd te weinig aandacht hebben gekregen. Maar vermits dit een zeer arbeidsintensief onderzoek is, is het begrijpelijk waarom dergelijke studies, ook op academisch niveau, wat achterwege blijven. De toenemende digitalisering van archieven, waarmee het Brugse stadsarchief nu volop bezig is (denk b.v. aan de ontsluiting van de zestendelen) kan op termijn deze invalshoek vergemakkelijken. Op het gebied van de kennis van de volksdevotie (broederschappen, memorievieringen, processies, schenkingen, etc.) heeft Brugge echter nog een grote achterstand in te lopen.

Zoals ook op economisch vlak is gebleken stond de 16de eeuw in Brugge niet gelijk aan een periode van algemeen debacle. In hoofdstuk V: 'Het Spaanse Brugge, 1490-1600' (p. 112-139) door André Vandewalle en Ludo Vandamme vormt Brugge nog altijd een belang-

rijk handels- en cultuurcentrum binnen de Nederlanden. Op vlak van humanisme en boekdrukkunst speelde Brugge in deze contreien zeker een vooraanstaande rol. Kunsthistorisch was het echter een soort nabloei zonder al te grote vernieuwing. De troebelen binnen het kader van de godsdienstoorlog hebben Brugge een genadeslag toegebracht die tot in de negentiende eeuw haar naweeën zou hebben. Ook al zal niet iedereen graag zien dat we de zestiende eeuw met de 'Middeleeuwen' samen nemen, het valt evenwel niet te ontkennen dat de geschiedenis van de periode vóór 1600 in dit boek relatief meer aandacht krijgt dan die van de periode erna, namelijk 129 pagina's tegenover 87. Natuurlijk kende Brugge internationaal zijn grootste bloeiperiode in de periode vóór de Opstand en is er daarom meer onderzoek gebeurd naar deze fase uit de geschiedenis van de stad, toch kan ik me voorstellen dat sommigen de daaropvolgende periode, wanneer het bronnenmateriaal zowel schriftelijk, iconografisch als archeologisch onheilspellend toeneemt, eerder stiefmoederlijk behandeld vinden. Een afzonderlijke opdeling in b.v. politieke, sociaal-economische en cultureel-religieuze ontwikkelingen zoals voor de middeleeuwen het geval was, wordt hier niet meer aangehouden. Op industrieel vlak is b.v. alleen de textielnijverheid goed bestudeerd geworden, waardoor het in dit onderdeel van het boek misschien meer aandacht krijgt dan het in werkelijkheid verdient.

Jan D'hondt neemt de 19de eeuw voor zijn rekening in hoofdstuk VII: 'Een moeizame industriële en sociale ontplooiing' (p. 166-189). De implicatie van de politieke omwentelingen op het einde van de 18de eeuw, met als culminatiepunt de stichting van België in 1830, hadden natuurlijk ook voor Brugge, dat meer en meer tot een wat modale provinciestad was geëvolueerd, verstreckende gevolgen. Zoals de titel het aangeeft geraakten de industrialisering en handel maar moeilijk op gang. Dat in 1848 bijna de helft van de bevolking ondersteuning kreeg, zegt veel over de beperkte economische kracht die Brugge toen uitstraalde. Ondanks het beperkte economische réveil zou ook Brugge ten gevolge van urbanisatieplannen een deel van zijn 'middeleeuws' historisch karakter verliezen, al is de 'schade' in vergelijking met andere steden zoals Gent of Brussel eerder miniem te noemen. Sommige huidige urbanisten en architecten hadden het wellicht liever anders gezien. Het aldus overgedragen romantiserend karakter trok al in de tweede helft van de 19de eeuw grote groepen kunstenaars

en toeristen aan, waaronder vooral de Engelsen zich lieten gelden. Misschien mag het wel gezegd worden dat in dit hoofdstuk het religieus-kerkelijk aspect wat in de vergeethoek terecht gekomen is. Omtrent de toegenomen secularisering, de opkomende vrijzinnigheid en het weerwerk van de ultramontaanse beweging, tegen de achtergrond van een bloeiende katholieke volksdevotie, vinden we nauwelijks informatie.

Wellicht was het laatste hoofdstuk, dat over de 20ste eeuw handelt, wel het moeilijkste om te schrijven. Zeker omdat hierover, met uitzondering van de periode gedurende de twee wereldoorlogen en de ontwikkeling van de Brugse zeehaven, nog niet zoveel historisch onderzoek is verricht. Voor deze moeilijke taak kon men, misschien op het eerste gezicht wat contradictorisch, rekenen op twee mediëvisten van vorming, namelijk Noël Geirnaert en Marc Ryckaert in hoofdstuk VIII: 'Een oude stad op nieuwe wegen' (p. 190-217). Op economisch vlak zou de inbreng van Zeebrugge zich vooral na de Eerste Wereldoorlog manifesteren. Verder krijgen ook het politieke en het bouwhistorische aspect een ruim aandeel in de beschrijving. Weer is het de religieuze component, nu samen met de sociale evolutie, die wat in de achtergrond verzeild is geraakt. Dit hoofdstuk en dus het hele boek eindigen zowat in 1970.

Bijzonder interessant van concept en inhoud zijn de talrijke uitweidingen waarvoor zowel de hoofdauteurs als diverse andere specialisten hebben gezorgd. Op die manier lezen we iets diepgaander over specifieke gebeurtenissen zoals b.v. de opstand van 1436-38 of de vernederlandsing in de 19de eeuw, over bepaalde gebouwen zoals b.v. het oosterlingenhuis, het jezuïetencollege, het handelshuis De Brouwer of de elektriciteitscentrale La Brugeoise, over een merkwaardig schilderij, boek, verlucht handschrift of belangrijk archivalisch stuk zoals b.v. het visserijprivilegie uit 1666, over belangrijke figuren die met Brugge verbonden waren zoals b.v. Pieter Lanchals en Guido Gezelle en over groepen die zich onderscheidden zoals de 19de-eeuwse Engelse kolonie of de corporatie van de middeleeuwse makelaars. Stuk voor stuk vormen ze interessante casussen over een bepaald deelaspect uit dat verleden die toch voldoende representatief zijn voor de feiten en gebeurtenissen in het algemeen. Het boek wordt afgesloten met een uitgebreide index en een bijzonder nuttige selectieve bibliografie. Een minpunt hier is de typografie. Het kleine lettertype

maakt het raadplegen, zeker voor wat de index betreft, bijzonder vermoeiend.

Aan het einde gekomen kunnen we niet anders dan de initiatiefnemer, de redacteurs en de vele auteurs feliciteren met hun boeiende bijdragen. Dank zij dit boek, dat in de eerste plaats door verwerking van het vele recent verrichte onderzoek een boeiende synthese biedt van het rijke verleden van de stad, neemt Brugge weer zijn plaats in naast Gent, Antwerpen, Mechelen en Leuven wanneer het gaat om de publicatie van een recent, gedegen en mooi geïllustreerd overzicht van de eigen stadsgeschiedenis. Tevens laat deze studie zien dat er nog bepaalde terreinen, niet in het minst deze met betrekking tot de meer recente periode, dringend behoefte hebben aan nieuw onderzoek. Nu maar hopen dat ook andere steden uit het oude graafschap Vlaanderen met misschien een minder internationale uitstraling maar met een even boeiend verleden dit Brugse voorbeeld zullen volgen. Het bewijs dat ook kleinere steden dit aankunnen, heeft Deinze onlangs bewezen. Is het niet zo dat men voor het raadplegen van een algemeen overzicht van de geschiedenis van een bepaalde Vlaamse stad zich nog vaak moet behelpen met een of andere monografie uit de 19de eeuw?

Paul Trio

Thomas A. BOOGAART II, *An Ethnogeography of Late Medieval Bruges. Evolution of the Corporate Milieu, 1280-1349.* - Lewiston: Mellen, 2004. - 509 p.: ill. - (Studies in Geography, 11)

In 2002 zijn heel wat publicaties verschenen naar aanleiding van de 700ste verjaardag van de Guldensporenslag.¹ Vorig jaar publiceerde Thomas Boogaart een boek over de invloed die de gebeurtenissen van 1302 hadden op de evolutie van het corporatieve milieu in Brugge. Zelfs wie na de publicatiestroom van 2002 een zeker saturatieniveau ervaarde, zal genieten van de verfrissende aanpak van deze Amerikaan.

---

1 Zie hierover de bijdragen en boekbesprekingen in het themanummer van de *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, CXXXIX (2002), 3-4.

Thomas Boogaart is historicus en geograaf van opleiding. Hij werkte een jaar als buitenlands buitengewoon medewerker aan het Einhard-Instituut van de Universiteit Gent: een samenwerkingsverband van wetenschappers uit verschillende disciplines die het onderzoek rond de middeleeuwse maatschappij en cultuur willen bevorderen en promoten. Vanuit deze achtergrond benadert Boogaart zijn onderzoeksthema op een voor ons verrassende manier. In een zeer uitgebreide inleiding (hoofdstuk 1, 92 blz) licht hij zijn vraagstelling en onderzoeksmethode toe. Zijn Amerikaans perspectief komt daarbij op twee vlakken naar voren: de kritische analyse van de Vlaamse geschiedschrijving over 1302 en de interdisciplinaire aanpak.

Auteur beschrijft het historisch onderzoek door wat hij *L'école flamande* noemt, een veralgemening waarbij Prof. dr. Marc Boone (Universiteit Gent) in zijn voorwoord al meteen enige kanttekeningen plaatst (p. XI). Volgens Bogaart zijn er een drietal beperkingen in de traditionele benadering. Vooreerst wordt geschiedenis teveel vanuit een dualistisch denken beschreven (zoals Klauwaards versus Leliaards, ambachten versus patriciaat). Hierdoor gaat de aandacht eerder uit naar opstanden, spanningen en conflicten dan naar de bindende elementen in de samenleving (de parochie, de familie, de buurt, de stad zelf). Deels als reactie op de 19de-eeuwse romantische geschiedschrijving wordt in Vlaanderen het stedelijk gemeenschapsgevoel en de identificatie van de middeleeuwer met zijn leefomgeving volkomen genegeerd. Een tweede punt van kritiek is de sterke fixatie op het constitutionele kader. Bij de duiding van de gebeurtenissen van 1302 komen vooral de politieke en economische context aan bod, maar worden de sociale en religieuze dimensie van het maatschappelijke leven te vaak verwaarloosd. Tenslotte verbaast auteur zich over het ontbreken van een Europees standpunt. De Guldensporenslag was dan wel een "Vlaamse" gebeurtenis, maar in diezelfde periode deden zich overal in Europa ingrijpende veranderingen voor: een snelle bevolkingsgroei die andere maatschappelijke organisatievormen noodzakelijk maakte, de scheiding van het sacrale en het profane, ...

In het tweede deel van de inleiding presenteert Boogaart zijn *etnogeografisch manifest*. In de Verenigde Staten laten archeologen en historici zich al langer inspireren door de etnologie en culturele geografie. Daar is de contaminatie *etnogeografie* een al beter ingeburgerd begrip dan bij ons. Wie minder vertrouwd is met deze disciplines zal

enige tijd moeten nemen om de theoretische en bij wijlen filosofische tekst te laten bezinken, vooral omdat Boogaart elementen uit de sociologie (Berger), etnografie (Clifford Geertz), mentaliteitsgeschiedenis (Susan Reynolds), existentiële filosofie (Heideggers *Zijn en Tijd*), geografie, sociale en culturele geschiedenis verwerkt tot een eigen denkkader van waaruit hij zijn onderzoek voert. Het betoog is helder, wordt stapsgewijs opgebouwd en het doet de auteur oneer aan het hier in enkele woorden te willen samenvatten. In grote lijnen komt het erop neer dat een etnogeograaf zich probeert in te leven in de manier waarop tijdgenoten het milieu (de stad, de maatschappij) ervaren. Hij doet dit vanuit verschillende invalshoeken met als doel tot een zo hoog mogelijke standaard van objectiviteit te komen. Het inleven in de onderzochte maatschappij leidt tot een intuïtief aanvoelen van de verschillende ervaringsniveaus waarmee de tijdgenoot in zijn dagelijks leven te maken had. Verbanden echter zijn zo complex en genuanceerd dat ze moeilijk als geheel te beschrijven zijn. De diverse niveaus waarop het leven rond 1302 zich afspeelde, worden in het vervolg van het boek dan ook systematisch en afzonderlijk behandeld. Het *manifest* van Boogaart biedt heel wat stof tot nadenken, niet alleen voor mediëvisten maar voor eenieder die zich bezighoudt met geschiedenis. Even afstand nemen van het eigen onderzoek om de vraagstelling en de methodologie kritisch te beschouwen kan op termijn alleen verrijkend zijn. De disciplines waarnaar Boogaart verwijst en waarvan in voetnoot tal van standaardwerken te vinden zijn, kunnen daarbij inspiratie bieden.

Na zijn inleiding gaat Boogaart na wat de betekenis van 1302 was voor de corporatieve veranderingen die zich in die periode voordeden. In de hoofdstukken twee en drie toont hij aan dat een striktere arbeidsorganisatie en –reglementering het logische gevolg waren van de economische en sociale veranderingen in de 13de eeuw. Op economisch vlak werd Brugge een belangrijk internationaal handelscentrum. Concurrentie op de meer geïntegreerde Europese markt noopten de exportnijverheden tot een toenemende specialisatie en differentiatie. De zich wijzigende arbeidsorganisatie veroorzaakte spanningen tussen patricische lakenhandelaars en zich opwerkende ambachtsmeesters, tussen meer en minder kapitaalkrachtige ambachtsmeesters, tussen werkgevers en loontrekkenden, tussen autochtonen en inwijkelingen, ... Aanpassingen aan de nieuwe

omstandigheden gebeurden zowel van bovenaf (stadsbestuur, kooplieden, ondernemers) als van onderuit (kleine ambachtsmeesters, dagloners). Op verschillende niveaus werden overlevingsstrategieën ontwikkeld waarbij officiële organisaties (arbeidsorganisaties, broederschappen, parochies, liefdadigheidsinstellingen, ...) en informele netwerken (familie, buurt, vrienden,...) een stabiliserende rol vervulden. In het vierde hoofdstuk komen een reeks conflicten uit de periode 1280-1338 aan bod, maar de meeste aandacht gaat uit naar de Moerlemaai (1280) en de gebeurtenissen van 1302 (Brugse Metten en Guldensporenslag). Boogaart bevestigt dat die periode niet zozeer een democratische revolutie met zich meebracht. Het gemeentebestuur bleef plutocratisch maar werd door het principe van de "consensus" een representatief orgaan met aandacht voor het algemeen belang. In die hele periode zijn de ambachten op juridisch en professioneel vlak niet revolutionair veranderd. Wel wonnen ze als sociale en religieuze instellingen aan belang in de eerste helft van de 14de eeuw.

Na deze historische benadering komt de eigenlijke etnogeografie beter aan bod. Eerst analyseert auteur de wisselwerking tussen mens en stad: de integratie van de gebieden buiten de eerste omwalling (private en openbare bouwwerken, administratieve organisatie), de inplanting en organisatie van markten, de tijd die een steeds belangrijker rol ging spelen in de organisatie van werk- en marktdagen, de feestdagen van patroonheiligen waarrond het ambachtsleven zich afspeelde. Vervolgens analyseert hij op een zeer boeiende wijze het unifiërende effect van de Heilige Bloedprocessie. Het unieke daarvan was dat de feestelijkheden een groot deel van de bevolking bereikten. Iedereen kon er zich min of meer in vinden door de openheid van de processie en de uitbeelding van zeer diverse thema's. De Bruggelingen kregen jaarlijks – al was dat maar tijdens een relatief korte periode – een gevoel van identiteit met hun stad en van eenheid in een zeer gestratificeerde maatschappij. Het boek wordt afgesloten met een samenvattend hoofdstuk dat de verschillende perspectieven op het onderzoeksthema synthetiseert.

Thomas Boogaart heeft zich zeer goed ingeleefd in de Brugse maatschappij van rond 1300. Heel wat aspecten komen aan bod, de ene al wat uitgebreider dan de andere. Op een aantal terreinen heeft hij het gemis aan studies en bronnenmateriaal creatief aangepakt door de bevindingen vanuit andere steden op Brugge te projecteren. Zo

valt hij bijvoorbeeld herhaaldelijk terug op de studie die Laleman en Raveschot publiceerden over de woonhuizen in Gent, maar hij toetst dit aan een Brugse bron die nog weinig gebruikt is om de huisvesting te bestuderen: de confiscatieregisters van bezittingen van Leliaards.² Of landcijzen in 1305 nog zo'n goede indicatie gaven van de waarde van de huizen op de vastgoedmarkt valt te bediscussiëren, maar zijn bevindingen zullen zeker menig huizenonderzoeker interesseren. De aanzet die Boogaart gaf, nodigt uit tot een verder uitdiepen van bepaalde thema's ook voor latere perioden uit de geschiedenis.

An Ethnogeography of Late Medieval Bruges is de publicatie van een doctoraatsverhandeling. Waar nodig poneert Boogaart zijn stellingen in tabelvorm of resumeert hij zijn betoog in diagrammen. In sommige daarvan zijn ook Nederlandse woorden opgenomen, wat voor de Engelstalige lezer niet vanzelfsprekend is (bv. p. 291). De kaarten in het boek zijn jammer genoeg niet steeds even geslaagd. Bij het drukken gingen de kleur- of schaduw nuances van het origineel verloren waardoor bepaalde kaarten vrijwel onbruikbaar worden (kaart V op p. 174). Andere kaarten zijn niet correct, zoals VI (p. 199) en VII (p. 210) die een waterloop afbeelden over de volledige lengte van de Sint-Clarastraat. Die loop staat weliswaar afgebeeld op het zogenaamde *Geschilderd plan van Brugge* maar heeft in werkelijkheid niet bestaan. Op kaart VII is de heerlijkheid van Voormezele verwisseld met die van het Praatse en op kaart IX (p. 305) zijn zes van de zestien marktstructuren foutief gelokaliseerd, al worden ze in de tekst wel correct vermeld. Zo iets is jammer, zeker omdat de auteur voor het kaartenmateriaal kon terugvallen op de stedenatlas van M. Ryckaert.³ Dat er in de Nederlandstalige citaten in voetnoot enige fouten en weglatingen zijn geslopen, dat enkele auteursnamen foutief zijn gespeld en dat een paar aangehaalde werken niet in de bibliografie terug te vinden zijn (Van Tyghem, voetnoten 1045 en 1048; de Marest, voetnoot 1075) zijn technische tekortkomingen die geen afbreuk doen aan de waarde van dit werk.

Heidi Deneweth

2 Deze bron is uitgebreid besproken door M. Vandermaesen, *De confiscatie van goederen op Brugse leliaards russen 1302 en 1305*, in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, CXXXIX (2002), p. 245-267.

3 M. Ryckaert, *Brugge*, Brussel, 1991, (*Historische Stedenatlas van België*).

Johan DECAVELE, *De eerste protestanten in de Lage Landen: geloof en heldenmoed.* - Leuven : Davidsfonds, 2004. - 310 p.

Als we vandaag beschikken over een genuanceerde beeld over het protestantisme in de Zuidelijke Nederlanden in de 16de eeuw danken we dat vooral aan het historisch onderzoek van Johan Decavele. In 1975 kwam zijn 'Dageraad van de reformatie in Vlaanderen (1520-1565)' uit, een *magnum opus* over de opkomst en de verspreiding van het protestantisme tot aan de vooravond van de Beeldenstorm. Decavele wees op de religieuze pluriformiteit van dit vroege protestantisme - de strikte chronologische opeenvolging en inhoudelijke afbakening van lutheranisme, anabaptisme en calvinisme bleek in een Vlaamse context slechts gedeetelijk op te gaan - en vooral ook op de brede en gevarieerde maatschappelijke en internationale verankering van religieuze overtuigingen en prille gemeentevorming.

Ook nadien bleef Decavele op dit terrein actief, via fel gesmaakte syntheseartikelen maar ook met indringende casestudies. Een aantal van deze onderzoeken die de voorbije jaren vaak in artikelvorm in soms minder toegankelijke gelegenheidspublicaties en tijdschriften een plaats kregen, én enkele hoofdstukken uit 'De dageraad', worden in deze bundel samen aangeboden. Alle bijdragen werden voor deze gelegenheid herschreven, soms vanuit een gewijzigde invalshoek.

Dit levert 15 zelfstandige en chronologisch geordende hoofdstukken op, waarin de grote thema's van Decavele met één of meer opstellen zijn vertegenwoordigd. Hij laat ons kennis maken met de vroegste invloed (via de boekdrukkunst) van de ideeën van Luther in de Nederlanden en met prille evangelische bewegingen in de stedelijke milieus van kunstenaars en intellectuelen. Verder behandelt hij de strenge wereld, vaak in de marginaliteit, van de doopsgezinden en de doorbraak van het gereformeerd protestantisme, reeds vroeg in Zuidwest-Vlaanderen, bijna algemeen in Wonderjaar 1566. Enkele bijzondere portretten van protestantse edellieden verwijzen naar de wervende rol van de lagere adel. De verdeeldheid die de kettervervolging bij de overheid, op alle niveau's, teweeg bracht wordt aange-toond met twee gevalstudies uit Brugge en Kortrijk (met respectievelijk de Spaanse augustijn Lorenzo de Villavicencio en de pensionaris Nicolaas Parmentier in de hoofdrol). In de twee laatste hoofdstukken neemt Decavele ons mee naar de tijd van de Calvinistische

Republieken (1577-1585).

Het geheel van deze opeenvolgende opstellen geeft een indringend beeld van de bepalende rol die religie in de geschiedenis van de 16de-eeuwse Nederlanden speelde. Protestantisme, in de meest uiteenlopende vormen, veroverde een plaats in het leven van de 16de-eeuwse edellieden, bestuurders, intellectuelen, kunstenaars en kleine luiden. Decavele loodst ons op een verbluffende manier binnen in hun handel en wandel en in hun gedachtenwereld, overtuigingen en aspiraties. De fascinatie van de auteur voor deze wonderde 16de eeuw spreekt uit elke bladzijde en hij gaat graag een eind weegs met zijn protagonisten. De ondertitel 'geloof en heldenmoed' geeft goed de empathie weer van de auteur met zijn hoofdfiguren.

De meeste van deze historische opstellen worden inderdaad opgebouwd vanuit één of meerdere historische figuren. Dit wordt ingegeven door het bronnenmateriaal - vaak afkomstig uit dossiers van de overheid belast met de 'kettervervolging' - maar is evenzeer een bewuste keuze. De auteur gaat ervan uit dat 'een gedetailleerd relaas van concrete gebeurtenissen en van de figuren die daarin een rol hebben gespeeld pas het volle pond geeft aan de complexiteit van het godsdienstige tijdsgebeuren' (p. 11). Het gebruik van procesdossiers houdt het risico in om figuren en gebeurtenissen te beschrijven dicht tegen de bron aan. Dit wordt steeds opnieuw door aanvullend bronnen- en literatuuronderzoek ondervangen. Evenzeer wordt elke gevalstudie ingebed in de brede historische context.

Het boek kan bijgevolg rustig worden beschouwd als een 'alternatieve' geschiedenis van het protestantisme in de Zuidelijke Nederlanden in de 16de eeuw. Enerzijds opent het boek met een kaartje van de 16de-eeuwse Nederlanden en een algemeen, inleidend hoofdstuk. Op deze manier is de lezer voldoende gewapend om zich op het terrein te begeven. Dit terrein strekt zich over de volledige 16de-eeuw uit en is rijk en verscheiden. De periode na de Pacificatie van Gent, die zo belangrijk is voor de verdere geschiedenis van de 'Nederlanden', is met twee bijdragen kwantitatief ondervertegenwoordigd. Daartegenover staat dat het twee meesterlijke opstellen betreft. In het hoofdstuk over de vervolging van de bedelorden die werd toegespitst op twee sodomieprocessen (Brugge en Gent) in 1578, in de aanloop naar de Calvinistische Republieken, is niet zozeer het schuldvraagstuk maar wel de timing en de strategie achter deze

acties aan de orde. Het tweede artikel is een biografisch opstel over Frans van der Kethulle, heer van Ryhove. Doorheen de persoonlijke carrière en aspiraties van deze 'condotierre' wordt een boeiend en geschakeerd beeld opgehangen van een bijzonder complexe historische realiteit, de opkomst en installatie van de Calvinistische Republiek in Gent en in andere steden in de Zuidelijke Nederlanden (1577-1579). Dit stuk over Ryhove is illustratief voor de manier waarop deze opstellen inwerken. Hoe diep Decavele ook doordringt tot het individuele en het evenementiële, het is precies door de verwevenheid met de brede onderliggende stromingen van religieuze, intellectuele en maatschappelijke vernieuwingen dat zijn bijdragen hun kracht ontleenen.

Een boek van dergelijke omvang waarbij afgedaald wordt tot in de diepste vezels van de 16de-eeuwse samenleving en tot in de verste uithoeken van 'Vlaanderen' herbergt een schat aan informatie over concrete plaatsen, personen en gebeurtenissen. Enkele schaarse aanvullingen of correcties: (p. 100) de term 'geuzenkousen' komt voor in de rekeningen van de calvinistische edelman Charles Vasquez, tijdens zijn migrantenverblijf in Londen en Dover¹; (p. 110) de vader van Herman Faulkelius was geen lid van het consistorie in Brugge in 1566, wel tijdens de Calvinistische Republiek; (p. 156) het dominicanesenklooster moet zijn Engelendale; Spermalie is de iets verder, in Sijsele, gelegen cisterciënzerinnenabdij; (p. 262) de Basiliuskerk in Brugge is niet verdwenen.

Een rustige bladspiegel en talrijke heldere kaartjes ondersteunen de lectuur. Er werd afgezien van een voetnotenapparaat maar achteraan bevinden zich de bibliografische verwijzingen naar de plaats waar deze bijdragen oorspronkelijk werden gepubliceerd (mét kritisch apparaat); daar vindt men ook een selectieve bibliografie. Het boek is voorzien van een register van persoons- en plaatsnamen.

Ter afronding graag twee wensen. Vooreerst dat dit boek zijn weg mag vinden naar vele lezers. Als geschiedenis vandaag opnieuw wordt gesmaakt door vele mensen, dan is dat dankzij dit soort boeken. In die zin sluit 'De eerste protestanten in de Lage Landen' uitstekend aan op de politiek van de uitgever die resoluut gekozen heeft voor

1 L. VANDAMME, 'Een edelman uit het Westkwartier in Engeland: Charles Vasquez (1568-1578)', in : *Het beloofde land: acht opstellen over werken, geloven en vluchten tijdens de XVIde en XVIIde eeuw*, Ieper, 1992, 133.

verantwoorde historische ‘popularising’. Het is lekker weggelezen en de krachtige manier waarop personen en gebeurtenissen worden neergezet maakt van dit boek een goudmijn voor wie op zoek is naar stof voor een historische roman of een historisch evenement. Een tweede wens is dat de auteur in de komende jaren opnieuw tijd vindt voor zijn ‘eerste liefde’, de religieuze wereld van de 16de eeuw. We vermoeden dat er nog boeiende dossiers over ‘geloof en heldenmoed’ in zijn schuif steken en het zou zonde zijn indien deze niet tot leven zouden komen onder de pen van deze uitstekende historicus en begenadigde verteller.

Ludo Vandamme

Werner Thomas (red.), *De val van het Nieuwe Troje: het beleg van Oostende 1601-1604*. - Leuven : Davidsfonds, 2004. - 208 p. : ill.

Het beleg en de val van Oostende (1601-1604) was een gebeuren dat in geheel Europa de publieke opinie beroerde. De belegering van de havenstad aan de Noordzee was een militaire operatie van een bijna nooit eerder geziene omvang. Maar vooral symboliseerde het beleg de strijd tussen een oude, vermoeide wereldmacht, het Spaans-Habsburgse rijk, en een jonge, vrijgevochten en daadkrachtige staat, de Verenigde Provinciën. Drukpersen werkten tijdens en nog lange jaren na het beleg om de beeldvorming bij te sturen. Hooggestemde reportages van de strijd schuwden de superlatieven niet; Oostende was zowaar het Nieuwe Troje. 400 jaar later is het beleg van Oostende verworpen tot een voetnoot in de geschiedenis van de Nederlanden. De stad Oostende ging in 2004 evenwel de uitdaging om aan het beleg opnieuw op de agenda te plaatsen en stelde haar cultuurjaar volledig in het teken van deze militaire operatie. Centraal in het gevarieerde programma stond de tentoonstelling ‘De val van het nieuwe Troje’. Bij deze zomertentoonstelling hoort dit boek.

De bestaande literatuur over het beleg van Oostende was verouderd. Men diende zich te behelpen met 19de-eeuwse publicaties (Van Sypesteyn, 1887; Vlietinck, 1897) of zelfs met de 17de-eeuwse opiniërende gedrukte verslagen (bij voorkeur Fleming, 1621). De tijd was dus rijp voor een nieuwe monografie. Maar de stand van het weten-

schappelijk onderzoek spoort niet steeds met de kalender voor historische evenementen. Uiteindelijk is het een boek geworden met elf artikelen en een catalogusgedeelte. De redactie werd gevoerd door Werner Thomas, tevens de curator van de gelijknamige tentoonstelling.

Dat het prestigieuze Oostende 1604-project hoofdzakelijk door dr. Werner Thomas, postdoctoraal onderzoeker en bijzonder gastdocent aan de KUL, werd gedragen, blijkt ook uit dit boek. De kleine helft van de teksten zijn van zijn hand. Hij opent de bundel met een breed opgezet inleidend artikel "De val van het nieuwe Troje" (p. 7-20). Het vierjarig beleg wordt hier gesitueerd tegenover het streven van Albrecht naar pacificatie in zijn land en de oorlogsvoering tussen Spanje en de Noordelijke Nederlanden, en dit alles in een breed Europees kader. Besluitend wijst Thomas op de rol van de val van Oostende als scharniermoment in de geschiedenis van de Nederlanden. Het gezag van de aartshertogen werd bevestigd en het besef dat de scheiding tussen Noord en Zuid onherstelbaar was, initieerde het Bestand en, een kleine halve eeuw later, de definitieve vrede (en scheiding). Daarop aansluitend wordt het kader nog iets breder opengetrokken door Hugo De Schepper met zijn bijdrage: "De Nederlanden, 1560-1604: oppositie, opstand, oorlog" (p. 21-33).

Dat in een boek over het beleg van Oostende de tot voor kort ver-guisde maar nu weer trendy *histoire bataille* een prominente plaats krijgt toegemeten, ligt zo voor de hand. De militaire geschiedenis van het beleg wordt voorafgegaan door een bijdrage van Luc de Vos en Etienne Rooms die de militaire campagnes van aartshertog Albert voorafgaand aan Oostende beschrijven (p. 35-45). Ze spitsen zich vooral toe op de beschrijving van Maurits *tocht naar Vlaanderen* en de daaropvolgende Slag bij Nieuwpoort (1600). Ook deze gebeurtenissen werden, in 2000, passend herdacht door de stad Nieuwpoort (tentoonstellingen, publicaties en evenementen). Piet Lombaerde schetst de veroveringstocht van de 'moderne' gebastioneerde vestingbouw doorheen het 16de-eeuwse Europa en geeft aan op welke fase in deze ontwikkeling de Oostendse vestingen aansloten (p. 47-58).

De vier volgende bijdragen gaan dan in op het beleg zelf. Eerst worden de bevoorrading en materiële organisatie van de belegeraars en belegderen aan de orde gesteld. Etienne Rooms (p. 73-79) belicht

de materiële organisatie van het koninklijke leger tijdens het beleg. In een kort artikel behandelt hij achtereenvolgens de bezoldiging, de bevoorrading en de inkwartiering van het leger. Dit gebeurt in algemene termen en sluit niet echt aan op de concrete situatie tijdens het beleg. De belegerden komen veel uitdrukkelijker in beeld in het opstel van Victor Enthoven (p. 59-71).

Na deze voorstelling van beide opponenten schetst Werner Thomas het verloop van het beleg (p. 81-99). Het is een minutieus chronologisch verslag dat zich laat lezen als een oorlogskroniek. Albert positioneerde zijn troepen in een gordel van forten in een weide boog omheen Oostende en ving in juli 1601 furieus het beleg aan waarop de belegerden antwoordden met het binnenhalen van aanzienlijke versterkingen. Ook het doorsteken van de zeedijk gebeurde in deze fase, een strategische ingreep. Het wassende water speelde in het beleg een hoofdrol en was mee verantwoordelijk dat de operatie zo lang aansleepte en een heroïsch karkater kreeg. Tegen alle gebuiken in bleven de belegeraars in de daaropvolgende winterperiode de belegering aanhouden, met als orgelpunt de afgeslagen stormloop op 7 januari 1602. In oktober 1603 verscheen Ambrogio Spinola als opperbevelhebber op het toneel. Niet zozeer zijn militaire kwaliteiten maar wel de financiële injecties van deze miljonair deden de kansen definitief keren. Een klein jaar later, op 22 september 1604, gaf de stad zich over aan de meest gunstige voorwaarden.

Tenslotte rond "Het soldatenleven in het belegerde Oostende" van Ronald de Graaf (p. 101-112) dit militaire luik af. Het is een verrassend en op basis van soldatenbrieven gedocumenteerd artikel dat veel concrete informatie naar boven haalt. De Graaf geeft een indringend beeld van hoe de soldaten het gebeuren ondergingen en de oorlogsneurose om zich heen greep.

Tot de interessantse bijdragen van deze bundel is de wijze waarop Piet Lombaerde de heropbouw van Oostende na 1604 reconstrueert. Hij gaat hierbij uit van de theoretische benadering van de stedenbouwkundige J. Nasr, die oproept om na te gaan hoe oude sporen na een catastrofe tot de oprichting van een nieuwe stad aanleiding kunnen geven. Lombaerde behandelt het herstel van de versterkingen, de inrichting als koopmansstad met de ontwikkeling van de nieuwe haven, meer landinwaarts aan de Brugse of Kaaipoort, de maatregelen om dichtslibbing van de havengeul tegen te gaan, en de verbinding

ding van de haven met het achterland via kanalen. Hier was vooral een waterbouwkundige problematiek aan de orde die belangrijke ingenieurs aan de praat hield.

Beeldvorming mag niet ontbreken en dat geldt in hoge mate voor Oostende dat jarenlang de publieke opinie bleef beroeren en voeding gaf aan vaak uiteenlopende discours. Joos Vermeulen (p. 127-137) wandelt doorheen de specifieke Oostendepublicaties (Fleming, Van Haesten) en door de grote werken over de Tachtigjarige Oorlog. Hij begint bij John.L Motley en eindigt bij de literatuur van de vorige eeuw, - bescheiden bij Jules de Saint-Genois tot burlesk (het stuk "Le siège d'Ostende" opgedragen aan James Ensor) bij Michel de Ghelderode.

Tot slot enkele algemene bemerkingen. Wanneer elf specialisten elk op hun domein een bijdrage afleveren, liggen de gevaren op de loer: een grote specialisatie die het algemene beeld op de achtergrond verdringt en overlapping. In dit boek is daar duidelijke rekening mee gehouden. Detailinformatie wordt meteen doorgesluisd naar het catalogusgedeelte waar in vrij ruime notities wordt gefocust op objecten en biografieën (p. 147-194).

Echt nieuwe inzichten heeft "De val van het Nieuwe Troje" niet te bieden. Er is weinig origineel onderzoek gebeurt en dat laat zich in dit overzichtswerk goed aanvoelen. Dat de archiefsituatie voor Oostende bijzonder slecht is, heeft daar wellicht mee te maken. Over welke, vooral buitenlandse, bronnenreeksen de historicus vandaag nog ter beschikking staan, wordt in dit boek met geen woord gerept. Wel wordt Geoffrey Parkers wegwijzer (*Guide to the Archives of the Spanish Institutions in or concerned with the Netherlands (1556-1706)* (1971)) in de bibliografie vermeld. Verschillende auteurs laten zich noodgedwongen leiden door Van Meteren, Van Haestens en andere niet steeds onpartijdige tijdgenoten. De vernieuwde aandacht voor de regeerperiode van Albrecht en Isabella is te recent om in deze publicatie al de vruchten te kunnen van plukken. Het kamp van de "verliezers" komt er nog het best van af. Vooral de Nederlandse historicus Victor Enthoven kan in zijn stuk terugvallen op recent onderzoek en brengt opvallende nieuwe gegevens aan vanuit zijn Leidse dissertatie (1996). Naast Enthoven komt de meest vernieuwend benadering uit een hoek waarvan met het misschien niet onmiddellijk verwacht, met name de archeologie (p. 139-145). De voorbije jaren

vonden opgravingen plaats in het oud Oostende, het onderzoek naar het verdwenen vissersdorp Walraversijde leert dat deze site waarschijnlijk als kazerne van de ruitery van de aartshertogen dienst deed, en twee forten, het Sint-Isabellafort en Nieuwendamme, werden in kaart gebracht.

Een aantal opstellen in dit boek hangen een levendig beeld op van de verschrikking die een zo lange belegering moet geweest zijn. Doorheen de lectuur ruik je als het ware de kruiddamp en de lijkengeur, word je deelgenoot met het trieste lot van Spaanse soldaten die in hun loopgraven door binnenstromend water worden verrast, of sta je aan de zijde van de belegerden die de zich opstapelende lijken in in de haast nieuw opgeworpen versterkingen "verwerken". Ook de heroïek van sleutelfiguren als Franciscus Vere en Ambrogio Spinola komt goed uit de verf. Dit is een paradoxaal gegeven. Normaal verwacht je dat de tentoonstelling het medium is dat een groot publiek bij de hand neemt naar een stad die een helse belegering ondergaat. De tentoonstelling slaagde er niet in om deze uitdaging waar te maken. De organisatoren haalden vele mooie stukken bij elkaar maar de opstelling bleef wat koel en steriel. Het is merkwaardig dat het boek hierin wel slaagt.

Werner Thomas en zijn ploeg hebben vooral ook een mooie publicatie afgeleverd, redactioneel gaaf, ruim geïllustreerd, voorzien van een ruime bibliografie, maar zonder register. Veel interessant kaartmateriaal is zorgvuldig gereproduceerd. Anderzijds laat het ontbreken van een heldere stadsplattegrond waarop toponiemen die zo kwistig in de verschillende artikelen worden rondgestrooid worden gesitueerd (Sandhill, Porc-Espic, enz), zich als een gemis ervaren. Dit geldt ook voor een kaartje van het oorlogsgebied rond Oostende met de situering van de forten en schansen en van het overstromingsgebied. Het zou de lectuur van dit interessante boek nog aangenamer hebben gemaakt.

Ludo Vandamme

Dominiek DENDOOVEN en Joël SNICK, *Matthijs De Visch 1701-1765. - Reninge: Davidsfonds, 2001. - 180 p. : ill.*

Naar aanleiding van de 300ste verjaardag van de geboorte van Matthijs de Visch (Reninge 1701- Brugge 1765) werd een uitgebreide studie gepubliceerd over deze representatieve kunstschilder en -pedagoog, kunsthandelaar en -verzamelaar.

In de verantwoording lezen we dat het boek "niet het ultieme werk over De Visch (wil) zijn" maar wel "de pretentie (heeft) om deze ietwat vergeten kunstschilder uit een al te vaak...vergeten tijdvak terug voor het voetlicht te plaatsen" (p. 6). En inderdaad, de 18de eeuw is zowat in de vergeetput van de Belgische kunstgeschiedenis gevallen. Het is dan ook de eerste maal dat zo'n diepgaande studie gewijd wordt aan een al bij al vrij onbekend kunstenaar.

Eerst maken we kennis met een zeer gedetailleerde geschiedenis van de landelijke en bescheiden familie De Visch, gestoffeerd met kwartierstaten, gezinsreconstructies en onderzoek naar maatschappelijke status. In doop- en overlijdensakte geregistreerd als Matthias de Visch, opteerden de auteurs toch voor de voornaam Matthijs, omdat het de schrijfwijze was waarmee de kunstenaar zelf signeerde (ill. p. 73). In andere gevallen werden enkele voornamen echter op arbitraire wijze gemoderniseerd (Dominiek, Isabel, Karolien enz.), elders dan weer niet.

In een tweede hoofdstuk volgt een grondige beschrijving van het leven van de kunstenaar, waaruit veel nieuws te leren valt. Matthijs de Visch werd in 1721 de eerste laureaat van de pas opgerichte Brugse academie. Twee jaar later vertrok hij naar Parijs, gevolgd door een zeer lange studiereis naar Italië. Daar verbleef hij bijna negen jaar, o.a. te Rome, Parma en Piacenza. In Venetië ging hij in de leer bij Giambattista Piazzetta (1682-1754), wiens invloed duidelijk merkbaar is in zijn religieus werk. In 1732 keerde hij naar Brugge terug met een schat aan didactisch materiaal in de bagage, dat spijtig genoeg in een brand zou verloren gaan. In 1738 richtte De Visch er opnieuw de Academie als teken- en schilderschool op; deze school was negen jaar gesloten geweest. Van 1739 tot aan zijn dood in 1765 was hij er *professeur-principaal* (directeur). Heel interessant en oorspronkelijk is b.v de passage waarin de werking van de academie wordt toegelicht, gebaseerd op heel wat archiefdocumenten. Zijn belang-

rijkste leerling was Joseph Suvée (Brugge 1743- Rome 1807) die in de Brugse academie een eerste springplank had gevonden om zich later op schitterende wijze te ontplooien in het Europese neoclassicisme. Verder wordt er in de studie ook aandacht besteed aan de rol van Matthijs de Visch als kunsthandelaar en als verzamelaar. Tenslotte is het vermeldenswaard dat de kunstenaar goede contacten onderhield met Jean Baptiste Descamps (1706-1791) en als diens informant fungeerde voor o.a. *Vies des peintres flamands, allemands et hollandais* en *Voyage pittoresque de la Flandre et du Brabant...*

Een derde minder belangrijk hoofdstukje wordt gewijd aan het monument van Matthijs de Visch in zijn geboortedorp Reninge.

In het vierde hoofdstuk wordt een zo volledig mogelijk overzicht geboden van de kunstwerken van Matthijs de Visch, gerangschikt volgens bewaarplaats. Volgens de auteur signeerde en dateerde de kunstenaar zijn schilderijen "erg weinig" (p. 101). Welnu, op een totaal van 90 nummers, zijn er wel 36 gesigneerd en 56 gedateerd of dankzij een archiefstuk in de tijd gesitueerd.

De eerste bekende werken, *Hagar en Ismaël* (cat. 39) en het *Portret van Karel Legillon* (cat. 16) dateren van 1732-33, kort na de terugkeer van de kunstenaar uit Italië, toen hij reeds 31 jaar oud was. Vroeger werk is er blijkbaar niet meer te vinden. In 1734 schilderde hij de zeer Italiaans aandoende *Aanbidding van de Herders* (cat. 40), *Het kapittel van de abdij van Lo* (cat. 83) en in 1736 *Jesus en de Samaritaanse vrouw* (cat. 78). Dan moeten we tot 1740 wachten om nog een zestal werken te kunnen dateren, allemaal portretten (cat. 31, 55, 56, 58, 87, 88). In 1742 signeerde hij de *Heilige Jozef met het kind Jesus* (cat. 1) en in 1743 een voogdenportret (cat. 32). In 1745 volgden nogmaals twee portretten (cat. 14 en 17), in 1746-1747 drie grote formaten, nl. *De offerande van Melchisedek* (cat. 2), *De offerande van Elia* (cat. 3) en de documentair interessante *Gevangenis van Brugge* (cat. 59). In 1748 schilderde hij de - unieke - olieverfschets *De Kroning van een zuster in Sint-Anna ter Woestyne*, alsook het grote afgewerkte doek met hetzelfde onderwerp (cat. 82 en 9), in 1749 *De aanbidding der koningen* (cat. 4) en twee staatsieportretten van *Keizerin Maria Theresia* (cat. 60 en 61) en in 1750 nog een voogdenportret (cat. 15). In 1751 voert hij een schuttersportret (cat. 44) en een voogdenportret (cat. 71) uit, in 1752 nog twee voogdenportretten (cat. 18 en 36), het derde *Portret van Maria-Theresia* (cat. 38)

en een grote *Piëta met schenker* (cat. 73), in 1754 een *Damesportret* (cat. 30) en de grote *Loterij van de schuttersgilde van Sint-Sebastiaan* (cat. 45). 1755 is een zeer productief jaar met negen grote werken, o.a. religieus werk (cat. 22, 23, 24, 25, 26), de deurstukken *Geloof, Hoop en Liefde* (cat. 27, 28 29) en het grote doek *Onze-Lieve-Vrouw schenkt een rozenkrans aan de Heilige Dominicus* (cat. 85). Vervolgens vervaardigde hij in 1756 *Onze-Lieve-Vrouw, Jezus en Sint-Jan* (cat. 5) en twee portretten (cat. 75 en 76). De gedateerde maar ongesigneerde *Allegorie van edelsmeedkunst* (cat. 62), voorafgegaan door een unieke studietekening (cat. 63), werd in 1758 vervaardigd en is aan Matthijs de Visch toegeschreven. In 1759 realiseerde hij een leuk kinderportret (cat. 35) en een *Orpheus* (cat. 68), in 1760 twee monumentale doeken met de karmelitaanse heiligen *Theresa van Avila en Jan van het Kruis* (cat. 79-80), in 1761 een voogdenportret (cat. 19) en nogmaals een groot portret van *Maria Theresia* (cat. 86). In 1762 signeerde De Visch zijn meesterwerk *Karel van Lotharingen als beschermer van de kunsten* (cat. 64), alsook twee portretten (cat. 72 en 89). Het laatste werk, nogmaals een portret, dateert van 1764, een jaar voor het overlijden van de kunstenaar (cat. 46).

Uit deze oefening blijkt dat een chronologische rangschikking, gestaafd met iets meer illustraties, een duidelijker, stilistische evolutie had kunnen reveleren. Naast enkele heel mooie, kwaliteitsvolle kunstwerken heeft Matthijs de Visch vooral documentair interessant werk vervaardigd, dat echter grote kwaliteitsverschillen vertoont.

Als besluit kunnen we stellen dat de auteurs ruim geslaagd zijn in hun opzet om de miskende kunst van de 18de eeuw meer kenbaar te maken. Gezien het provincialisme dat het oeuvre van Matthijs de Visch kenmerkt, is het maar de vraag of deze periode na de lectuur van deze publicatie meer zal worden geapprecieerd. Maar ligt het belang van De Visch niet veeleer in zijn boeiende persoonlijkheid en vooral in de rol die hij heeft gespeeld in de Academie te Brugge, zijn "troetelkind" dat uitgroeide tot de kweekschool voor het "Brugs-Europese" neoclassicisme?

Dominique Marechal

Walter VAN DIEVOET, *Brugse edelsmeden van de negentiende eeuw*. - Leuven : de auteur, 2005. - 104 p.: ill.

Zoals wij dat gewoon zijn van Walter van Dievoet is ook zijn jongste boek een wetenschappelijke publicatie met blijvende waarde over Belgisch zilver. Als specialist terzake behandelt hij in dit boek de Brugse edelsmeden van de 19de eeuw. Kunsthistorici die met deze complexe materie vertrouwd zijn, weten maar al te goed hoe moeilijk het is zilverwerk uit de 19de eeuw te identificeren. Vele op de voorwerpen ingehamerde zilvermerken behoorden, voor wat Brugge betreft, tot voor kort nog tot de absolute anonimiteit en bleven niet identificeerbaar. Het was alleen mogelijk kerkelijk en burgerlijk edelsmeedwerk uit deze periode min of meer nader te dateren aan de hand van de aangebrachte keurkamertekens uit de eerste en de tweede periode van het Frans bewind (1798-1809 en 1809-1814), het daarop volgend Hollands bewind (1815-1830/31) en het Koninkrijk België (1831-1869). Met de wet op de vrije bewerking van de goud- en de zilverstoffen van 5 juni 1868, die vanaf 1 juli 1869 van toepassing was, werd het toezicht op de edele metalen afgeschaft.

Het derde en meest omvattende hoofdstuk van dit boek behandelt in alfabetische volgorde niet minder van 95 Brugse edelsmeden. In tegenstelling tot bepaalde auteurs die publicaties verzorgen omtrent tin en zilver, en zich bij hun onderzoek hoofdzakelijk beperken tot het afdrukken van de op de voorwerpen aangebrachte meester-, stads- en keurmerken, heeft Walter van Dievoet opnieuw langdurig en intens archivalisch onderzoek ondernomen, waarbij hij bijgestaan werd door enige archivarissen. Bij iedere notitie over een welbepaalde zilversmid, werden niet alleen de volledige geboorte- en sterfdatum vermeld, maar tevens de biografische gegevens over de echtgenote(s). De auteur spreekt ook over de plaatsen waar de edelsmid actief was en het aantal werklieden dat hij in dienst had. Tot slot wordt het merkteken van de desbetreffende zilversmid afgedrukt. Van Dievoet gaat hierbij zeer voorzichtig te werk en spreekt bij iedere tekening van een zilvermerk steeds over "vermoedelijk", "mogelijk", "waarschijnlijk" en "misschien". Wanneer hij absoluut zeker is van een geïdentificeerd merk, vermeldt hij vóór de naam van de Brugse edelsmid duidelijk het woord "merk", wat dus veelbetekenend is! Bij het overlopen van de verschillende zilversmeden, valt het op dat enige families in dit beroep

goed vertegenwoordigd waren. Dit is het geval met Benninck (nrs. 5-10), De Pape (30-33), De Vos (35-40), De Wilde (41-44), Govaert (51-53), Hanssens (55-58), Mys (65-66), Ponchau (68-69), Reubens (74-76) en Van Damme (84-86). Ook François Jean De Hondt (1786-1862) mocht hier niet onvermeld blijven; hij was zowel zilversmid, graveur als koopman in kant (25). In de collecties van de Brugse Stedelijke Musea zijn niet alleen talrijke grafische documenten van hem bewaard (Steinmetzverzameling), maar ook meerdere zilveren en bronzen medailles (Gruuthuse-reserve). In tegenstelling tot Brussel, blijkt dat de productie van de Brugse edelsmeden in de 19de eeuw aan de lage kant was. De stad had geen grote aantrekkingskracht op vreemde edelsmeden. De meerderheid was in Brugge geboren, enigen waren o.a. afkomstig uit Oudenaarde, Kortrijk en Rijsel. De auteur liet in zijn boek enige foto's van huizen afdrukken die eigendom waren van Brugse edelsmeden en waar zij al dan niet hun atelier of werkplaats hadden. Hij beeldt eveneens zilverwerk af van geïdentificeerd Brugs zilver. Achteraan worden de archieven vermeld waar onderzoek verricht werd ten behoeve van deze studie. Een bibliografie en een register van de persoonsnamen in alfabetische volgorde sluit dit boek af.

Zowel kerkelijk als burgerlijk Brugs zilver dat momenteel nog tot de anonimiteit behoort, zal thans aan welbepaalde edelsmeden toegeschreven kunnen worden. Vermits het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium tot voor kort niet de merken van ieder voorwerp fotografeerde (de zgn. ACL-foto's), is er voor kunsthistorici nog veel werk aan de winkel. Alhoewel Walter van Dievoet reeds meerdere voortreffelijke boeken over hetzelfde onderwerp op zijn naam heeft staan, hopen wij van harte dat hij nog de tijd kan vinden om analoog wetenschappelijk onderzoek over andere Belgische steden te ondernemen.

Stéphane Vandenberghe

Carlos VAN LOUWE & Pieter Jan VERSTRAETE, *De Oorlogsbedevaarten. Kroniek van de 'vergeten' IJzerbedevaarten 1940-1944*. - Kortrijk : Groeninghe, 2002. - 216 blz, ill.

Wanneer een vergeten, zoniet verborgen episode uit de geschiedenis het daglicht ziet, dan is dat altijd interessant. Dit kan men zeggen van het boek dat gewijd is aan de bedevaarten naar de IJzertoren tijdens de Tweede Wereldoorlog. Men wist natuurlijk wel dat die hadden plaats gevonden, maar veel lectuur erover was niet geredelijk te vinden. In de *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* werden slechts enkele - overigens zeer kritische - regels aan deze oorlogsbedevaarten gewijd. Op de webstek van het IJzerbedevaartcomité wordt de lijst van 'alle' bedevaarten weergegeven ('76 IJzerbedevaarten, 76 hoogtepunten'), maar die van tijdens de oorlog zijn niet meegeteld. Het hier besproken boek is trouwens niet opgenomen bij de literatuur die op die webstek wordt vermeld en evenmin wordt ernaar verwezen in de tekst die het merkwaardige hiaat poogt uit te leggen.

Clemens de Landtsheer (1894-1984), secretaris van het IJzerbedevaartcomité en actieve organisator van de bedevaarten, verzamelde een belangrijk persoonlijk archief van documenten en foto's en vertrouwde dit in zijn levensavond toe aan zijn vriend Carlos Van Louwe. Die heeft er, samen met Pieter Jan Verstraete, uitstekend gebruik van gemaakt, teneinde een objectief relaas over die 'aangebrande' bedevaarten te schrijven. Beide auteurs staan dicht bij hun onderwerp en zijn er zeker niet op uit geweest aan die stroming schade toe te brengen. Ze hebben gewoon geoordeeld dat alleen een precieze weergave de waarheid diende en dit siert hen. Hun boek toont de blindheid en de verdwazing aan die tijdens de oorlog een (gelukkig beperkt) deel van de Vlaamse bevolking in de ban hield.

De 5 IJzerbedevaarten die tijdens de oorlog plaats vonden, waren geen massabijeenkomsten. Er werden vooraf hier en daar plaatselijke manifestaties georganiseerd, terwijl aan de belangstellenden werd aangeraden het verslag van de plechtigheid op de radio te beluisteren. De eerste en de laatste bedevaart brachten maar enkele tientallen deelnemers bijeen. In 1941, 42 en 43 waren het er een 300-tal. Op de bijeenkomst in de crypte werden telkens maar een paar dozijn aanwezigen toegelaten.

Vanaf de eerste bedevaart in augustus 1940 was het duidelijk: in

de lijn van zijn vooroorlogse fascistische oriëntatie, had het Comité gekozen voor de Nieuwe Orde en voor collaboratie met de Duitsers. Het puik van de collaborateurs meldde zich aan, met August Borms, Reimond Tollenaere en Cyriel Verschaeve op kop. Dit zou zo blijven voor de vier volgende bedevaarten, ook al zouden sommigen afhaken, ofwel uit voorzichtigheid voor wat komen moest, ofwel integendeel omdat men die bedevaarten te 'katholiek', te 'cultureel' en te weinig nazigezind vond.

De toespraken van de voorzitter, professor Paul Daels, hoe omfloerst zijn taalgebruik ook was, spraken boekdelen. *'Laten we niet vergeten dat Vlaanderen geen zegepraal heeft behaald, maar gered werd op het ogenblik dat het bijna vermoord werd'* (1940). – *'Wij willen betere Dietsers zijn om meer volbloed Germanen te zijn'* (1941). – *'Dit IJzerkruis wordt de ononderbroken schakel tussen de Clauwaerts, de geuzen, de Brigands enerzijds, de Vlaamse martelaars van Abbeville en van de concentratiekampen en de idealisten van het Oostfront anderzijds'* (1942). – *'...onze jongens aan het Oostfront in de verdediging van cultuur en beschaving en Nederlands volksrecht'. 'Bezield door Nederlandse volkstrouw, offervaardig ter verdediging van de Westerse christelijke beschaving, met het vuur en de edelmoedigheid van de jeugd opgaande in hun idealen van Europese samenhorigheid, vechten onze jongens aan het Oostfront'* (1943). – *'Hier gedenken wij vooral uw offer, Vlaamse gesneuvelden uit de beide wereldoorlogen, op welk slagveld gij ook gevallen zijt...'* (1944). Ondanks zijn wollig taalgebruik, ondanks de voorzichtigheid in zijn laatste redevoering, enkele dagen voor de Bevrijding, was het duidelijk dat Daels, het IJzerbedevaartcomité en de aanhangers van een extreem Vlaams-nationalisme zich achter de wagen van de nazi's hadden gespannen. Daels was daarbij nog een toonbeeld van voorzichtigheid als men zijn toespraken vergelijkt met de geschriften van andere comitéleden, zoals Ferdinand Vercnocke, die onvervalste nazitaal spraken. Dat ze nadien als de vermoorde onschuld verwonderd opkeken omdat ze 'slachtoffers van de repressie' werden, is op zich altijd al een voorwerp van verwondering geweest.

Wat nog duidelijker de toestand weergeeft, zijn de tientallen wel-sprekende en onuitgegeven foto's die in het boek zijn opgenomen. Men ziet er de fine fleur van de collaboratie verbreeders met Duitse officieren. Tijdens het zingen van de Vlaamse Leeuw brachten de

aanwezigen bijna allen de Hitlergroet (ook al noemden ze dat de Houzee-groet). Vanaf 1941 gaf de aanwezigheid van Duitse militairen, leden van de Zwarte Brigade, van SS-Vlaanderen en van het Vlaams Legioen, evenals van de jonge leden van NSJV en DSM, een nog sterkere 'Duitse' kleur. In 1943 werd de 'eet van trouw aan Vlaanderen' voorgezegd door een Oostfrontsoldaat in Duits uniform.

De houding van de leden van het IJzerbedevaartcomité tijdens de laatste dagen van de Duitse bezetting toont voldoende duidelijk aan welk kamp ze hadden gekozen. Terwijl ongeveer de ganse bevolking popelde van ongeduld, wachtend op de komst van de bevrijders, kwamen ze voor hun laatste oorlogsbedevaart in rouwstemming bijeen. Het waren 'beroerde omstandigheden', de stemming was 'zeer bedrukt', ze waren amper met dertig en 'veel goeds van de nakende bevrijding verwachtten ze niet'. Geen enkele foto werd van de bijeenkomst genomen. De archieven werden naar veilige oorden gebracht en het volgende weerzien van de heren zou in de gevangenis zijn: op twee leden na werden ze allen ingerekend op beschuldiging van één of andere vorm van collaboratie. Daels dook onder en, net als Verschaeve, vluchtte hij naar het buitenland. Het doek viel over de oorlogsbedevaarten en in 1948 werd de eerste naoorlogse bedevaart aangekondigd als de 21ste, waarbij de 5 van tijdens de oorlog niet werden meegeteld. Deze vergeetachtige rekenkunde is tot vandaag doorgezet.

Men kan daarbij niet voorhouden dat de bedevaarten door nieuwkomers zouden zijn gekaapt. Ze werden door dezelfde comitéleden georganiseerd als de vooroorlogse. Men vond die leden trouwens bijna allen terug na de oorlog, hetzij als organisatoren (zoals De Landtsheer), hetzij als ondersteuners (zoals Daels, die erevoorzitter werd).

De auteurs hebben vastgesteld dat, in tegenstelling tot de voor- en naoorlogse bedevaarten, tot hiertoe over de vijf oorlogsbedevaarten weinig of niets werd gepubliceerd. Hun voortreffelijke studie en de beschikbaarheid van het archief De Landtsheer voor verder onderzoek, zullen dit tekort uit de wereld helpen. Ze helpen meteen om decennialange 'radiostilte' te doorbreken en hiermee louterend en bevrijdend te werken.

Andries Van den Abeele

Pieter-Adriaan DONCHE, *Geschiedenis en Genealogie van de familie Donche, 1365-2004*. - Berchem-Antwerpen: de auteur (Langveld 4/41, 2600 Berchem-Antwerpen), 2004. - 2 dln., 1192 blz., ill.

Genealogie oefent een grote aantrekkingskracht uit. Wat ooit een activiteit was beperkt tot adellijke of notabele families, is uitgegroeid tot een hobby of zelfs een passie waar tienduizenden zich op toeleggen. Computerbestanden hebben de mogelijkheden aanzienlijk verruimd, terwijl het internet er een wereldwijd veld voor heeft geopend.

De meeste genealogische opzoekingen blijven evenwel steken in de mappen of op de PC van de genealogen en in het beste geval zullen ze er hun familieleden een kopie van bezorgen of de gegevens op een webstek plaatsen. Anderen brengen het tot publicatie van artikels in *Vlaamse Stam*, *Le Parchemin* of andere tijdschriften. Genealogie is daarbij op zich niet zo interessant voor niet-familieleden, als de grote en kleine feiten niet tot een verhaal worden verwerkt dat in een algemene context wordt gesitueerd.

Bij uitzondering wordt een volledig boek aan de familiale bevingingen gewijd en nog minder vaak komt een zo omvangrijke gebundelde geschiedenis voor als die over de familie Donche: twee volumes, bijna 1200 bladzijden. De auteur, Pieter Donche, heeft er meer dan dertig jaar over gedaan om dit monument voor zijn familiestam en meer algemeen voor de dragers van dezelfde naam op te richten.

De naam Donche duikt rond 1365 op en situeert zich vooral in de kasselrijen Veurne en Ieper en in de stad Diksmuide, van waaruit hij ook naar Brugge uitzwermt. De studie behandelt eigenlijk verschillende families, alle met de naam Donche, waarvan de auteur niet met zekerheid de verwantschap heeft kunnen vaststellen. Het verlies tijdens de Eerste Wereldoorlog van de stedelijke archieven van Diksmuide, Ieper en de gemeenten uit de frontstreek is in dit opzicht een wel erg hinderlijk element.

De oudste tak Donche bestond uiteraard uit notabelen, anders zouden ze niet zo'n vroege sporen hebben nagelaten. Vanaf het begin van de 15de eeuw vindt men ze terug in de schepenbank van Veurne, terwijl een paar leden nog een hogere status verwierven, zoals Jacob Donche (ca. 1420-1492) die opklom tot raadsheer bij de Raad van Vlaanderen en baljuw van Dendermonde. Het is niet voor alle naam-

draggers duidelijk, maar wel voor velen, dat ze herenboeren waren in het Veurnse. Dit was zeker het geval voor de nakomelingen die zich in de 17de eeuw in Nieuwpoort, Ramskapelle en elders gingen vestigen. Al in de 17de, maar vooral in het begin van de 18de eeuw viel nochtans bij sommigen materiële en sociale achteruitgang vast te stellen, waarbij beroepen voorkwamen zoals landmeter, binnenschipper, kruidenier, herbergier, chirurgijn en barbier. Toch werd één van die landmeters schepen van Veurne en één van zijn kinderen bracht het nog heel wat verder: François Donche de Beaulieu (1668-1740) was vanaf 1705 president-raadsheer van het Parlement van Vlaanderen. Tegen het midden van de 19de eeuw was deze familie volledig uitgestorven.

Zonder ze aan die tak te kunnen verbinden, is de auteur vervolgens overgestapt naar een Diksmuidse familie Donche, die vanaf het laatste kwart van de 15de eeuw in de gemeenteraad zetelde en het tot burgemeester bracht. De nazaten waren beroepshalve vleeshouwers en tevens stadsbestuurders. Op het einde van de 17de eeuw werd een Donche licentiaat in de rechten en vestigde hij zich als advocaat in Brugge, wat ook een zoon en een kleinzoon deden. Met een achterkleinzoon die makelaar werd in Oostende stierf ook deze tak uit, uitgezonderd kleine aftakkingen die het nog een paar generaties in Duinkerke en opnieuw ook in Brugge volhielden.

Van die tweede Brugse tak was de stamvader groothandelaar in wijnen en andere goederen. Zijn zoon Nicolaas-Frans was bijzonder actief in de handel, in de zeeverzekering, in de Kamer van Koophandel (ook in de oppositie tegen het conservatieve bestuur ervan) en - in de revolutietijd - in het stadsbestuur. Een andere zoon, Jan-Baptist, maakte zich in zijn levensavond verdienstelijk met het kopiëren en aanvullen van de uitermate interessante grafschriftenverzameling bekend onder de naam D'Hooghe. Zijn werk is te bewonderen en te consulteren in de Openbare Bibliotheek Brugge. En dan was er nog de zoon van Nicolaas, priester Lodewijk-Vincent Donche die de relikwie van het H. Bloed redde van het revolutionair geweld en die tijdens een lang, eerder chaotisch maar boeiend leven, een kloostercongregatie stichtte. Ook deze tak stierf uit in de loop van de 19de eeuw.

Het tweede volume is in grote mate gewijd aan de tak waar de auteur zelf toe behoort en waarvan hij de stamvader rond 1620 in

Zonnebeke situeert. Dit is de periode waarin de parochieboeken en de vaste naamgeving het mogelijk maken ook de sporen te achterhalen van de eenvoudige lieden, waar de meeste onder ons van afstammen. De stamvader, Jan-Baptist Donche, was waarschijnlijk landbouwer en zeker belastingontvanger. Zijn nakomelingen, die hoofdzakelijk in Zonnebeke, Bikschote, Boezinge en Diksmuide woonden, boerden tot in de 18de eeuw op grotere of kleinere hofsteden, terwijl een tak naar de binnenscheepvaart trok en in Oostende en Antwerpen - één zelfs als scheepsbouwer - terecht kwam. In de 19de eeuw volgde, zoals in zoveel families, verarming en treft men de bescheiden beroepen aan van werkman, dienstknecht, spoorwegaarbeider, landwerkman, metaalbewerker, dagloner of visser.

De 19de en de 20ste eeuw boden uiteraard mogelijkheden tot sociale promotie, zoals dit het geval was binnen de tak waaruit de auteur voortspriet, waar men vanaf het midden de 19de eeuw en voor opeenvolgende generaties als uurwerkmaker bedrijvig was. Pas in de tweede helft van de 20ste eeuw kwamen voor het eerst universitair gediplomeerden voor.

Aan vooraanstaande naamdragers, zoals raadsheer Donche en diplomaat De Schepper-Donche uit de 16de eeuw, zoals president-raadsheer Donche de Beaulieu uit de 18de eeuw, zoals scheepsbouwer Donche-Beuckeleers en priester Vincent Donche uit de 19de eeuw, heeft de auteur aparte monografieën gewijd.

Dit monument voor de familie Donche is meteen een hoofdzakelijk West-Vlaamse geschiedenis, waarbij vooral de kasselrijen Veurne en Ieper aan bod komen, met in geringere maar daarom niet onbelangrijke mate Diksmuide en Brugge.

Weinig familiegeschiedenissen zijn zo nauwgezet opgemaakt. De auteur heeft werkelijk niets vergeten. Het minste gegeven, hier of daar opgepikt, heeft hij verwerkt. Van talrijke naamdragers heeft hij de handtekening teruggevonden. Alles wat aan illustratie of foto's nog aanwezig is, kreeg zijn plaats. Van de oudere takken, die tot de "blazoenerende" burgerij behoorden, heeft hij talrijke geïllustreerde teksten, grafschriften en zelfs portretten teruggevonden. Dit alles is op voortreffelijke wijze in het boek opgenomen, dat daardoor natuurlijk aan levendigheid wint. Ook heeft de auteur in afzonderlijke hoofdstukken de achtergronden van tijd en plaats uiteengezet, ten einde het familieverhaal in zijn context te plaatsen. Tenslotte werden

meer dan 200 bladzijden gewijd aan overzichten, bronnenopgave en bibliografie, registers op de wapenschilden, de grafschriften, de handtekeningen, de uitgeoefende beroepen, de portretten en foto's, de structuur van elke familietak, het zaken- en personenregister, enz.

Deze omvangrijke studie is één van de eerste, naar ons weten, die zo uitgebreid een beroep heeft gedaan op de gegevens die via het internet beschikbaar zijn, zoals de zoekmachines, de *familysearch* van de Mormonen, de immigratielijsten van Ellis Island in New York en andere gegevensbanken, tot en met de telefoongidsen, in de Verenigde Staten en elders. Een zo omvangrijke studie over één van onze West-Vlaamse families wordt maar zelden gepubliceerd. Het is een plezierige vaststelling dat het dan nog wel op een zo voortreffelijke wijze is gebeurd.

Andries Van den Abeele

Noël GEIRNAERT, *Portret & document*. - Brugge: Stadsarchief Brugge, 2005. - 64 p., ill.

Deze handige publicatie kwam tot stand als catalogus van de interessante en verzorgde tentoonstelling "Portret en document", die door het Stadsarchief met medewerking van het Groeningemuseum werd georganiseerd in het kader van "Corpus Brugge 05", van 8 juni tot en met 4 september 2005. Met uitzondering van de teksten van het achtste en laatste hoofdstuk dat geschreven werd door Filibert Styns en Noël Geirnaert, nam de Brugse archivaris alle teksten voor zijn rekening.

Het eerste onderwerp heeft betrekking op een drieluik van Hans Memling (Seligenstadt ca. 1440 - Brugge 1494) dat thans over drie verschillende musea verspreid is. Het middenpaneel bevindt zich in het Museo Civico te Vicenza en stelt de Kruisiging voor, met links van Christus Maria, de apostel Johannes en Maria Magdalena. Rechts worden de cisterciënzerabt Johannes Crabbe van de Duinenabdij te Koksijde (1457 - 1488) afgebeeld, alsook Johannes de Doper en de H. Bernardus. De twee binnenluiken worden thans in het Metropolitan Museum of Art in New York bewaard. Het linker paneel stelt onderaan een tachtigjarige vrouw voor, waarachter de H. Anna.

Het is de ca. 1388 geboren Anne Willemszoon (weduwe van Hughe Crabbe en Christoffel de Winter), die in 1448 tot een derde huwelijk gedwongen werd! Het rechter paneel stelt onderaan misschien Willem de Winter, een halfbroer van Johannes Crabbe voor, waarachter de H. Wilhelmus van Maleval. De twee buitenste luiken tenslotte, werden door de Belgische Staat aan Brugge (Groeningemuseum) in bruikleen gegeven en stellen de Boodschap aan Maria voor.

Dit altaarstuk werd door Dirk De Vos omstreeks 1468 - 70 geda-teerd en was bestemd voor de kapel van het prestigieuze refugiehuis van de Duinenabdij in de Snaggaardstraat te Brugge. Daar verbleef Johannes Crabbe, afkomstig uit Hulst, bij voorkeur. De opdrachtge-vers van dit kunstwerk moeten gezocht worden in de kringen van het Brugse patriciaat en alhier verblijvende Italianen, Spanjaarden en andere buitenlanders. In dit verband valt het op te merken dat een blauw-witte snavelkan in Italiaanse majolica afgebeeld is op het rech-te se buitenluik.

De tweede tekst in deze catalogus heeft betrekking op twee por-tretten, die alleen via zwart-wit foto's en burijngravures bekend ble-ven. De schilderijen waren oorspronkelijk op paneel, maar werden daarna op doek overgebracht. De portretten waren in het jaar 1955 nog aanwezig in een Zwitserse privé-verzameling, niet nader bepaald. Aanvankelijk dacht men te doen te hebben met het portret van Karel de Stoute en Margareta van York, geschilderd door Hans Memling. Deze toeschrijving wordt sinds lang niet meer gehandhaafd, vermits wij hier te maken hebben met Pieter II Adornes, klerk-reddiet in het kartuizerklooster Genadedal te Sint- Kruis (+ 1464) en zijn vrouw Elisabeth Braderic (+ 1452) met wie hij in 1421 in het huwelijk was getreden. De schilderijen sluiten stilistisch aan bij het werk van Petrus Christus, die sinds 1444 in Brugge actief was. De gravures waarop ook teksten en wapenschilden voorkomen, zijn van de hand van Petrus de Jode. De wapenschilden werden ontleend aan de glasramen uit 1560 in de Jeruzalemkapel. Pieter II Adornes stamt uit een Brugse patriciërsfamilie die oorspronkelijk uit het Italiaanse Genua afkomstig was en zich sinds de 14de eeuw volledig geïntegreerd had in de Brugse elite. Hij was de initiatiefnemer voor de stichting van de Jeruzalemkapel in het jaar 1427, gelegen op de hoek van de Peper- en de Balstraat. De familie Braderic behoorde eveneens tot het Brugse stedelijk patriciaat.

De derde catalogusnotitie handelt over twee zijluiken van een triptiek uit het Groeningemuseum, waarvan het middenpaneel verloren is. Het betreft de voorstellingen van Filips Dominicle en zijn echtgenote Barbara Ommejaeghere, met wie hij op 8 september 1537 een huwelijkscontract had afgesloten, en tot de vooraanstaande Brugse families behoorden. De beide panelen werden geschilderd door een anoniem kunstenaar uit het midden van de 16de eeuw. De beide luiken vertoonden op de keerzijde nog wapenschilden, waarvan in 1963 alle sporen verwijderd werden! Interessant bij deze twee bewaarde zijluiken, is de voorstelling van het Kraanplein met de stadskraan, de St.-Jansstraat en de St.-Janskerk links en het Minnewater, de Minnewaterbrug, het Sashuis, de Begijnhofkerk, de O.-L.-Vrouwekerk en de Halletoren rechts.

De Koninklijke Musea voor Schone Kunsten te Brussel verleenden ook hun medewerking aan deze tentoonstelling met een gesigneerd en gedateerd portret van Pieter Pourbus (1524 - 84) uit 1583. De vierde tekst handelt over Jacob van den Gheenste, geboren in mei van het jaar 1513 en overleden in augustus 1592. Hij huwde voor een eerste maal met Isabeau des Trompes, waarvan hij twee kinderen had. Na haar overlijden huwde hij in 1560 met Anthonia van Steelant, die hem vier kinderen schonk. Links bovenaan het paneel is het familiedevies aangebracht "Gheen ste ter weerelt", dat verwijst naar het hemelse Jeruzalem. Het schilderij werd waarschijnlijk op zijn zeventigste verjaardig aan de voorgestelde geschonken. Jacob van den Gheenste was van ca. 1540 tot 1590 klerk van de Brugse vierschaar en heeft enkele mandaten opgenomen in het stadsbestuur tijdens de Calvinistische Republiek in Brugge (1578 - 84).

De vijfde catalogustekst heeft betrekking op een zeer mooi schilderij op doek uit de Groeningecollectie. Het gaat hier om een gesigneerd en gedateerd werk van de belangrijkste Brugse 17de-eeuwse schilder, namelijk Jacob van Oost (1601 - 71) uit 1645. Het familieportret was tot voor kort niet geïdentificeerd. Aan de hand van grondig archiefwerk door Peter De Baets kon uitgemaakt worden dat François Lamoral Baltijn, gedoopt in de O.-L.-Vrouweparochie op 11 mei 1597 en op 27 maart 1647 overleden, rechts voorgesteld wordt, samen met zijn tweede (jongere) vrouw Magdalena Godefroid, geboren in 1618, met wie hij op 5 december 1640 in het huwelijk getreden was. Het schilderij toont een weduwnaar met twee

kinderen uit een vorig huwelijk, een jonge echtgenote met eveneens twee kindjes en vermoedelijk een derde op komst. De familie uit de hogere maatschappelijke geledingen woonde in een herenhuis in de Vlamingstraat dat uitkwam in de Pieter Pourbusstraat. F.L. Baltijn had in 1645 - dezelfde datum als het schilderij - een land- of buiten-goed verworven dat in Sint- Andries moet gesitueerd worden. De tuinman links zou Dieryck Verbeke, de voornaamste pachter zijn. Na het overlijden van François Lamoral Baltijn, hertrouwde zijn echtgenote met Jan Baptist de Tollenaere.

In 1987 publiceerden wij met J. Parmentier een bijdrage in het "Jaarboek van Stedelijke Musea" betreffende Guilielmo de Brouwer en zijn familie in zijn handelskantoor. In dit zesde catalogusgedeelte, kon thans aan de hand van de "Levens der konstschilders..." van Pieter Ledoux de auteur van dit groot schilderij op doek van rond 1750 geïdentificeerd worden. Het betreft een zekere Jacob Plasschaert, oorspronkelijk een schoolmeester die bij gebrek aan leerlingen kunstschilder geworden was en anno 1765 overleed. Het doek toont links achter de tafel Guilielmo de Brouwer, in Oostende geboren op 15 februari 1693 en overleden op 21 oktober 1767. Na een loopbaan als koopvaardij-officier bij de Oostendse Compagnie, leidde hij vanuit zijn geboortestad een handelshuis - vanaf 1744 vanuit Brugge - en beschikte hij over een belangrijk commercieel netwerk vanuit de Noorse stad Bergen tot in het Spaanse Cadiz met vertakkingen in Engeland en Schotland. Rechts van hem bevinden zich zijn zonen Guillaume François de Brouwer (1727 - 75) en Dionysius de Brouwer (1729 - 1812), alsook vermoedelijk een personeelslid. Volledig rechts zit de echtgenote van Guilielmo met name Marie Franchoise de Chaene (1700 - 60), een dienstmeid en twee jongere kinderen, t.t.z. Thérèse Madeleine (1739 - ?) en haar jongere broertje Pierre Jacques (1743- 1817) met een hondje op de arm.

Het zevende catalogusgedeelte handelt over een terracotta-buste van de hand van Louis Samin uit het jaar 1873. Deze bevindt zich, als bruikleen van de Openbare Bibliotheek, in de museumcollecties. Aanvankelijk werd gedacht dat hier gaat om Caroline Clémence Popp-Boussart (Binche 12.12.1808 - Brugge 2.12.1891), gehuwd met Philippe-Christian Popp (Utrecht 10.2.1805 - Brugge 3.3.1879) en moeder van niet minder dan 8 kinderen. De beide namen zijn bekend als uitgevers van de zgn. "Journal de Bruges", de eerste

Brugse liberale krant. De bewuste buste in terracotta stelt niet de "moeder Caroline Clémence Popp- Boussart" (1808 - 91) voor, maar haar modieuze dochter met dezelfde naam, namelijk Caroline Clémence Popp (Brugge 5.12.1827 - Brugge 1896).

In de achtste en laatste notitie wordt over het droevig verhaal van Alfons Styns (Lissewege 26.8.1919 - Oostakker 20.5.1944) gesproken. Hij was een kleermaker en patriottische verzetsman, die op 20 mei 1944 door een executiepeleton gefusilleerd werd. Deze tengere man was een jaar voordien, op 3 maart 1943, met Marie- Louise Vanquathem gehuwd en op 5 oktober 1943 vader geworden van een zoontje Filibert. Bij de verschillende documenten aangaande deze verzetsman (bidprentje en overlijdensbericht, visitekaartje, foto's), werd op de tentoonstelling "Portret & document" een schoen van Styns, een kam en de tandenborstel getoond, waarop laatste opschriften waren gekrast.

Stéphane Vandenberghe

ALGEMENE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Restauraties en vervalsingen bij de Vlaamse Primitieven. - Van 26 november 2004 tot 28 februari 2005 had in het Brugse Groeningemuseum de opmerkelijke en didactisch-verantwoorde tentoonstelling *Fake or not fake* plaats, gewijd aan het probleem van restauraties en vervalsingen van schilderijen van Vlaamse Primitieven, en dit aan de hand van zes goed uitgekozen schilderijen. Ter gelegenheid van deze tentoonstelling verscheen bij de uitgeverij Ludion het boek "Fake or not fake. Het verhaal van de restauratie van de Vlaamse Primitieven" (110 blz., ill.) o.l.v. H  l  ne Verougstraete, Roger Van Schoute en Till-Holger Borchert. De tentoonstelling en het boek zijn het resultaat van een samenwerking tussen het Groeningemuseum en het Laboratoire d'étude des oeuvres d'art par les méthodes scientifiques (UCL) dat de zes schilderijen heeft onderzocht en de resultaten op een voorbeeldige wijze heeft voorgesteld aan een zeer belangstellend publiek dat de geleverde inspanningen naar waarde wist te schatten.

Het gebeurt niet dikwijls dat een tentoonstelling haar bezoekers onthutst en met veel vragen en twijfels achterlaat. Zijn de hypergerestaureerde / vervalste schilderijen die men "bewonderd" heeft, uitzonderingen of maar het topje van de ijsberg? Is dergelijke tentoonstelling niet overdreven kritisch en een beschadiging van het eigen erfgoed? Ook in de pers werd de verwarring aangewakkerd met sensatietitels als "Schilder zelf uw Vlaamse Primitieven" (*De Standaard*, 25.11.2004) en "Vlaamse Primitieven, moderner dan je denkt" (*De Morgen*, 25.11.2004).

Van de zes voorgestelde panelen zijn er vier door de handen gegaan van de "geniale" schilder-restaurateur-kunsthandelaar Jef Van der Veken (1872 - 1964), die bij het grote publiek het best bekend is als de schilder van het paneel "De rechtvaardige rechters" van het Lam Gods, dat het in 1934 gestolen luik vervangt. Van deze intrigerende figuur wordt hier nu voor het eerst een schets gegeven van zijn leven en werk, o.m. met behulp van het privé-archief Van der Veken

bij A.-M. De Pauw. In zijn beginperiode maakt hij kopieën en pastiches van schilderijen uit de 15de en 16de eeuw, daarna voert hij hyperrestauraties uit d.w.z. van schilderijen in heel slechte staat maakt hij terug schilderijen in perfecte staat. Uit die laatste periode dateert van ca. 1920 tot ca. 1927 zijn samenwerking met de Brugse kunstverzamelaar en -handelaar Emile Renders (1872 – 1956)¹. Nadien werkt hij o.m. als restaurateur voor de musea van Brussel, Antwerpen en Brugge (restauratie van Jan Van Eycks "Madonna met kanunnik Van der Paele). Van der Veken heeft zich zo goed ingewerkt in de techniek der Vlaamse Primitieven dat hij talrijke kunsthistorici – en niet de minste – om de tuin heeft geleid². Maar hij gebruikt o.m. ook verfstoffen die men in de 15de eeuw niet gebruikte; hij maakt craquelures na; hij houdt hardnekkig vast aan zijn mening dat de 15de-eeuwse meesters met eitempera hebben geschilderd, daar waar ze hoofdzakelijk olie als bindmiddel voor hun pigmenten hebben gebruikt. Het is nu pas door de natuurwetenschappelijke onderzoeksmethodes dat men met zekerheid kan bepalen wat van een schilderij nog oorspronkelijk is³.

Eén van de onderzochte schilderijen is de "Rust op de vlucht naar Egypte" (Groeningemuseum) waarvan slechts origineel is: een stukje kleed van Maria, een deel van het landschap en de hemel. Het schilderij werd in 1960 door Henri Pauwels - en in 1979 ook door Dirk De Vos – toegeschreven aan een anonieme Brugse meester uit de omgeving van Gerard David. D. De Vos herkende dezelfde hand in de eveneens op de tentoonstelling aanwezige "Annuntiatio" (Antwerpen, Museum Schone Kunsten; vroegere verzameling Renders)...maar die hand is dan wel grotendeels die van Van der Veken!

- 1 Jos. De Smet, archivaris bij het Rijksarchief te Brugge, heeft als historicus meege- werkt aan de bekende publicaties van Renders over de Van Eycks en over Rogier Van der Weyden.
- 2 Toch hebben de bekende Duitse kunsthistorici Friedrich Winkler en Max Friedländer reeds vroegtijdig gewaarschuwd voor een groep vervalsingen waar de naam Van der Veken mee in verband werd gebracht.
- 3 "We mogen rustig extrapoleren: zonder diepgaand onderzoek is het advies van een expert die alleen op zijn ogen vertrouwt, onbetrouwbaar, is de waarde van 'certificaten' twijfelachtig en blijven vervalsingen circuleren en opduiken op plaatsen waar je ze het minst verwacht (beurzen, kunsthandels, veilingen, tentoonstellingen, musea,...)."..."Het blote oog volstaat niet om een echt werk van een vervalsing te onderscheiden." H. Verougstraete en R. Van Schoute, 'Vlaamse Primitieven onderzocht', in: catalogus *Fake or not fake*, blz. 33, 34.

Belangrijk was ook het onderzoek van de twee schilderijen van Petrus Christus, afkomstig uit Spaans privé-bezit. Een Brugse delegatie (A. Janssens de Bisthoven, D. De Vos en H. Pauwels) hebben in 1978 de twee panelen grondig onderzocht bij de douane in Zürich en toen o.m. ook vastgesteld dat ze zwaar waren gerestaureerd. Uiteindelijk werden de panelen aangekocht voor 1/3 van de oorspronkelijk gevraagde prijs. Uit het recente wetenschappelijk onderzoek is nu gebleken dat een (onbekende) restaurateur ongeveer 2/3 opnieuw heeft geschilderd; op de "Geboorte" is de signatuur en het jaartal 1452 volledig nieuw. Bij de - door velen betreunde - herinrichting van het Groeningemuseum zijn beide schilderijen naar de reserve verwezen. Beide werken zouden nochtans - samen met enkele te restaureren panelen - de kern kunnen uitmaken van een kleine didactische tentoonstelling over de werkwijze van de Vlaamse Primitieven (opbouw van de drager, grondstoffen voor de pigmenten, lijsten), over restauratie en vervalsing, over het wetenschappelijk onderzoek. De meeste bezoekers van het museum weten daar niets over, maar er bestaat wel veel belangstelling voor.

Van 27 januari tot 20 februari 2005 was in de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten te Brussel een kleine tentoonstelling "De zaak Van der Veken" te zien, ingericht door het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (KIK). De aanleiding was het grondig onderzoek dat het KIK wijdde aan het schilderij "Maria Magdalena", een getrouwe kopie (met omwisseling van de kleuren van de mantel en van het kleed) van het rechterluik van het Braque-drieluik van Rogier Van der Weyden (Parijs, Louvre). Het werk is afkomstig uit de vroegere verzameling Renders en is nu door de Belgische Staat in beslag genomen. De voorzijde is door Van der Veken gans herschilderd, maar het schilderij toonde oorspronkelijk wel een kopie van Van der Weydens "Maria Magdalena". De achterkant - voorstellend een kruis met opschrift - is nog oorspronkelijk. Op de tentoonstelling waren verscheidene werken van Van der Veken te zien, afkomstig uit de verzameling van Louise Dolphijn - Van der Veken, kleindochter van de schilder.⁴(4) Het waren hoofdzakelijk tekeningen (o.a. belangwek-

---

⁴ In het *Bulletin van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium* 31 (2004) zal J.-L. Pypaert een inventaris publiceren van de verzameling Dolphijn - Van der Veken.

kende voorbeelden van pastiches); ze zijn afgebeeld in de kleine, maar leerzame catalogus (20 blz.).

Door de twee tentoonstellingen en de bijhorende publicaties komt uiteindelijk de vraag naar voren: Waarom maakte Van der Veken kopieën, pastiches en vervalsingen? Voor de meeste mensen zal er weinig twijfel over bestaan dat hij het met een commercieel doel en bijgevolg met een bedrieglijk opzet heeft gedaan. Het was zijn broodwinning. Als hij van een slechte kopie van "Maria Magdalena" een schitterend werk heeft gemaakt, heeft hij dat niet gedaan voor de schone ogen van de heilige. Ongetwijfeld zal ook een artistieke gedrevenheid hebben meegespeeld, evenals de wil om het technisch meesterschap van door hem bewonderde schilders te evenaren.

Ook de rol van Renders is een grondig onderzoek waard. Zette hij Van der Veken aan tot vervalsen? Dacht hij op de eerste plaats aan zijn eigen verzameling en de opwaardering ervan? Merkwaardig hoe hij met vele kunsthistorici overhoop lag, maar ze toch wist te gebruiken om bijv. de catalogus van zijn verzameling op te stellen.

Een systematisch natuurwetenschappelijk onderzoek van de schilderingen van de Vlaamse Primitieven zal ongetwijfeld nog voor vele verrassingen zorgen.

Luc Devlieghe

Windmolenvermeldingen in Vlaanderen 1183 – 1300. - Drie bekende molinologen, Luc Goeminne, Lieven Denewet en Paul Bauters, hebben in de 32ste jg. (2004), blz 80-108, van het molen tijdschrift *Molenecho's* een goed gedocumenteerde en overzichtelijke lijst samengesteld met de vroegste vermeldingen van windmolens in het vroegere graafschap Vlaanderen: "De oudste windmolens in het graafschap Vlaanderen (1183 – 1300)." Zoals blijkt uit een vergelijking met een 20 jaar eerder verschenen overzicht¹, heeft het archivaalisch en lokaal-historisch onderzoek betreffende de oudste windmolens in het graafschap Vlaanderen onze kennis daaromtrent in gevee-

---

1 P. Bauters en L. Goeminne, *De oudste Vlaamse windmolens. Bronvermeldingen van windmolens in het graafschap Vlaanderen in de 12de en 13de eeuw.* Gent, Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, 1984.

lige mate vergroot: de oude lijst telde 53 nrs., op de nieuwe staan er 97 nrs.

Naar de vermeldingen te oordelen, lijken in onze gewesten de oudste windmolens – alle standaard- of staakmolens – rond het midden van de 12de eeuw te zijn opgekomen naast de reeds langer bestaande watermolens. De auteurs wijzen er op dat de omschrijving *molendinum quod vento movetur* (molen die door de wind wordt bewogen) uit 1183, verwijst naar een vrij recente constructie². Ook in de oorkonde uit 1197 voor de benediktinessenabdij van Nonnenbossche te Zonnebeke, wordt de windmolen nog op een gelijkaardige wijze vernoemd: *molendinum quod vento agitur*³.

Een kleine opmerking bij dit belangwekkend artikel betreft de werken i.v.m.de molens op de nieuwe Brugse stadsomwalling (1297-1298). Het gaat om het afvoeren van zeven molenbergen die buiten de eerste stadsgrachten lagen en in de weg stonden voor de nieuwe omwalling. Een achtste molenmote lag verder van de stad, buiten de nieuwe Sint-Kruispoort, en werd in 1298-1299 door grondwerkers (fossores) uit Zeeland afgevoerd ("...pro mota molendini extra portam Sancte Crucis amovenda et deponenda". O.i. werd hier geen molenmote "afgevoerd en herplaatst" (p. 105). Op de pas opgeworpen stadswallen kregen acht nieuwe molenbergen een plaats: drie bij de wijk Cattevoorde (ten westen van de Ezelstraat), twee tussen de Boeverie- en de Hauwersstraat, één naast de Rolweg, één naast het huis van Goedwille en één op het land van Johan Schinkel⁴. Later werden nog meer molenmoten op de stadsvesten opgeworpen, zoals men kan zien op het bekende stadsplan van Marcus Gerards uit 1562.

L. D.

-
- 2 De oorkonde uit 1183 van de Vlaamse graaf Filips van de Elzas voor de benedictijnerabdij van Sint-Winoksbergen bevat – zoals we reeds in 1985 schreven – niet de oudste vermelding van een gelokaliseerde windmolen. Er staat enkel geschreven dat niemand te Wormhout noch een watermolen (*molendinum aquaticum*) noch een molen die door de wind wordt bewogen mag bezitten, tenzij met toelating van de abt. Maar het (nieuwe) molentype blijkt in de streek wel bekend te zijn.
  - 3 Latere latijnse benamingen uit de gepubliceerde lijst: *molendinum venti*, *molendinum de vento*, *molendinum ad ventum*, *molendinum ventorum*, *molinum*.
  - 4 C. Wyffels m.m.v. J. De Smet, *De rekeningen van de stad Brugge (1280-1319). Eerste deel (1280-1302). Eerste stuk*. Brussel, 1965, blz. 556, 563, 564, 715.

Hospitaalarchitectuur – Het in 2005 verschenen nr. 10 van de M&L-cahiers is gewijd aan de architectuur van de Belgische hospita-
len (eindredactie Marjan Buyle en Sigrid Dehaeck). Het boek bestaat
uit twee delen. Het eerste deel bevat inleidende artikels waarvan we
hier enkel vermelden "Hospitalen tijdens de Middeleeuwen" van ons
bestuurslid Griet Maréchal die indertijd haar doctoraatsproefschrift
over het hospitaalwezen in het middeleeuwse Brugge heeft gemaakt,
en "Het gasthuiswezen in de nieuwe tijd" van Jaak Ockeley. In het
andere deel is een summier gids voor 53 hospitalen en voor 7 medische
verzamelingen opgenomen. Voor West-Vlaanderen behandelen
de notities volgende instellingen: het Sint-Janshospitaal en O.-L.-
Vrouw van de Potterie te Brugge (door Eva Tahon), Psychiatrisch zie-
kenhuis O.-L.-Vrouw te Brugge/Sint-Michiels (door Tom Talloen),
Sint-Janshospitaal te Damme (door Mieke De Jonghe), O.-L.-
Vrouwehospitaal te Kortrijk (door José Vanbossele). Van de mooi
gerestaureerde paviljoenbouw (1854-1864) van het Brugse Sint-
Janshospitaal had een foto niet mogen ontbreken! In het onlangs
gerestaureerde hospitaal van Notre Dame à la Rose te Lessen zijn
enkele historische ziekenzalen gereconstrueerd geworden waardoor
aan de bezoekers een aanschouwelijk beeld van het vroegere hospi-
taalleven wordt gegeven. Hopelijk wordt ooit nog eens een gedeelte
van de middeleeuwse ziekenzalen van het Sint-Janshospitaal te
Brugge heringericht, zich inspirerend op het schilderij van Jan
Beerblock uit 1778.

In dit tweede deel is er verder nog een korte bijdrage van Guy
Dupont over hospitaalmusea en medische verzamelingen (weten-
schapsmusea) als inleiding op een gids voor enkele dergelijke instel-
lingen. Hij wijst er terecht op dat de in de hospitaalmusea aanwezige
kunstwerken niet enkel een kunsthistorische maar evenzeer een histo-
rische betekenis hebben, en wel in functie van de zielzorg.

PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Jaarvergaderingen 2003 en 2004. - Het zou niet mogen gebeu-
ren, maar het is toch maar gebeurd: in de *Handelingen 2004* werd
een verslag over de "jaarvergadering 2003" vergeten. Deze vergade-
ring vond op 17 januari 2004 plaats in het Brugse Stadsarchief. Als

gast spreker hield prof. dr. John Everaert – ingeleid door dr. A. Vandewalle – een met dia's geïllustreerde lezing over "Suiker, specerijen en diamant. Brugge en de Portugese overzeese expansie, ca. 1450-1625". Op een vorige jaarvergadering – op 27 november 1993 – had de spreker al eens hetzelfde onderwerp behandeld, maar de geschiedenis van de Brugse suikerriettelers en –handelaars op Madeira of van de Brugse kolonistoren op de Azoren, is zo rijk dat de spreker geen moeite had om ditmaal andere aspecten ervan te belichten.

Op 5 maart 2005 had de ietwat laattijdige "jaarvergadering 2004" plaats, eveneens in het Stadsarchief van het ditmaal ondergesneeuwde Brugge. In tegenstelling tot het voorgaande jaar was er weer een voorstelling van een nieuwe publicatie, en wel de nr. 12 van de in 1982 begonnen reeks *Vlaamse Historische Studies*. Het nieuwe boek draagt als titel "Geweld in Vlaanderen. Macht en onderdrukking in de Vlaamse steden tijdens de veertiende eeuw", en is gebaseerd op het eindwerk dat de auteur lic. Raf Verbruggen bij zijn promotor prof. dr. Marc Boone maakte. Zoals gebruikelijk werd het werk voorgesteld door de auteur zelf die eerst nog werd ingeleid door dr. M. Vandermaesen die samen met Ludo Vandamme de publicatie in goede banen had geleid. Hij zei o.m. het volgende: "Dit is niet nogmaals een boek over Zannekin, Jacob en Filips van Artevelde. Naast hen was er nog meer dan genoeg herrie in de Vlaamse brouwerij. U weet allen dat vanaf het 2de kwart van de 13de eeuw, en vooral in de 14de eeuw, het dagelijks leven in de grote Vlaamse steden Brugge, Gent en Ieper, en ook elders in Europa, zeer regelmatig verstoord werd door grote en kleine opstanden, revoltes, opstootjes. Hierbij waren diverse sociale, economische en professionele belangengroepen betrokken die elkaar nauwelijks het licht in de ogen gunden. Het patriciaat/de burgerij was verdeeld, de ambachten waren verdeeld. Allen poogden het laken zoveel mogelijk naar zich toe te trekken. Verbruggen verkent nieuwe invalshoeken die onze kennis van die roerige tijd verfijnen. In plaats van te focussen op één specifieke opstand plaatst hij die uitbarstingen van collectief geweld op een rijtje, beschrijft oorzaken, aanleidingen, verloop en afloop, en ziet vaak een aanloop tot een volgende uitbarsting. De vorige droeg altijd wel de kiemen in zich van de volgende. Economische motieven speelden meestal mee, politieke macht was een doel én een hulpmiddel, opportunisme was nooit veraf. Plaats nog de opeenvolgende graven van

Vlaanderen en hun centraliserende politiek tegenover de ambities van de stadsstaten op het schaakbord, en men bekomt een boeiend verhaal van spelers die hun plaats zoeken in een zich snel wijzigende maatschappij."

Daarna kwam auteur Verbruggen zelf aan het woord. In een onconventionele lezing stelde hij zijn boek voor en leerde zijn aandachtig luisterend publiek o.m. hoe men een oproer kon organiseren. Het is hier echter de plaats niet om de rijke inhoud van deze studie samen te vatten, als dit al zou mogelijk zijn. Tolle et lege.

Om in de sfeer van conflicten en geweld te blijven, was er nog een tweede lezing voorzien, ditmaal door dr. Jos Vermaut die – ingeleid door dr. J. Mertens – de vergadering een boeiend beeld gaf van "Stakingen in de Nieuwe Tijden te Brugge", een onderwerp waarover niet zo veel is gepubliceerd. Nadat de voorzitter er nog even aan had herinnerd dat een halve eeuw geleden, op 8 maart 1955 de opgraving naar de nabijgelegen Sint-Donaaskerk begon, sloten de traditionele drank en boekenverkoop de lange namiddag af.

Archeologie in het Kortrijkse. - Naar goede gewoonte – begonnen in 1997 – heeft Ph. Despriet ook in 2005 het verslag gepubliceerd van het archeologisch onderzoek en van de opgravingen die de "Archeologische Stichting voor Zuid-West-Vlaanderen" in het voorbije jaar heeft uitgevoerd (Monografie nr. 57).

Als Monografie nr. 58 verscheen "Middelleeuwse huiskelders in de Kortrijkse stadskern, ca. 1200-1350" door Vincent Debonne. Acht kelders worden uitvoerig beschreven en met tekeningen en foto's geïllustreerd. Het grote voorbeeld voor dit soort huizenonderzoek is Gent, later – op veel kleinere schaal – nagevolgd te Brugge (na de huizeninventarisatie), te Veurne en nu ook te Kortrijk. Het blijft uiteraard erg jammer dat we voor Ieper – toch de derde belangrijkste stad in het oude graafschap Vlaanderen – op het gebied van archeologisch huiskelderonderzoek niet veel meer kunnen verwachten.

Glasramen van Sint Joris en Sint Michiel. - Het Brugse Gruuthusemuseum bewaart twee glasramen voorstellend de heiligen Joris en Michiel, ca. 1500, waarschijnlijk afkomstig uit de kapel der schilders en glazeniers. Wegens een beschadiging opgelopen tijdens een buitenlandse tentoonstelling moest er een kleine restauratie

gebeuren en van de gelegenheid werd gebruik gemaakt om de twee ramen volledig na te zien. Dit gebeurde door de glazenier-restaureur Joost Caen. Beide ramen hebben in vroegere tijden talrijke restauraties ondergaan, zijn ook herlood geworden, maar hebben toch nog veel origineel glas bewaard. Het loodnet – met vele storende breukkloden – werd vervangen. Gebroken glasfragmenten werden aan elkaar gelijmd i.p.v. aan elkaar verlood. Storende stukken van vroegere restauraties werden vervangen door nieuwe stukken in traditionele techniek vervaardigd. Tenslotte heeft men de twee panelen van elk raam in een nieuw ijzeren frame gezet. De ramen – met uitleg over de restauratie – werden tentoongesteld in de kooromgang van de O.-L.-Vrouwekerk (26.11.2004 – 6.3.2005).

Daveluy. Woord & beeld in Brugge in de 19de eeuw. - De familie Daveluy loopt als een rode draad door de Brugse drukkerswereld van de 19de eeuw. Ze maakte naam als uitgever, boekdrukker, steendrukker, fotograaf en drukker van speelkaarten. Edouard Daveluy(1812-1894) vindt vanaf 1841 een vaste stek aan de Groenerei 7-9. Hij kiest, naast de traditionele typografie, vooral voor de steendruk of lithografie. Deze vlakdruktechniek is nieuw en bijzonder geschikt voor goedkope kleurenproducties. In 1850 werken er bijna 50 arbeiders en in 1871 doet een stoommachine haar intrede. De firma Daveluy verwerft internationale faam met twee steendruktoepassingen: decoratieve porseleinkaarten en speelkaarten. In het midden van de 19de eeuw verdringt de fotografie de prentenproductie. Edoard start een fotostudio die door zijn oudste zoon Victor (1846-1886) wordt verder gezet. In 1909 gaat het bedrijf Daveluy op in de grote *Société Anonyme Brugeoise d'imprimerie et de publicité* en verdwijnt de naam Daveluy uit het Brugse boekbedrijf.

Brugse bewaarinstellingen, met name de Openbare Bibliotheek, het Stadsarchief en de Stedelijke Musea, bezitten belangrijke collecties van Daveluy's productie. In samenwerking met de Erfgoedcel Brugge brachten deze instellingen een selectie samen in de tentoonstelling *Daveluy. Woord & beeld in Brugge in de 19de eeuw* (Stadsarchief, 17 april-22 mei 2005). Dit initiatief kreeg de steun van het Nationaal Museum van de Speelkaart in Turnhout, dat voorafgaand aan het Brugse project, in een tentoonstelling Daveluy als speelkaartenmaker in de kijker had geplaatst (*Daveluy, portret van een kaartenmaker*,

Turnhout, Nationaal Museum van de Speelkaart, 11 december 2004-24 april 2005). De Brugse tentoonstelling leidde niet tot een uitgebreide catalogus; daartoe was de voorbereidingstijd te kort. Wel maakte de expositie duidelijk welke rijke erfenis de Daveluy's in Brugge hebben nagelaten, erfenis die op bewerking wacht. Alvast werd met de uitgave van een kleine maar originele publicatie daartoe een eerste aanzet gegeven. Het betreft een uitgave van de Erfgoedcel Brugge in de vorm van een doosje met tien kaarten die topstukken van Daveluy afbeelden en toelichten, met teksten van Filip Cremers, Jan D'hondt, Willy Le Loup en Ludo Vandamme.

Als aanloop naar dit Daveluyjaar bracht een Belgische vereniging van speelkaartenverzamelaars onder leiding van Luc Biebouw (*Brussels Euro Joker Club*) in 2004 de monografie *De Brugse drukkersfamilie Daveluy: Brugge's trots en koninklijke troef* (Brussel, 2004; 176 p.) uit. Dit rijk geïllustreerde overzicht in drie talen belicht de complexe familiegeschiedenis en gaat verder vooral in op de speelkaartenproductie. Vanuit Brugge werkte Jan D'hondt (Stadsarchief) aan deze publicatie mee.

Ludo Vandamme

Erratum. – In de *Handelingen*, 141 (2004), moet in de bijschriften bij fig. 11 en 12 *Ten Duinen* worden gelezen in plaats van *Ter Doest*.

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

Correspondentieadres : Bossuytlaan 59, 8310 Brugge

Redactieadres : Doornhut 28, 8310 Brugge

Postrekening : 000-0107939-75 Genootschap voor Geschiedenis, Brugge.

www.gvgb.be

Het Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation», gesticht in 1839, heeft tot doel de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en van de provincie West-Vlaanderen te beoefenen en te bevorderen.

Het Genootschap geeft ieder jaar de «Handelingen» uit, waarin bijdragen over historische onderwerpen van allerlei aard opgenomen worden. Het tijdschrift in zijn huidige vorm is de voortzetting van :

- Annales de la Société d'Emulation pour l'histoire et les antiquités de la Flandre Occidentale : I (1839) - IV (1842).
- Annales de la Société d'Emulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre : V (1843) - LIV (1904).
- Annales de la Société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre : LV (1905) - LXXVI (1933).
- Annales de la Société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre. / Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, gesticht onder de benaming «Société d'Emulation» te Brugge. Driemaandelijks tijdschrift voor de studie van geschiedenis en oudheden van Vlaanderen : LXXVII (1934) - CXV (1978).

Verder worden door het Genootschap ook afzonderlijke studies uitgegeven, o.m. in een reeks «Vlaamse Historische Studies». Hierin worden teksten van hoog wetenschappelijk gehalte, over onderwerpen die een brede belangstelling wekken, voorgesteld in een eigentijdse stijl en vorm.

Het lidmaatschap van het Genootschap kost jaarlijks € 20. Dit geeft recht op de toezending van de «Handelingen» en op deelname aan de activiteiten van het Genootschap. Bovendien bekomt elk lid een korting van 20% op de prijs van de jaargangen van het tijdschrift die voor zijn toetreding zijn verschenen, en op alle afzonderlijke uitgaven. Lid worden kan (met opgave van naam, adres en beroep) door overschrijving van de lidmaatschapsbijdrage op de bovenvermelde postrekening.

BESTUUR :

L. Devliegher (voorzitter), L. Valcke (secretaris), M. Ryckaert (adjunct-secretaris), L. Monbaliu (penningmeester), L. Vandamme (redactiesecretaris), M. Cloet, I. De Jaegere, D. Marechal, G. Maréchal, J. Mertens, J. Monballyu, O. Mus, M. Nuyttens, K. Priem, P. Trio, A. Van den Abeele, C. Vandenbroecke, M. Vandermaesen, A. Vandewalle, P. Vandewalle, R. Van Eenoo en J. Vannieuwenhuysse.